A stylized graphic of a hand with a large curved line, rendered in light gray, serves as a background for the text.

Tabel met indicatoren van duurzame ontwikkeling

Supplement bij het derde Federaal
Rapport inzake duurzame ontwikkeling

Task Force Duurzame Ontwikkeling

Federaal Planbureau

Het Federaal Planbureau (FPB) is een instelling van openbaar nut.

Het FPB voert beleidsrelevant onderzoek uit op economisch, sociaal-economisch vlak en op het vlak van leefmilieu. Hiertoe verzamelt en analyseert het FPB gegevens, onderzoekt het aanneembare toekomstscenario's, identificeert het alternatieven, beoordeelt het de gevolgen van beleidsbeslissingen en formuleert het voorstellen. Het stelt zijn wetenschappelijke expertise onder meer ter beschikking van de regering, het Parlement, de sociale gesprekspartners, nationale en internationale instellingen.

Het FPB zorgt voor een ruime verspreiding van zijn werkzaamheden. De resultaten van zijn onderzoek worden ter kennis gebracht van de gemeenschap en dragen zo bij tot het democratisch debat.

Bij de wet van 5 mei 1997 betreffende de *coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* is het FPB belast met de opstelling van het Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling en de voorbereiding van het Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling. De "Task Force Duurzame Ontwikkeling" is de groep van personeelsleden die sinds januari 1998, onder de leiding en de verantwoordelijkheid van het FPB, onder meer de Federale Rapporten opstelt.

De leden van de Task Force Duurzame Ontwikkeling die meewerkten aan de verwezenlijking van het Supplement aan de derde Federaal Rapport zijn: Patricia Delbaere, Jean-Maurice Frère, Nadine Gouzée (coördinatrice), Alain Henry, Sebastien Storme, Andy Vandevyvere, Sylvie Varlez, Natacha Zuinen.

Julie Chantry was opeenvolgend belast met het secretariaat. Chantal Vandevoorde, Patricia Van Brusselen, Alfons Arijs, Dominique Buysse, Christelle Castelain et Eric Janssens hebben aan de vertaling deelgenomen. Alexandra Vandevelde, stagiaire, nam ook deel aan de vertaling van he document. Adinda De Saeger stond in voor de lay-out. De firma Aanzet/Making Magazines heeft de pictogrammen gecreëerd.

Internet

URL: <http://www.plan.be>

E-mail: contact@plan.be

Overname wordt toegestaan, behalve voor handelsdoeleinden, mits bronvermelding.

Drukwerk: Federale Overheidsdienst Economie, KMO, Middenstand en Energie

Verantwoordelijke uitgever: Henri Bogaert
Wettelijk Depot: D/2005/7433/37

De Task Force Duurzame Ontwikkeling bedankt de volgende personen voor hun hulp bij het opstellen van de fiches: De heer B. Bayot (Réseau financement alternatif), Mevrouw B. Biatour (FPB), De heer F. Bossier (FPB), De heer P. Cornut (ULB), De heer H. De Beer (POD-Duurzame ontwikkeling), Mevrouw M. Delanoy (FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu), De heer W. Demarré (DVZ - Departement voor Zeevisserij), De heer C. Demuth (IRCEL - Intergewestelijke Cel voor het Leefmilieu), Mevrouw T. Dubois (FPB), Mevrouw N. Fasquelle (FPB), Mevrouw M-J. Festjens (FPB), Mevrouw A. Franklin (Coordinator - Capacity building for biodiversity Royal Belgian Institute of Natural Sciences), Mevrouw N. Fraselle (UCL), Mevrouw V. Gilbert (FOD Werkgelegenheid), Mevrouw D. Gusbin (FPB), De heer K. Hendricks (FPB), De heer B. Kestemont (NIS), Mevrouw M. Lambrecht (FPB), De heer P. Lelie (FOD Sociale Zekerheid), De heer M. Looman (FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu), De heer W. Moens (FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu), De heer F. Redant (DVZ-Departement voor Zeevisserij), Mevrouw C. Rousseau (OIVO), De heer S. Scory (MUMM Vlaams Gewest), Mevrouw S. Van Rokeghem (Oasis-allergies), De heer G. Vandille (FPB), Mevrouw I. Vanhaevre (OIVO), De heer E. Verhaegen (NIS). Ondanks de externe herlezingen neemt de equipe de volledige verantwoordelijkheid voor eventuele fouten die gemaakt kunnen zijn.

Inhoudstafel

Voorwoord	1
I. Synthetisch overzicht van de IDO-tabel	3
II. Opbouw van de IDO-tabel	11
II.1 Selectie van de IDO's	11
II.2 Rangschikking van de IDO's	12
II.2.1 DPSIR-model	12
II.2.2 Rangschikking volgens het DPSIR-model	13
II.3 Definitie van de IDO's	14
II.4 Voorstelling van de IDO's	18
III. Tabel met de indicatoren van duurzame ontwikkeling gebaseerd op de eerste twee Federale Rapporten	19
III.1 Sturende krachten	19
1 Bevolking naar leeftijdscategorie	20
2 Aantal gezinnen en gezinsstructuur	22
3 Economische groei – Bruto binnenlands product	24
4 Consumptie van gelabelde producten	26
5 Productie volgens milieu- en sociale normen	28
6 Verbruik en productie van hernieuwbare energie	30
7 Gebruik van pesticiden	32
8 Productie van genetisch gewijzigde planten	34
9 Energieverbruik per inwoner	36
10 Waterverbruik per inwoner	38
11 Energie-intensiteit van de economie	40
12 Wegvervoersintensiteit van de economie	42
III.2 Druk op de kapitalen	45
13 Effectieve jaarlijkse arbeidsduur	46
14 Stress op het werk	48
15 Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau	50
16 Uitstoot van broeikasgassen	52
17 Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer	54
18 Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water	56
19 Uitstoot van stikstof in het water	58
20 Productie van gemeentelijk afval	60
21 Fysieke investeringen van ondernemingen en overheid	62
22 Ethische financiële investeringen	64

III.3	Toestand van de kapitalen	67
23	Armoede	68
24	Werkgelegenheid	70
25	Werkloosheid	72
26	Langdurige Werkloosheid	74
27	Levensverwachting en levensverwachting in goede gezondheid bij de geboorte	76
28	Prevalentie van astma bij kinderen	78
29	Asbestzieken	80
30	Bedreigde soorten	82
31	Commerciële visstocks binnen veilige referentiewaarden	84
32	Ozonconcentratie in de troposfeer	86
33	Fysiek kapitaal	88
34	Schuld van de gezinnen	90
35	Overheidsschuld	92
III.4	Beleidsantwoorden	95
36	Inhoud van de eerste twee Federale Plannen inzake Duurzame Ontwikkeling	96
37	Toepassing van het FPDO 2000-2004	98
38	Reacties van organisaties uit het sociale middenveld op de openbare raadpleging over de Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling	100
39	Overheidsuitgaven voor onderzoek en ontwikkeling	102
40	Uitgaven inzake sociale zekerheid	104
41	Ontvangsten inzake sociale zekerheid	106
42	Overheidsuitgaven voor milieubescherming	108
43	Milieugebonden overheidsontvangsten	110
44	Officiële Ontwikkelingshulp	112
IV.	Lijst van in het rapport gebruikte afkortingen	115
V.	Bibliografie	117

Voorwoord

Deze tabel met Indicatoren van Duurzame Ontwikkeling (IDO) is het "IDO-supplement" bij het derde *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling*. Ze vormt een supplement op de uitvoering van de opdracht die, door de wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling, aan de Federale rapporten inzake duurzame ontwikkeling van het Federaal Planbureau is toegekend en die bestaat uit de beschrijving, de analyse en de evaluatie van de situatie.

In dit supplement bij het derde *Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling* wordt een lijst met 44 indicatoren voorgesteld. Die indicatoren zijn gebaseerd op wetenschappelijke gegevens en gestructureerd volgens een gemeenschappelijke methode. Het leeuwendeel van die IDO's werd reeds in de eerste twee Federale rapporten voorgesteld en gebruikt. Bepaalde werden aangepast om rekening te houden met de vooruitgang in wetenschappelijke kennis; andere werden toegevoegd om beter de sociale, economische, milieu- en institutionele aspecten van een duurzame ontwikkeling te omvatten.

Die IDO's leveren informatie over belangrijke sociale, ecologische en economische trends die sinds een dertigtal jaar kenmerkend zijn voor de Belgische ontwikkeling. Die trends betreffen zowel de stromen van de gangbare activiteiten van de bevolking als de voorraden van menselijk, economisch, milieu- en institutionele kapitaal. Een dergelijke lijst kan de communicatie rond duurzame ontwikkeling vergemakkelijken en het besluitvormingsproces in België daaromtrent stimuleren.

De publicatie van deze lijst met indicatoren vormt dus een onderdeel van het antwoord op de vraag van het maatschappelijk middenveld hieromtrent: *"Om te zorgen voor de duurzame ontwikkelingsdynamiek moet België een nationaal instrumentenbord opstellen. Dat instrumentenbord zal een reeks sleutelindicatoren bevatten aan de hand waarvan kan worden bepaald of België op weg is naar een duurzame ontwikkeling"* (FRDO, 2004).

Deze lijst dekt echter niet alle problematieken van duurzame ontwikkeling, noch alle beleidsprioriteiten. Vandaar dat de term "tabel" wordt gebruikt om ze te omschrijven, en niet het concept "boordtabel".

Het eerste deel van dit document omvat een geaggregeerd overzicht van de tabel met IDO's. De opbouw ervan wordt toegelicht in deel twee en in deel drie wordt de inhoud nader omschreven.

I. Synthetisch overzicht van de IDO-tabel

Het eerste deel van het document omvat een geaggregeerd overzicht van de informatie in deze tabel met indicatoren van duurzame ontwikkeling (IDO's). Het geeft een algemeen beeld van de evolutie van die IDO's naar de doelstellingen van duurzame ontwikkeling toe sinds 1990. Elke interpretatie van dat overzicht moet evenwel op methodologisch en analytisch vlak worden bevestigd door de specifieke informatie voor elke indicator die is opgenomen in elk van de fiches van het derde deel van dit "IDO-supplement".

De sedert 1990 opgetekende evoluties worden hier beoordeeld volgens twee transversale criteria. De mate waarin aan die twee criteria wordt voldaan, wordt weergegeven door meteorologische pictogrammen.

- criterium 1: de verwezenlijkte vooruitgang naar de 'doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling' (DDO's) die op de fiche van elke IDO worden beschreven;
- criterium 2: de verwezenlijkte vooruitgang naar de gekwantificeerde en van een bepaalde termijnbepaling voorziene 'streefdoelen', die fungeren als intermediaire doelstellingen voor sommige DDO's.

Het criterium van de verwezenlijkte vooruitgang naar de doelstellingen (criterium 1) wordt het meest gebruikt in de publicaties over de IDO's. Het gaat om algemeen erkende doelstellingen in het kader van duurzame ontwikkeling. De verwezenlijkte vooruitgang naar preciezere streefdoelen (criterium 2) kan alleen maar gebruikt worden wanneer er op politiek vlak een becijferd streefdoel tegen een bepaalde datum werd vastgelegd. Criterium 2 zegt dus meer over de evolutie van de IDO's. Van de 44 IDO's in dit overzicht zijn er maar 11, of een kwart, waarvoor er een tamelijk precies streefdoel werd vastgelegd.

In de kolom voor criterium 1 staan er in het overzicht een vijftiental zonnnetjes. Dat betekent dat die 15 IDO's zich in de richting van hun DDO's ontwikkelen. Negen van die zonnnetjes bevatten geen streefdoel, de zes andere bezitten er een. Voor slechts één van die 6 IDO's (de *Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water*), wordt de gunstige evolutie bevestigd in de kolom voor criterium 2.

In de kolom voor criterium 1 staan er in het overzicht ook zes onweerstekens. Dat betekent dat die IDO's zich weg van hun DDO's ontwikkelen. Voor vijf daarvan is er geen streefdoel, maar voor één wel. Dat streefdoel is: *Het energieverbruik tegen 2010 met 7,5 % verminderen ten opzichte van 1990* (Federaal Plan DO 2000-2004).

Het overzicht toont, ten slotte, dat voor 9 IDO's het status quo ten opzichte van hun DDO's behouden blijft. Slechts twee daarvan hebben een duidelijk streefdoel en in beide gevallen gaat het om een wetenschappelijk of politiek onderbouwd streefdoel: de IDO inzake de *Uitstoot van broeikasgassen* en die inzake de overheidsuitgaven voor *Officiële ontwikkelingshulp*. Maar in beide gevallen ziet men dat het doortrekken van de sinds 1990 lopende trend niet zal volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te bereiken.

Dit overzicht bevestigt de conclusies van de eerste twee Federale Rapporten, namelijk dat de evolutie van federaal België naar duurzame ontwikkeling uiterst onzeker is. Het suggereert ook twee opmerkingen voor de streefdoelen:

- het gebrek aan een gegrond streefdoel en aan follow-up van de IDO's kan leiden tot een gebrek aan toezicht op de verwezenlijkte vooruitgang naar de streefdoelen toe;
- een niet wetenschappelijk onderbouwd en willekeurig streefdoel (cf: het becijferde streefdoel met einddatum voor het totale energieverbruik) kan leiden tot verwarring omtrent de nagestreefde DDO en die zelfs ongeloofwaardig maken.

De aanwezigheid van een wetenschappelijk onderbouwd streefdoel helpt weliswaar niet om de verwezenlijkte vooruitgang op te volgen indien er geen omschrijving met behulp van een precieze IDO is. Dat is het geval bijvoorbeeld met de indicator over de bedreigde soorten: hoewel een streefdoel bestaat (*tegen 2010 een einde maken aan de verarming van de biodiversiteit*-Europese Raad van Göteborg en § 44 van het Plan van Johannesburg) is het met de gegevens niet mogelijk te oordelen over de evolutie in de tijd met betrekking tot het bereiken van dat streefdoel.

Deze geaggregeerde IDO-tabel maakt het ook mogelijk bepaalde evoluties van de economische, sociale en ecologische componenten te schetsen en te evalueren die kenmerkend zijn voor de ontwikkeling in België. Die evaluatie, component per component, steunt op de indicatoren van druk en toestand die specifiek zijn voor elk van die componenten. Die evaluatie toont dat de economische component het best presteert, onmiddellijk gevolgd door de sociale component en dan pas door de milieucomponent.

- Wat de milieu IDO's betreft, vormt de evaluatie die werd gemaakt op basis van de 2 hierboven beschreven transversale criteria, een bevestiging van de conclusies van heel wat internationale studies (Environmental Sustainability Index¹, The Maple Leaf in the OECD², ...) die België een slechte score geven op het vlak van leefmilieu. Van de 4 IDO's voor druk op het leefmilieu en de 3 IDO's voor de toestand van het leefmilieu evolueert slechts één IDO naar zijn DDO en heeft zijn streefdoel bereikt (uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water). De overige IDO's evolueren niet in de richting van hun DDO (criterium 1) en/of hun evolutie stelt hen niet in staat hun streefdoel te bereiken (criterium 2).
- Wat de sociale IDO's betreft, is de situatie meer gevarieerd. Van de 3 indicatoren voor sociale druk en de 10 indicatoren voor de toestand van het menselijk kapitaal, zijn er 4 indicatoren die evolueren in de richting van hun DDO. In één geval echter (de werkgelegenheidsgraad) is de vooruitgang niet voldoende om het streefdoel te bereiken. Daarnaast zijn er 3 indicatoren die in tegengestelde richting van hun DDO evolueren, terwijl één indicator een status quo vertoont ten opzichte van zijn DDO. Die minder gunstige ontwikkelingen worden vooral vastgesteld op het vlak van werk (stress op het werk, werkloosheidsgraad en langdurige werkloosheidsgraad).
- Wat de economische IDO's betreft, is de evolutie sinds 1990 gunstiger. Van de 2 indicatoren voor economische druk en de 3 indicatoren voor de toestand van het economisch kapitaal, zijn er 4 indicatoren die evolueren in de richting van hun DDO. In één geval echter (de overheidsschuld) is de vooruitgang ontoereikend om het streefdoel te bereiken. Eén indicator, namelijk de schuld van de gezinnen, evolueert in de tegengestelde richting van zijn DDO.

1. Global Leaders of Tomorrow Environment (2002).
2. David Suzuki Foundation (2005).

Rol in het DPS(I)R	N° van de fiche	Naam van de IDO	Beschrijving van de DDO	Criterium 1: Trend t.o.v. de DDO	C: formulering van het streefdoel en bron PC: gebrek aan een specifiek streefdoel	Criterium 2: Kans om het streefdoel te bereiken
Demografische SK	1	Bevolking naar leeftijdscategorie	/	/	/	/
	2	Aantal gezinnen en gezinsstructuur	/	/	/	/
Economische SK	3	Bruto binnenlands product	Duurzame economische groei (= houdbaar of leefbaar maar niet a priori krachtig)		PC	-
	4	Consumptie van gelabelde producten	Verandering van de niet-duurzame consumptie- en productiepatronen	*	C: Tegen 2003 een marktaandeel van de producten met een label van 4 % bereiken (FPDO 2000-2004)	
	5	Productie volgens milieu- en sociale normen	Verandering van de niet-duurzame consumptie- en productiepatronen		PC	-
	6	Verbruik en productie van hernieuwbare energie	Maximaal gebruik van energie afkomstig van hernieuwbare energiebronnen		C: In 2010 6 % elektriciteit leveren uit hernieuwbare energiedragers (Europese richtlijn) en 2 % hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik in 2010 (FPDO 2000-2004) of 20 % in 2020 (FPDO 2004-2008)	
	7	Gebruik van pesticiden	Verwijdering van voor de gezondheid schadelijke pesticiden		PC	-
	8	Productie van genetisch gewijzigde planten	?	?	PC	-
Indicatoren van het verband tussen sturende krachten	9	Energieverbruik per inwoner	Energieverbruik per inwoner beperkt tot een houdbaar niveau		C: Het energieverbruik tegen 2010 met 7,5 % terugdringen ten opzichte van 1990 (FPDO 2000-2004)	
	10	Waterverbruik per inwoner	Waterverbruik per inwoner beperkt tot een houdbaar niveau		PC	-
	11	Energie-intensiteit	Loskoppeling van het bbp en de hinder als gevolg van het energieverbruik		PC	-
	12	Intensiteit van het wegvervoer	Mobiliteit via houdbare vervoerspatronen; Loskoppeling van het bbp en de hinder als gevolg van het vervoer		PC	-

Rol in het DPS(I)R	N° van de fiche	Naam van de IDO	Beschrijving van de DDO	Criterium 1: Trend t.o.v. de DDO	C: formulering van het streefdoel en bron PC: gebrek aan een specifiek streefdoel	Criterium 2: Kans om het streefdoel te bereiken
Druk op het menselijke kapitaal	13	Arbeidsduur in de marktsector	?	?	PC	-
	14	Stress op het werk	Geen overdreven stress		PC	-
	15	Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau	Op de jongeren en de zwangere vrouwen gerichte vermindering van het aantal rokers		PC	-
Druk op het milieukapitaal	16	Uitstoot van broeikasgassen	Stabilisering van de concentraties van broeikasgassen in de atmosfeer om elke gevaarlijke antropische verstoring van het klimaatsysteem te voorkomen ^a		C: Tegen 2008-2012 de uitstoot van broeikasgassen met 7,5 % verminderen ten opzichte van het niveau in 1999, namelijk gemiddeld 133 Mt uitstoot tussen 2008 en 2012 (Protocol van Kyoto)	
	17	Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer	Stopzetting van de uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer		C: Tussen 1990 en 2010 de uitstoot van VOS met 56 % verminderen, die van Nox met 47 % en die van SO ₂ met 72 % (Protocol van Göteborg)	
	18	Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water	Stopzetting van de uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water		C: Tegen 1995 de uitstoot verminderen met 70 % ten opzichte van het peil van 1985 (derde Noordzeeconferentie)	
	19	Uitstoot van stikstof in het water	Stopzetting van de uitstoot van stikstof in het water		C: Tegen 1995 de uitstoot van stikstof met 50 % verminderen ten opzichte van het peil van 1985 (tweede Noordzeeconferentie)	
	20	Gemeentelijke afvalproductie	Gemeentelijk afvalniveau passend bij een goed beheer		PC	-
	21	Fysiske investeringen van ondernemingen en overheid	Investeringen ter bevordering van een houdbare groei		PC	-
	22	Ethische financiële investeringen	Veralgemening van de ethische financiële producten		PC	-

Rol in het DPS(I)R	N° van de fiche	Naam van de IDO	Beschrijving van de DDO	Criterium 1: Trend t.o.v. de DDO	C: formulering van het streefdoel en bron PC: gebrek aan een specifiek streefdoel	Criterium 2: Kans om het streefdoel te bereiken
Toestand van het menselijke kapitaal	23	Armoede	Uitroeijing van de armoede		PC	-
	24	Werkgelegenheid	Vergemeende toegang tot een duurzame en gepaste baan		C: <i>De globale werkgelegenheidsgraad met 70 % verhogen voor 2010 (Europese Raad van Lissabon)</i>	
	25	Werkloosheid	Vermindering van de werkloosheid tot een sociaal aanvaardbaar niveau		PC	-
	26	Langdurige werkloosheid	Wegwerken van de langdurige werkloosheid		PC	-
	27	Levensverwachting en levensverwachting in goede gezondheid bij de geboorte	Verlenging van de levensverwachting tot het sociaal gewenste niveau		PC	-
	28	Prevalentie van astma bij kinderen	Voortdurende vermindering van het aantal astmagevallen	*	PC	-
	29	Asbestzieken	Voortdurende vermindering van het aantal asbestzieken		PC	-
Toestand van het milieu-kapitaal	30	Bedreigde soorten	Behoud van de biologische diversiteit, duurzaam gebruik van haar elementen en eerlijke en billijke verdeling van de voordelen die uit de exploitatie van de genetische hulpbronnen voortvloeien ^b	*	C: <i>Tegen 2010 de verarming van de biodiversiteit een halt toeroepen (Europese Raad van Göteborg)</i>	*
	31	Commerciële visstocks binnen veilige referentie waarden	Stopzetting van de overbevissing en behoud van de diversiteit in zee		PC	-
	32	Concentraties van ozonvoorbereidende gassen	Concentraties van ozonvoorbereidende gassen, die de alarmdrempel voor de gezondheid niet overschrijden		PC	-
Toestand van het economische kapitaal	33	Netto vaste kapitaalvoorraad	Groei van de fysieke kapitaalvoorraad in de sectoren met duurzame activiteiten		PC	-
	34	Schuld van de gezinnen	Vermindering van de schuldenlast van de gezinnen tot een sociaal aanvaardbaar niveau		PC	-
	35	Overheidsschuld	Vermindering van de overheidsschuld tot een houdbaar niveau		C: <i>Streven naar een ratio van 60 % tussen de overheidsschuld en het bbp als niet te overschrijden limiet (Verdrag van Maastricht)</i>	

Rol in het DPS(I)R	N° van de fiche	Naam van de IDO	Beschrijving van de DDO	Criterium 1: Trend t.o.v. de DDO	C: formulering van het streefdoel en bron PC: gebrek aan een specifiek streefdoel	Criterium 2: Kans om het streefdoel te bereiken
Beleidsantwoorden: federale DO-strategie: inhoud, toepassing en kwaliteit	36	Inhoud van de federale DO-plannen: rangschikking van de maatregelen uit de eerste twee plannen volgens thema	/	/	/	/
	37	Toepassing van het 1ste plan	/	/	/	/
	38	Reacties van de organisaties uit het maatschappelijk middenveld op de overheidsenquêtes omtrent het federale DO-plan	/	/	/	/
Beleidsantwoorden: begroting/overheidsfinanciën	39	Overheidsuitgaven voor O&O	Hoeveelheid en inhoud van openbaar O&O, verenigbaar met de vereisten van duurzame groei		PC	-
	40	Sociale zekerheidsuitgaven	/	/	/	/
	41	Sociale zekerheidsontvangsten	/	/	/	/
	42	Uitgaven voor milieubescherming	/	/	/	/
	43	Milieu-ontvangsten	/	/	/	/
	44	Uitgaven voor de officiële ontwikkelingshulp (= totale OO + uitsplitsing per thema)	Niveau van de OO verenigbaar met een duurzame ontwikkeling op wereldschaal		C: Tegen 2010 0,7 % van het bbp besteden aan de officiële ontwikkelingshulp (FPDO 2004-2008)	

- a. Einddoelstelling van het Raamverdrag van de Verenigde Naties omtrent de Klimaatverandering (1992), zoals geformuleerd in Artikel 2 dat als volgt voortgaat: 'Dat niveau moet worden bereikt binnen een tijdsbestek dat toereikend is om ecosystemen in staat te stellen zich op natuurlijke wijze aan te passen, te verzekeren dat de voedselvoorziening niet in gevaar komt en de economische ontwikkeling op duurzame wijze te doen voortgaan'.
- b. Die doelstellingen zijn terug te vinden in het eerste Artikel van het Verdrag inzake de Biologische Diversiteit (1992) dat voortgaat als volgt '... met name dankzij een toereikende toegang tot de genetische hulpbronnen en een gepaste overdracht van de relevante technieken, gelet op alle rechten die op de hulpbronnen en de technieken rusten, en dankzij een adequate financiering' - vertaling).

Legende van de synthetische IDO-tabel

Voor **criterium 1** met betrekking tot het verband tussen de ontwikkeling van de IDO's en de doelstellingen inzake duurzame ontwikkeling (DDO's) zijn er drie gevallen mogelijk, die door de volgende pictogrammen worden weergegeven.

Criterium 1	
Ontwikkeling van de indicator naar de DDO toe	
Status quo van de indicator ^a ten opzichte van de DDO	
Ontwikkeling van de indicator weg van de DDO	

a. Ofwel behoudt de indicator dezelfde waarde, ofwel schommelt hij rond een gemiddelde waarde.

De volgende symbolen verschaffen andere informatie over de IDO's:

*	gebrek aan tijdreeksen (eenmalige waarneming)
/	Follow-up noodzakelijk maar beoordeling van de trend onmogelijk
?	Debat omtrent de problematiek waardoor de beoordeling van de trend onmogelijk wordt
C	De politieke overheden hebben een streefdoel goedgekeurd. De 6 ^e kolom geeft de letterlijke tekst en de titel van het document waarin dat streefdoel geformuleerd werd.
PC	De politieke overheden hebben geen enkel streefdoel goedgekeurd. In de 6e kolom wordt dat gebrek aan streefdoelen verklaard.

Criterium 2 inzake de toepassing van de becijferde streefdoelen met einddatum is van toepassing op de indicatoren waarvoor de overheid een streefdoel heeft goedgekeurd. Dit criterium drukt de kans op verwezenlijking van het doel uit (zal de sinds 1990 opgetekende trend het mogelijk maken het doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken?). Hier zijn twee gevallen mogelijk. Zij worden weergegeven door pictogrammen, die erg lijken op de voor criterium 1 gebruikte symbolen, maar gewijzigd werden omdat zij verwijzen naar het streefdoel en niet naar de DDO's.

Criterium 1		Criterium 2	
Bij verbetering van de indicator		De voortzetting van de sinds 1990 opgetekende trend zal volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken	
		De voortzetting van de sinds 1990 opgetekende trend zal niet volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken	
Bij status quo van de indicator		De voortzetting van de sinds 1990 opgetekende trend zal niet volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken	
		De voortzetting van de sinds 1990 opgetekende trend zal niet volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken	
Bij achteruitgang van de indicator		De voortzetting van de sinds 1990 opgetekende trend zal niet volstaan om het becijferde doel binnen de gestelde termijn te verwezenlijken	

II. Opbouw van de IDO-tabel

Een indicator is een synthetische of vereenvoudigende voorstelling van zeer relevante gegevens omtrent de toestand of de ontwikkeling van een fenomeen. Indicatoren zijn instrumenten voor communicatie en ondersteuning bij de voorbereiding van de besluitvorming. Ze kunnen op alle besluitvormingsniveaus worden opgesteld (internationaal, nationaal...).

De *indicatoren van duurzame ontwikkeling (IDO's)* spelen ook die rol van weergave, communicatie en ondersteuning bij de voorbereiding van de besluitvorming. Net als alle indicatoren maken ze het mogelijk de sociale, ecologische en economische ontwikkelingen te meten. Zij meten zowel de ontwikkeling van de stromen als die van de voorraden. Maar via de IDO's wil men vooral de wisselwerkingen tussen die ontwikkelingen achterhalen omdat de kwaliteit van die wisselwerkingen de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden van de maatschappij bepaalt.

IDO's zijn zowel bestemd voor het grote publiek als voor de besluitvormers op het hoogste niveau. Men zou ze trouwens ook `indicatoren voor de communicatie en de voorbereiding van de besluitvorming ten gunste van een duurzame ontwikkeling'¹ kunnen noemen. Zij worden dikwijls voorgesteld in een lijst van de grote componenten van een duurzame ontwikkeling.

Dit tweede deel van het document geeft een toelichting bij de methode die werd gebruikt voor de opbouw van de in deze publicatie voorgestelde tabel met indicatoren van duurzame ontwikkeling. Er wordt uitgelegd hoe de 44 IDO's, waarvan een synthetisch overzicht werd voorgesteld in deel I en waarvan de analytische fiches worden gegeven in deel III, werden geselecteerd (II.1), gerangschikt (II.2), gedefinieerd (II.3) en voorgesteld (II.4).

II.1 Selectie van de IDO's

De huidige stand van zaken op het vlak van duurzame ontwikkeling toelichten, vormt een grote uitdaging omdat het gaat om een uitgebreide en ingewikkelde materie. Voor die taak zijn in principe talrijke indicatoren vereist. Om duidelijke boodschappen over te brengen, dient het aantal indicatoren van duurzame ontwikkeling evenwel beperkt te zijn en moet de keuze van elke indicator worden verantwoord. De opbouw van een IDO-lijst vereist dus een selectiemethode en een wijze om de informatie te structureren.

De IDO-lijst uit deze tabel is gebaseerd op drie soorten van werkzaamheden die sinds midden de jaren negentig door experts van de Task Force Duurzame Ontwikkeling worden uitgevoerd. Het betreft de deelname aan internationale werkzaamheden in verband met de IDO-lijsten van de VN en de Europese Unie², de opbouw van IDO-databanken van de eerste twee Federale Rapporten inzake Duurzame Ontwikkeling en de uitbouw van een expertise op het vlak van de modellen en functies inzake IDO's³.

-
1. Die benadering van de duurzaamheidsindicatoren wordt nader toegelicht in de publicaties Gouzée N., Zuinen N., Willems S. (1999) en Zuinen N. (2004).
 2. Zie de rapporten van de internationale vergaderingen over de IDO's die plaatsvonden in Gent: Gouzée N. & al (1995) en Federaal Planbureau (1996), alsook Working Paper over de IDO's: Zuinen N. (2004).
 3. Zie de Federale Rapporten inzake Duurzame Ontwikkeling: TFDO, 1999 en TFDO, 2002.

Op basis hiervan gebeurde de in dit document voorgestelde IDO-selectie in drie fasen:

- 1e fase: selectie van de IDO's uit de eerste twee Federale Rapporten op basis van de volgende criteria: relevantie van de IDO's om te informeren over de bestudeerde problematiek, beschikbaarheid van de gegevens en regelmatige productie van de gegevens, mogelijke follow-up op Belgisch niveau, evenwicht tussen de IDO's volgens de functies, de componenten (economische, sociale en milieucomponenten) en de bestudeerde problematieken;
- 2^e fase: validering of aanpassing van de in de eerste fase geselecteerde IDO's door ze te vergelijken met die in de IDO-lijst van de Commissie voor Duurzame Ontwikkeling van de Verenigde Naties en de IDO-lijst van de Europese Commissie¹;
- 3^e fase: Het in evenwicht brengen van de IDO-lijst die voortvloeit uit de eerste twee fasen met als doel te komen tot een meer samenhangende lijst door de indicatoren achtereenvolgens volgens verschillende criteria te klasseren (bvb. volgens de economische, sociale en milieucomponenten, volgens de thema's van Agenda 21, enz.).

Dankzij die fasen van selectie, validering en aanpassing en in evenwicht brengen, werd het willekeurige aspect in de keuze van de IDO's die deel uitmaken van de tabel zoveel mogelijk beperkt, maar niet volledig weggenomen. Zulke lijsten zijn immers geen statistieken, maar kunnen integendeel, als voorbereiding op de besluitvorming, evolueren in de tijd naargelang de kennis en de beleidsprioriteiten. Ze kunnen bijvoorbeeld verschillen naar gelang van de beschikbaarheid van de gegevens en de definitie van de basisconcepten of -modellen, het al dan niet ontdekken van nieuwe mogelijkheden of bedreigingen voor de ontwikkeling van de maatschappij, enz.

II.2 Rangschikking van de IDO's

De IDO's uit de tabel worden gerangschikt volgens de concepten van het DPSIR-model. Dit acroniem verwijst naar 'Driving Forces – Pressure – State – Impact – Response', of 'Sturende krachten – Druk – Toestand – Impact – Antwoord'. Die concepten worden gedefinieerd in deel II.2.1. van dit hoofdstuk en de rangschikking van de IDO's in deel II. 2.2.

II.2.1 DPSIR-model

Het DPSIR-model is een model dat de verbanden tussen de kapitaalstromen en de kapitaalvoorraden op vereenvoudigde wijze voorstelt. Het betreft oorzakelijke verbanden. Het model is evenwel niet lineair en kan ook retroactieve effecten van de effecten op de oorzaken omvatten. In dit model zijn de effecten, net zoals de oorzaken, in grote mate onderling afhankelijk.

- De **sturende krachten**² zijn menselijke activiteiten en processen die een weerslag hebben op de menselijke, ecologische en economische ontwikkelingskapitalen (bvb. energieverbruik). De indicatoren voor de sturende krachten beschrijven die activiteiten en processen en zijn dus gelinkt aan de demografie en de consumptie en de productie van goederen en diensten.
- De **druk** is de weerslag van de menselijke activiteiten en processen die het menselijk, ecologisch en economisch kapitaal wijzigen. De indicatoren voor de druk weerspiegelen dus die rechtstreekse weerslag op de natuurlijke, menselijke en economische hulpbronnen (bvb. CO₂-uitstoot).
- De **toestand** is het kenmerk van de menselijke, ecologische en economische kapitaalvoorraden. Dat kenmerk omvat de kwantiteit, de kwaliteit, de functies en de verdeling van de kapitaalvoorraden (bvb. percentage ozonconcentratie). De toestand van de kapitalen wordt

1. Website van Eurostat over de IDO's: <http://epp.eurostat.cec.eu.int> (15/09/05) en UN (2001).

2. De definities van de functies van het DPSIR-model zijn opgenomen in het tweede Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling: TFDO (2002).

beïnvloed door de druk. Het zijn de indicatoren voor de toestand die de situatie van die kapitaalvoorraden beschrijven.

- De **impact** is de weerslag van veranderingen in de toestand (ongeacht of het gaat om de kwantiteit, de kwaliteit, de functie of de verdeling) van de menselijke, ecologische of economische kapitaalvoorraden. De wijziging van de toestand van een kapitaalvoorraad kan gevolgen hebben voor een andere kapitaalvoorraad of voor de voorraad zelf. Die wijzigingen kunnen worden voorgesteld en gemeten met indicatoren voor de impact (bvb. aantal overlijdens ten gevolge van de stijgende ozonconcentratie).
- De **antwoorden** zijn de ingrepen van de overheid om de ontwikkeling (opnieuw) de richting uit te sturen van een duurzame ontwikkeling door in te werken op de sturende krachten en/of kapitaalvoorraden, met name degene waarbij de waargenomen trends voor problemen zorgen. De antwoorden van de overheid wijzigen aldus ook de andere variabelen van het model. De indicatoren voor antwoorden geven informatie over de kwaliteit, de kwantiteit en de verdeling van die antwoorden (bvb. overheidsuitgaven voor milieubescherming).

II.2.2 Rangschikking volgens het DPSIR-model

De rangschikking van de IDO's uit de tabel gebeurde in 4 DPSIR-functies, waarbij de functie 'Impact' niet werd onderscheiden van de functie 'Toestand'. Elke IDO wordt aldus beschouwd als een sturende kracht, als een druk, als een toestand of als een antwoord.

Sturende krachten (SK) (12 indicatoren):

- 6 indicatoren voor economische SK
- 2 indicatoren voor sociale SK
- 4 indicatoren voor verbanden tussen economische en sociale SK

Druk op de kapitalen (10 indicatoren):

- 3 indicatoren voor sociale druk
- 5 indicatoren voor ecologische druk
- 2 indicatoren voor economische druk

Toestand van de kapitalen (13 indicatoren):

- 7 indicatoren voor de toestand van het menselijk kapitaal
- 3 indicatoren voor de toestand van het ecologisch kapitaal
- 3 indicatoren voor de toestand van het economisch kapitaal

Beleidsantwoorden (9 indicatoren):

- 3 indicatoren voor institutionele antwoorden
- 6 indicatoren voor economische antwoorden

Die samenvatting verduidelijkt ook aan welke component (sociale, ecologische, economische of institutionele component) de IDO's gekoppeld zijn. De keuze van het adjectief kan in sommige gevallen wat willekeurig zijn. Demografie is bijvoorbeeld duidelijk een sturende kracht van het sociale type. De consumptie kan daarentegen moeilijk beschouwd worden als een strikt economische kracht gelet op de sterke invloed van de sociale waarden op de evolutie ervan. De indicator wordt nochtans als economische indicator beschouwd in de onderstaande tabel gezien de centrale rol ervan in het economisch stelsel. Het volgende hoofdstuk geeft de definitie van de aldus gerangschikte indicatoren.

II.3 Definitie van de IDO's

De indicatoren van duurzame ontwikkeling (IDO's) die worden voorgesteld in dit "IDO-supplement" bij het derde Federaal rapport inzake duurzame Ontwikkeling vatten een reeks van relevante gegevens m.b.t. tot de toestand of de evolutie van bepaalde fenomenen samen in de vorm van fiches. Hun naam wordt weergegeven in de middenkolom van onderstaande tabel. De gegevens van elke IDO die grotendeels gebaseerd zijn op de eerste twee federale rapporten zijn die van de variabelen die in de rechterkolom worden opgesomd.

Elke IDO is dus samengesteld uit een reeks variabelen die een bijkomende waaier aan informatie vormen over het betrokken fenomeen. Ze worden met name geïllustreerd met grafieken in de 44 fiches van de grote tabel in deel III.

	Indicatoren	Variabelen
STURENDE KRACHTEN		
Demografische SK	Bevolking naar leeftijdscategorie	- totale bevolking - % bevolking tussen 0-14 jaar - % bevolking tussen 15-64 jaar - % bevolking 65 jaar en ouder
	Aantal gezinnen en gezinsstructuur	- bevolking - aantal personen per gezin - gemiddelde grootte van de gezinnen - aandeel éénoudergezinnen
Economische SK	Economische groei-bruto binnenlands product	- Bruto binnenlands product tegen marktprijs - Jaarlijkse groeivoet van het bbp
	Consumptie van gelabelde producten	- Aandeel biologische versproducten binnen gezinsbesteding - Marktaandeel producten met Max Havelaar-label per productcategorie in 2004
	Productie volgens milieu en sociale normen	- aantal EMAS - gecertificeerde bedrijven/organisaties - aantal ISO 14001-certificaten - aantal SA 8000 gecertificeerde bedrijven
	Verbruik en productie van hernieuwbare energie	- aandeel van de hernieuwbare energieën in de primaire energieconsumptie - aandeel van de hernieuwbare energieën in de elektriciteitsproductie
	Gebruik van pesticiden	- hoeveelheid verkochte pesticiden - hoeveelheid verkochte pesticiden in % van totale landbouwgrond
	Productie van genetisch gewijzigde planten	- Oppervlakte bebouwd met genetisch gewijzigde planten - Oppervlakte bebouwd met genetisch gewijzigde planten in % van het totale landbouwgrond
Indicatoren van de verbanden tussen de sturende krachten	Energieverbruik per inwoner	- bruto binnenlands verbruik van primaire energie - bruto binnenlands verbruik van primaire energie per inwoner
	Waterverbruik per inwoner	- verbruik van drinkbaar water - verbruik van drinkbaar water per inwoner
	Energie-intensiteit	- bbp tegen constante prijzen - bruto binnenlands verbruik van primaire energie - energie-intensiteit
	Intensiteit van het wegvervoer	- bbp - wegvervoer in voertuig-km - intensiteit van het wegvervoer

	Indicatoren	Variabelen
DRUK OP DE KAPITALEN		
Druk op het menselijk kapitaal (uitgedrukt in absolute waarde en in verhouding tot het menselijk kapitaal)	Arbeidsduur in de marktsector	<ul style="list-style-type: none"> - Effectieve jaarlijkse arbeidsduur in de marktsector - Effectieve jaarlijkse arbeidsduur in de verwerkende nijverheid
	Stress op het werk	<ul style="list-style-type: none"> - % werknemers dat lijdt aan stress - % werknemers dat in een hoog tempo moet werken - % werknemers dat meer dan de helft van de tijd met strakke deadlines moet werken
	Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau	<ul style="list-style-type: none"> - aantal dagelijkse rokers van 15 jaar en ouder in de bevolking - aantal dagelijkse rokers van 15 jaar en ouder bij de vrouwen - aantal dagelijkse rokers van 15 jaar en ouder bij de mannen - aantal rokers volgens opleidingsniveau
Druk op het milieu-kapitaal	Uitstoot van broeikasgassen	<ul style="list-style-type: none"> - netto-uitstoot van broeikasgassen - uitstoot zonder de koolstofputten
	Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer	<ul style="list-style-type: none"> - CO-uitstoot (koolstofmonoxide) - SO₂-uitstoot (zwaveldioxide) - NO_x-uitstoot (stikstofoxides) - COV-NM-uitstoot (niet-methaanhoudende vluchtige organische stoffen)
	Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water	<ul style="list-style-type: none"> - kwikuitstoot in de lucht en in het water - cadmiumuitstoot in de lucht en in het water - looduitstoot in de lucht en in het water
	Uitstoot van stikstof in het water	<ul style="list-style-type: none"> - totale stikstofuitstoot - stikstofuitstoot door de gezinnen - stikstofuitstoot door de landbouw - stikstofuitstoot door de industrie
	Gemeentelijke afvalproductie per inwoner	<ul style="list-style-type: none"> - hoeveelheid opgehaald gemeentelijk afval - hoeveelheid opgehaald gemeentelijk afval per inwoner
Druk op het economisch kapitaal	Fysieke investeringen van ondernemingen en overheid	<ul style="list-style-type: none"> - BIVA van de ondernemingen en de overheid - bbp tegen constante prijzen - Aandeel van de BIVA van de ondernemingen en de overheid in het bbp - Aandeel van de BIVA van de ondernemingen in het bbp - Aandeel van de BIVA van de overheid in het bbp
	Ethische financiële investeringen	<ul style="list-style-type: none"> - uitstaand bedrag van de ethische investerings-ICBE's - aandeel van het uitstaande bedrag van de ethische investerings-ICBE's in het totale uitstaande bedrag van de ICBE's - verdeling van het uitstaande bedrag van de ethische investerings-ICBE's per generatie

	Indicatoren	Variabelen
TOESTAND VAN DE KAPITALEN		
Menselijk kapitaal	Armoede	- aantal personen met een armoederisico in België - % van de bevolking met een armoederisico in België - armoedegraad in de wereld (% van de bevolking dat leeft met minder dan een US dollar per dag in grote wereld-regio's)
	Werkgelegenheid	- bevolking met een baan - bevolking op arbeidsleeftijd (15 tot 64 jaar) - werkgelegenheidsgraad
	Werkloosheid	- aantal werklozen met een RVA-uitkering en aantal personen die ingeschreven zijn als werkzoekende bij de regionale diensten voor arbeidsbemiddeling - actieve bevolking - werkloosheidsgraad
	Langdurige werkloosheid	- langdurig werkloze bevolking - beroepsbevolking - langdurige werkloosheidsgraad
	Levensverwachting bij de geboorte en levensverwachting in goede gezondheid	- levensverwachting bij de geboorte bij de vrouwen - levensverwachting in goede gezondheid bij de vrouwen - levensverwachting bij de geboorte bij de mannen - levensverwachting in goede gezondheid bij de mannen
	Prevalentie astma bij kinderen	- prevalentie astma bij kinderen van 13-14 jaar over een periode van 12 maanden
	Asbestzieken	- aanvragen tot schadeloosstelling bij het Fonds voor Beroepsziekten voor asbestose en goedaardige aandoeningen ten gevolge van asbest - aanvragen tot schadeloosstelling bij het Fonds voor Beroepsziekten voor mesothelioom en andere kankers ten gevolge van asbest
Milieukapitaal	Bedreigde soorten	- % bedreigde zoogdieren - % bedreigde vogels - % bedreigde reptielen - % bedreigde amfibieën - % bedreigde hogere planten
	Commerciële visstocks binnen veilige referentie waarden	- % van de commerciële visstocks in de Noordzee en aangrenzende zeegebieden, dat binnen veilige referentiewaarden zit
	Concentraties van ozonvoorbereidende gassen	- aantal dagen per jaar dat de gemiddelde ozonconcentratie in minstens een meetstation gedurende een uur 180µg/m ³ overschreed - aantal dagen waarop de alarmdrempel voor de gezondheid (120 µg/m ³ voor de gemiddelde ozonconcentratie gedurende 8 uur op één dag) wordt overschreden
Economisch kapitaal	Netto vaste kapitaalvoorraad	- netto vaste kapitaalvoorraad: metaalproducten en machines - netto vaste kapitaalvoorraad: vervoermaterieel - netto vaste kapitaalvoorraad: woningen - netto vaste kapitaalvoorraad: landbouw-, bosbouw-, visvangst- en aquacultuurproducten - netto vaste kapitaalvoorraad: andere constructies
	Schuld van de gezinnen	- schuldgraad van de gezinnen in België - krediet aan particulieren - beschikbaar inkomen
	Overheidsschuld	- overheidsschuld in absolute waarde - overheidsschuld in % van het bbp

	Indicatoren	Variabelen
POLITIEKE ANTWOORDEN		
Federale strategie voor DO: inhoud, toepassing en kwaliteit	Inhoud van de Federale Plannen voor DO: opdeling van de maatregelen uit de eerste twee plannen volgens thema	- maatregelen uit de eerste twee Federale Plannen voor Duurzame Ontwikkeling, opgedeeld volgens hun thema
	Toepassing van het eerste plan	- % van de maatregelen in de verschillende stappen van de besluitvorming: voorbereiding, beslissing, uitvoering, monitoring, evaluatie
	Reacties van de organisaties uit het maatschappelijk middenveld op de openbare raadplegingen over het Federaal Plan inzake DO	Reacties van organisaties op de raadplegingen van 2000 en 2004 volgens de 9 grote maatschappelijke groepen van Agenda 21
Begroting/ overheidsfinanciën	Overheidsuitgaven voor O&O	- bruto binnenlandse overheidsuitgaven voor O&O in % van het bbp - totale bruto binnenlandse uitgaven voor O&O in % van het bbp - bruto binnenlandse overheidsuitgaven voor O&O in % van de totale bruto binnenlandse uitgaven voor O&O
	Sociale zekerheidsuitgaven	- sociale zekerheidsuitgaven in miljoen euro (lopende prijzen) - sociale zekerheidsuitgaven in % van het bbp - aandeel van de uitgaven voor verschillende risico's in de totale sociale zekerheidsuitgaven
	Sociale zekerheidsontvangsten	- sociale zekerheidsontvangsten in miljard euro - sociale zekerheidsontvangsten in percentage van het bbp - aandeel van de verschillende sociale zekerheidsontvangsten
	Uitgaven voor milieubescherming	- overheidsuitgaven voor het milieu in miljoen euro (lopende prijzen) - overheidsuitgaven voor het milieu in % van het bbp
	Milieugebonden ontvangsten	- ontvangsten uit de energieheffing in miljoen euro (lopende prijzen) - ontvangsten uit de energieheffing in % van het bbp - ontvangsten uit de accijnzen, de BTW en de andere energieheffingen in % van het bbp
	Uitgaven voor officiële ontwikkelingshulp	- Officiële Ontwikkelingshulp in % van het BNP

II.4 Voorstelling van de IDO's

Zoals talrijke andere IDO-lijsten¹, stelt ook de IDO-tabel uit dit document elke indicator voor aan de hand van een fiche waarvan de rubrieken uitdrukkelijk gelinkt zijn aan de uitdagingen van een duurzame ontwikkeling. De informatie over de indicatoren wordt er opgesplitst in 7 domeinen. De naam en de inhoud van die domeinen wordt hieronder beschreven.

- **Relevantie voor een duurzame ontwikkeling:** dit domein maakt duidelijk waarom deze indicator een IDO is
- **Definitie:** dit domein definieert de IDO door aan te geven welke concepten worden gebruikt, alsook de eventuele limieten van de gegevens en de meeteenheid van de indicator
- **Evolutie:** dit domein geeft de gegevens voor België weer in een grafiek of tabel. Het beschrijft eveneens de situatie en de ontwikkelingstrend van de IDO. De informatie wordt gegeven in de vorm van tijdreeksen vanaf 1970 (indien dat mogelijk is met de beschikbare gegevens over de IDO)
- **Verband met de internationale evolutie:** dit domein vergelijkt de evolutie van de IDO in België met de evoluties in de Europese Unie en/of op wereldvlak. De keuze van de vergelijking hangt af van de relevantie van de schaal van vergelijking en de beschikbaarheid van de gegevens. Waar mogelijk werd een vergelijking gemaakt met de EU-25, of anders met de EU-15. De vergelijking met de rest van de wereld werd slechts voor enkele indicatoren gemaakt (bevolking, energieverbruik per inwoner, energie-intensiteit, waterverbruik per inwoner, armoede, levensverwachting, bedreigde soorten).
- **Verband met de Europese en Belgische strategieën voor duurzame ontwikkeling:** dit domein legt het verband uit met de Europese en Belgische federale strategieën voor duurzame ontwikkeling. De volgende informatie wordt gegeven:
 - Hoe komt het door de IDO behandelde onderwerp aan bod in de Europese strategie voor duurzame ontwikkeling en wat zijn de doelstellingen? De referentiedocumenten voor deze strategie zijn de conclusies van het voorzitterschap van de Europese Raad van Lissabon in 2000 en deze van het voorzitterschap van de Europese Raad van Göteborg in 2001, evenals het door de Europese Commissie in 2002 gepubliceerde document over de Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling^{2, 3}.
 - Hoe komt het door de IDO behandelde onderwerp aan bod in de eerste twee Federale Plannen inzake Duurzame Ontwikkeling (FPDO 2000-2004 en FPDO 2004-2008) en wat zijn de doelstellingen?
- **Gebruik van de indicator op Europees niveau:** dit domein geeft aan of de IDO deel uitmaakt van de lijst van structurele indicatoren⁴ en de IDO-lijst van de Europese Commissie⁵.

1. Voorbeeld: de lijst indicatoren uit het tweede Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling

2. cf. CCE (2002)

3. Verdere informatie over deze Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling is te vinden op de desbetreffende website van de Europese Commissie: http://europa.eu.int/comm/sustainable/pages/strategy_en.htm

4. Eurostat website over de structurele indicatoren: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/>

5. Eurostat website over de IDO's: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/>.

III. Tabel met de indicatoren van duurzame ontwikkeling gebaseerd op de eerste twee Federale Rapporten

III.1 Sturende krachten

Type van sturende krachten	N° van de fiche	Naam van de IDO
Demografische sturende krachten	1	Bevolking naar leeftijdscategorie
	2	Aantal gezinnen en gezinsstructuur
Economische sturende krachten	3	Bruto binnenlands product
	4	Consumptie van gelabelde producten
	5	Productie volgens milieu- en sociale normen
	6	Verbruik en productie van hernieuwbare energie
	7	Gebruik van pesticiden
	8	Productie van genetisch gewijzigde planten
Indicatoren van het verband tussen sturende krachten	9	Energieverbruik per inwoner
	10	Waterverbruik per inwoner
	11	Energie-intensiteit
	12	Intensiteit van het wegvervoer

1 Bevolking naar leeftijdscategorie

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De evolutie van de totale bevolking en van haar leeftijdsstructuur is belangrijk voor duurzame ontwikkeling om sociale, economische en ecologische redenen. De evolutie van de leeftijdspiramide heeft bijvoorbeeld een invloed op de relaties tussen de generaties van een maatschappij. Ook worden de consumptiepatronen beïnvloed door de grootte en samenstelling van een bevolking. Indien de groei van de totale bevolking of van bepaalde (leeftijds)categorieën zal leiden tot een toename van niet-duurzame consumptie- en productiepatronen dan dreigt de druk op het menselijke, ecologische en/of economische kapitaal te stijgen. Dat kan een effect hebben op het vermogen van onze planeet en van de bestaande maatschappelijke instellingen om te voorzien in de behoeften van de huidige en toekomstige generaties.

Demografische ontwikkelingen die een invloed op de leeftijdspiramide hebben, zijn bijvoorbeeld internationale migraties en de veroudering van de bevolking, die veroorzaakt kan zijn door de daling van de vruchtbaarheid en/of de forse stijging van het aantal ouderen. In bijzonder deze laatste evolutie stelt een reeks uitdagingen. Zo zal het aandeel van de welvaart dat besteed wordt aan het garanderen van een inkomen aan de niet-actieve ouderen toenemen. Verhoudingsgewijs zal dat aandeel van de welvaart door een kleiner aantal actieven moeten worden geproduceerd, terwijl meer inactieve ouderen ervan afhankelijk zullen zijn. Het is een financierings- en verdelingsvraagstuk, dat direct verband houdt met het economisch en menselijk kapitaal. Bovendien kan worden aangenomen dat de druk op het leefmilieu zal wijzigen, door de invloed van consumptiepatronen die eigen zijn aan de steeds omvangrijkere groep ouderen.

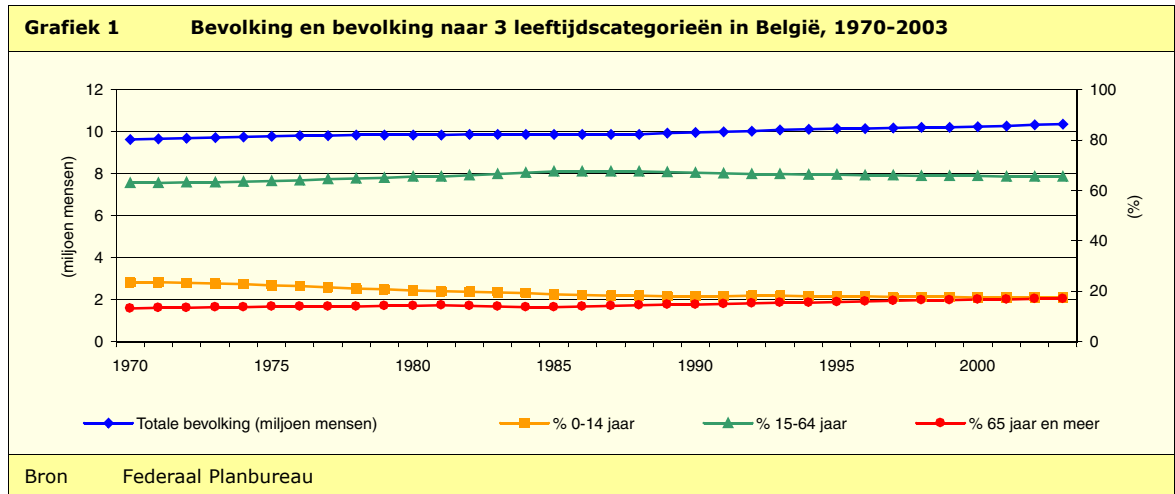
Definitie

De bevolking van België bestaat uit alle Belgen en alle vreemdelingen die op een wettelijke wijze in België verblijven. Ze wordt in aantal personen gemeten.

Onderstaande grafiek vermeldt de evolutie van de bevolking in België tussen 1970 en 2003. De cijfers verwijzen naar de toestand op 1 januari van elk jaar. De grafiek geeft eveneens het relatieve aandeel van de drie grote leeftijdscategorieën weer: de bevolking tussen 0-14 jaar, tussen 15-64 jaar en 65 jaar en ouder. De bevolking tussen 15-64 jaar is de bevolking op beroepsactieve leeftijd. Dat is de bevolking die zich op de arbeidsmarkt zou kunnen aanbieden.

Evolutie

Tussen 1970 en 2003 stijgt de totale bevolking van België matig van 9,6 tot 10,3 miljoen. Daarentegen wijzigt het relatieve aandeel van de beschouwde leeftijdscategorieën fundamenteel. Enerzijds ontgroent de bevolking. Dit wil zeggen dat het relatieve aandeel 0-14 jarigen in de bevolking afneemt. Tussen 1970 en 2003 daalt dit aandeel van 23,7 naar 17,4 %. Anderzijds vergrijst de bevolking. Dit wijst op een stijging van het aandeel ouderen (65 en ouder), namelijk van 13,3 % in 1970 tot 17,0 % in 2003. Het resultaat van deze dalende en stijgende tendensen is dat de bevolking verouderd. Tussen 1970 en 1985 stijgt het aandeel van de bevolking op beroepsactieve leeftijd licht van 63,0 tot 67,4 %. Van dan af daalt het lichtjes tot 65,6 % in 2003. Voor de beschouwde periode stijgt de bevolking op beroepsactieve leeftijd dus matig.

Verband met de internationale evolutie

De matige bevolkingstoename in België kan eveneens op Europees vlak worden waargenomen. Tussen 1970 en 2000 steeg de bevolking in de Europese regio van 655 naar 728 miljoen inwoners, een toename met 0,3 % per jaar (UN, 2004b). De mondiale bevolking steeg gedurende deze periode echter aanzienlijk, namelijk van 3,7 naar 6,1 miljard inwoners. Die stijging is vooral te wijten aan de sterke toename van de bevolking in de minder en minst ontwikkelde landen.

Op Europees vlak wordt eveneens een tendens naar ontgroening en vergrijzing van de bevolking vastgesteld. Dat geldt ook op mondiaal vlak. Het uitgangspunt en het ritme van die tendens is echter totaal verschillend. Op mondiaal vlak is het aandeel jongeren duidelijk hoger dan in België of Europa, terwijl het aandeel ouderen lager is. Op mondiaal vlak bestond, in 1970, 37,4 % van de wereldbevolking uit jongeren (tussen 0 en 14 jaar oud). In 2000 behoort 30,1 % van de wereldbevolking tot die leeftijdscategorie. Wat betreft het aandeel ouderen in de wereldbevolking waren er 5,5 % 65-plussers in 1970. Dertig jaar later, vertegenwoordigden de 65-plussers 6,9 % van de wereldbevolking (UN, 2004b).

Verband met de Europese en Belgische strategiën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling herhaalde het belang van de sociale thema's die de Europese Raad van Lissabon op de agenda heeft gezet in 2000. De gevolgen van de veroudering van de bevolking op de gezondheids- en pensioenvoorzieningen maken daar van deel uit. Hiermee verband houdend heeft de EU een reeks cijfermatige doelstellingen geformuleerd, die vooral betrekking hebben op het werkgelegenheids- en begrotingsbeleid.

In het *FPDO 2004-2008* worden een reeks doelstellingen gedefinieerd om de diverse gevolgen van de bevolkingsveroudering te beheren. Die doelstellingen zijn de volgende: de verhoging van de werkgelegenheidsgraad bij oudere inactieven, het bevorderen van de familiale zorg- en buurtdiensten (waar in het bijzonder ouderen aan kunnen meewerken en een beroep op kunnen doen), het bevorderen van verantwoorde consumptiepatronen bij de ouderen en het aanmoedigen van het maatschappelijk verantwoord ondernemen en ethisch beleggen (in het bijzonder met betrekking tot het investeringsbeleid van de private pensioenfondsen).

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De totale bevolking en de bevolking per leeftijdscategorie maken noch deel uit van de lijst van structurele indicatoren, noch van de lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

2 Aantal gezinnen en gezinsstructuur

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Het aantal gezinnen en de grootte ervan heeft economische, sociale en ecologische gevolgen. De economische en ecologische gevolgen hebben vooral te maken met de consumptiepatronen van de gezinnen, namelijk de wijze waarop ze voorzien in bepaalde behoeften. Elk gezin wil immers over een eigen onroerend goed en verschillende roerende goederen beschikken: koelkasten, wasmachines, tv's, computers, wagens, enz. Een toename van het aantal gezinnen leidt dus tot een stijging van de vraag naar roerende en onroerende goederen. Die grotere vraag draagt bij tot de economische groei. De productie en de consumptie van die goederen oefenen echter druk uit op het leefmilieu: energieverbruik, vervuiling, afvalproductie, enz.

Bij een nagenoeg constante bevolking gaat een stijging van het aantal gezinnen gepaard met een daling van de gezinsgrootte. De roerende en onroerende goederen die de gezinnen aankopen, zijn dus bestemd voor een kleiner aantal personen. Dat verklaart waarom kleinere gezinnen per persoon meer verbruiken dan grotere gezinnen. Door de kleinere gezinsgrootte wordt de druk van elke inwoner op het leefmilieu groter.

Die daling van de gezinsgrootte heeft trouwens ook sociale gevolgen. De armoederisico ligt namelijk hoger in eenpersoonsgezinnen (met of zonder kinderen) (TFD0, 2002). De kleinere gezinsgrootte is dus een factor van sociale uitsluiting. In een vergrijzende samenleving moet daarmee rekening worden gehouden, aangezien veel ouderen alleen wonen.

Definitie

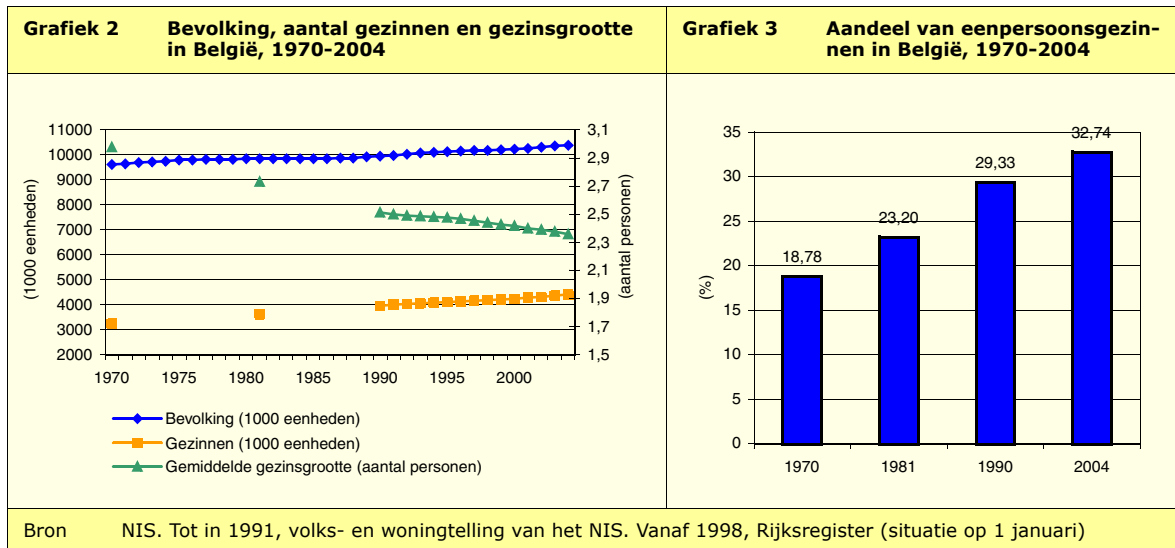
Het gezin *'bestaat uit een persoon die gewoonlijk alleen leeft, ofwel uit twee of meer personen die, al dan niet door familiebanden verbonden, gewoonlijk eenzelfde woning betrekken en er samenleven'* (NIS, 2004,a).

Grafiek 2 geeft de bevolking (uitgedrukt in aantal personen), het aantal gezinnen en de gemiddelde gezinsgrootte per 1 januari weer. De gemiddelde gezinsgrootte wordt verkregen door de totale bevolking te delen door het aantal gezinnen. Ze wordt uitgedrukt in aantal personen per gezin. Grafiek 3 vermeldt de verhouding eenpersoonsgezinnen, uitgedrukt in procent. Die wordt berekend door het aantal eenpersoonsgezinnen te delen door het totale aantal gezinnen.

Evolutie

De Belgische bevolking groeit sinds 1970 in een gemiddeld tempo van 0,2 % per jaar. Ze is aldus met 8 % gestegen tussen 1970 en 2004 en met 4,3 % tussen 1990 en 2004. Het aantal gezinnen stijgt sinds 1970 in een sneller tempo dan de bevolking. Er was een toename van 36 % tussen 1970 en 2004 en van 11,4 % tussen 1990 en 2004. Doordat het aantal gezinnen sneller stijgt dan de bevolking wordt er sinds 1970 jaarlijks een daling van de gemiddelde gezinsgrootte opgetekend. In 2004 bestond een gemiddeld Belgisch gezin uit 2,36 personen tegenover 2,98 personen in 1970.

Ten opzichte van het totale aantal gezinnen is het aandeel van de eenpersoonsgezinnen aanzienlijk gestegen. Het is bijna verdubbeld tussen 1970 en 2004: van 16,80 % naar 32,74 %. In 2004 bestond bijna één gezin op drie uit één persoon.

Verband met de internationale evolutie

In de Europese Unie wordt dezelfde trend waargenomen: het aantal gezinnen stijgt, de gezinsgrootte daalt en het aantal eenpersoonsgezinnen stijgt. In 1995 bedroeg de gemiddelde gezinsgrootte in de EU-15 2,58 personen, tegenover 2,86 personen in 1980 (Eurostat-New Cronos, 15/03/05).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling omvat verschillende sociale thema's die de Europese Raad van Lissabon op de politieke agenda heeft gezet, maar het aantal gezinnen en de gezinsgrootte komen niet aan bod.

De kwestie wordt al evenmin besproken op Belgisch federaal niveau in de eerste twee Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling. Ze bevatten geen doelstelling over het aantal gezinnen en de gezinsstructuur.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Die indicator is niet opgenomen in de lijst met structurele indicatoren, maar maakt wel deel uit van de lijst indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

De beperkte interventiecapaciteit van de overheid wat betreft het aantal en de grootte van de gezinnen, anders gezegd de beslissing om niet in te grijpen op dit vlak, verklaart waarom er zo weinig gebruik wordt gemaakt van deze indicator. De indicator is evenwel belangrijk om bepaalde ecologische en maatschappelijke evoluties te begrijpen.

3 Economische groei – Bruto binnenlands product

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De economische groei van een land geeft een indicatie over de evolutie van de totale waarde in monetaire eenheden van de goederen en diensten die over een gegeven periode in dat land werden geproduceerd. De waarde van die productie wordt in de vorm van inkomsten verdeeld over de verschillende economische actoren: de inkomsten die toekomen aan de huishoudens (inkomsten uit arbeid, inkomsten uit kapitaal en gemengde inkomsten) en de inkomsten die toekomen aan de andere institutionele actoren (bedrijven en staat). Die inkomsten, die werden voortgebracht door de economische groei, maken het mogelijk armoede te bestrijden, de gezondheidstoestand te verbeteren, enz.

Tegenover deze inkomsten staan uitgaven. Het gaat over de private consumptie (door de huishoudens), de openbare consumptie (door de staat), de investeringen (door de bedrijven) en de netto-uitvoer (d.w.z. de uitvoer min de invoer). Wanneer die uitgaven betrekking hebben op goederen en diensten die de menselijke en milieuhulpbronnen respecteren, dan helpen ze om een land in de richting van duurzame ontwikkeling te oriënteren. Economische groei is bijgevolg een noodzakelijke (maar geen voldoende) voorwaarde voor een duurzame ontwikkeling.

Definitie

Het bruto binnenlands product (bbp) geeft een kwantitatieve maatstaf van de economische activiteit van een land, uitgedrukt in euro. De economische groei is de expansie van het bbp over een bepaalde periode.

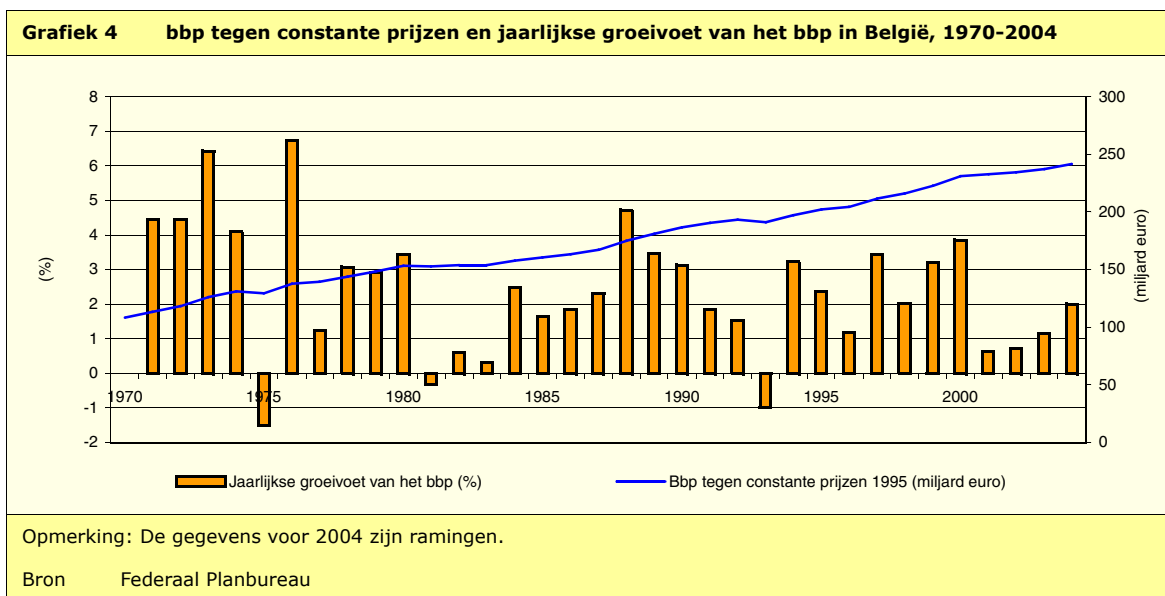
Het bbp kan worden berekend vanuit drie hierboven gesuggereerde invalshoeken: vanuit de productie of toegevoegde waarde van goederen en diensten¹, vanuit de inkomsten van de economische actoren en vanuit de uitgaven van diezelfde actoren. Die drie berekeningswijzen van het bbp geven hetzelfde resultaat gelet op de circulaire economische stroom: *“Wat elke onderneming ontvangt uit de verkoop van haar goederen moet terugkeren in de economie - onder de vorm van salarissen, winst, interesten of belastingen. Het inkomen van de huishoudens wordt eveneens terug overgebracht naar ofwel de bedrijven, via aankoop van consumptiegoederen of in spaargelden (...); ofwel naar de Staat, in de vorm van belastingen of staatsobligaties. Op dezelfde wijze is het geld uitgegeven door de Staat afkomstig van andere economische niveaus, nl. van de huishoudens of de ondernemingen, in de vorm van belastingen of leningen”* (E. Stiglitz & Walsh, 2004).

De onderstaande grafiek geeft de evolutie van het jaarlijkse Belgische bbp tegen constante prijzen en van de jaarlijkse groeivoet van het bbp tussen 1970 en 2004.

Evolutie

Sinds 1970 is het bbp, uitgedrukt tegen constante prijzen, bijna continu gestegen. Tussen 1970 en 2004 bedroeg de toename 123 %. De waarde van het bbp tegen constante prijzen is dus meer dan verdubbeld gedurende die periode en bereikte 242 miljard euro in 2004, dat is 23 303,2 euro per inwoner. Die stijging komt overeen met een gemiddelde jaarlijkse groeivoet van 2,4 %. Sinds het begin van de jaren 90 ligt de groeivoet gemiddeld lager. Hij bedroeg 1,9 % tussen 1990 en 2004.

1. De toegevoegde waarde komt overeen met het verschil tussen de waarde van de geproduceerde goederen en diensten en de waarde van intermediaire consumptie. De intermediaire consumptie betreft de goederen die noodzakelijk zijn voor de productie en die ofwel ingelijfd worden in het productieproces (bv. stof in een kledingstuk), ofwel verdwijnen (bv. gebruikte energie) (Bremond & Geledan, 1981).

Verband met de internationale evolutie

De jaarlijkse groeivoet van het bbp in de EU-15 was tijdens de jaren 90 gelijk aan die van België: 1,9 % tussen 1991 en 2003. In 2003 lag het bbp per inwoner (uitgedrukt in koopkrachtpariteit (KKP))¹ in België aanzienlijk hoger dan in de EU-15 en de EU-25. Voor een bbp per inwoner (in KKP) van 100 in de EU-25, was er in de EU-15 een bbp van 109,6 en in België van 117 (Eurostat, New Cronos-15/03/05).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Op Europees vlak legden de regeringen tijdens de Europese Raad van Lissabon de nadruk op het belang van de economische groei voor de ontwikkeling van de Europese Unie. Ze verbonden zich ertoe om van de Europese Unie *'de meest competitieve en dynamische kenniseconomie van de wereld te maken, in staat om duurzame economische groei te koppelen aan een kwantitatieve en kwalitatieve verbetering van de tewerkstelling en aan een grotere sociale cohesie'* (Raad van de EU, 2000).

Op Belgisch federaal niveau geeft het *FPDO 2000-2004* wel aan dat er rekening moet worden gehouden met de bbp-indicator om de uitvoering van het plan op te volgen. In het *FPDO 2004-2008* wordt *'de heropleving van de economische groei'* vermeld als een uitdaging die door een duurzaam ontwikkelingsbeleid moet worden aangegaan.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De 'bbp'-indicator maakt zowel deel uit van de lijst van structurele indicatoren als van de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

1. Door het bbp uit te drukken in koopkrachtpariteit kunnen de verschillen in het prijsniveau tussen de landen uitgewist worden en kunnen er vergelijkingen worden gemaakt in significante volumes van het bbp.

4 Consumptie van gelabelde producten

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De consumptie van goederen en diensten (G&D) heeft een invloed op het menselijk kapitaal, het milieukapitaal en het economisch kapitaal; niet enkel bij gebruik en afdanking door de consument maar ook tijdens de productie. Door mens- en milieuvriendelijke goederen en diensten te kiezen die aan strengere normen voldoen dan die van het land waar ze geproduceerd worden, verkleinen de consumenten de druk op de kapitalen tijdens de consumptie en de productie van die G&D. De consumenten kunnen trouwens de productiemethoden beïnvloeden door via hun aankopen hun maatschappelijke betrokkenheid kenbaar te maken.

De consumptie van goederen en diensten vormt dus een hefboom waarmee de burger zijn betrokkenheid tot uitdrukking kan brengen. Daarvoor is het onder andere nodig goed geïnformeerd te zijn over de kenmerken van de G&D. Labels op producten informeren de consumenten over de criteria die door de G&D worden gerespecteerd en helpen hen een keuze te maken.

Definitie

In België bestaan er verschillende labels die de naleving van ecologische, sociale en/of economische criteria waarborgen en aldus bijdragen tot duurzame ontwikkeling. Het gaat vooral om het biolabel voor de producten die afkomstig zijn uit de biolandbouw, het sociaal label¹ dat garandeert dat de producten worden vervaardigd in naleving met de fundamentele IAO basisconventies, het Europees ecologisch label, het label van de eerlijke handel en het FSC-label (Forest Stewardship Council) in verband met bosbeheer en houtproducten. Er bestaan echter heel weinig gegevens over de consumptie van die labelproducten en de evolutie van die consumptie.

Om meer uitleg te verschaffen over de consumptie van producten in België die om sociale, ecologische en/of economische redenen een label krijgen, worden twee indicatoren voorgesteld. Het gaat om

- het aandeel van verse producten uit de biologische landbouw in de gezinsuitgaven in 2004 (tabel 1). *'Bij biologische landbouw wordt gebruik gemaakt van de eigen systemen van het milieu om aantasting en ziekten van gewassen en vee te bestrijden en wordt het gebruik van synthetische pesticiden, herbiciden, chemische meststoffen, groeihormonen, antibiotica en genetische manipulatie vermeden.'*² De gegevens komen uit een enquête³ die GfK Panel Services Benelux uitvoerde in opdracht van het Vlaamse Centrum voor Agro- en Visserijmarketing (Bioforum, 2004). Die enquête werd uitgevoerd bij 3000 representatieve Belgische gezinnen die alle aankopen registreren.
- het aandeel van sommige producten uit de eerlijke handel, voorzien van het Max Havelaar-label, per productcategorie in 2004. Max Havelaar is een onafhankelijke keurmerk toepasbaar op producten die voldoen aan de internationale criteria voor eerlijke handel zoals gedefinieerd door de *Fairtrade Labelling Organisation International*. Die criteria waarborgen dat de telers uit het Zuiden de juiste prijs krijgen voor hun oogst en dat de arbeiders in de landbouw in correcte omstandigheden werken.

Evolutie

De consumptie van biologische landbouwproducten is sinds eind de jaren 90 toegenomen. In 2004 vertegenwoordigt het aandeel van de uitgaven voor biologische landbouwproducten door de gezinnen voor sommige productcategorieën meer dan 2 %: brood, groenten en eieren. Voor andere producten zoals fruit, gevogelte en aardappelen, vertegenwoordigen de uitgaven voor bioproducten minder dan 2 % van de uitgaven die door de gezinnen respectievelijk aan die categorieën van voedingswaren worden besteed.

1. Oppericht in België door de wet van 27/02/2002 *betreffende de promotie van het maatschappelijk verantwoord produceren.*

2. CCE (2005b).

3. Bioforum (2004).

Tabel 1 Aandeel biologische versproducten binnen gezinsbesteding in België, 2004	Tabel 2 Marktaandeel Max Havelaar label producten per productcategorie in België, 2004										
<table border="1"> <tr> <td>Gevogelte, vleeswaren, zuivel, fruit, aardappelen</td> <td><2%</td> </tr> <tr> <td>Brood en groenten</td> <td>>2% et <5%</td> </tr> <tr> <td>Eieren</td> <td>>5%</td> </tr> </table>	Gevogelte, vleeswaren, zuivel, fruit, aardappelen	<2%	Brood en groenten	>2% et <5%	Eieren	>5%	<table border="1"> <tr> <td>Koffie, fruitsap, chocolade, cacao-poeder, thee, honing, rijst</td> <td><2%</td> </tr> <tr> <td>Bananen, rietsuiker</td> <td>>2% et <5%</td> </tr> </table>	Koffie, fruitsap, chocolade, cacao-poeder, thee, honing, rijst	<2%	Bananen, rietsuiker	>2% et <5%
Gevogelte, vleeswaren, zuivel, fruit, aardappelen	<2%										
Brood en groenten	>2% et <5%										
Eieren	>5%										
Koffie, fruitsap, chocolade, cacao-poeder, thee, honing, rijst	<2%										
Bananen, rietsuiker	>2% et <5%										
Bron Bioforum (2004). <i>Meer dan 2/3 van de Belgische gezinnen blijft verse bioproducten kopen.</i> http://www.bioforum.be/ : Nieuws 24/03/2005	Bron Max Havelaar België 2005										

In België worden 139 Max Havelaar-producten verkocht. De marktaandelen van bananen en rietsuiker voorzien van het Max Havelaar-label bedragen respectievelijk 4,0 % en 3,9 %. Voor koffie, fruitsap, chocolade, cacao-poeder, thee, honing en rijst zijn de marktaandelen van die Max Havelaarproducten lager dan 2 %.

Hierbij melden we ook dat in België 4 producten het sociale label hebben gekregen sinds de invoering ervan in 2002.

Verband met de internationale evolutie

Hoewel het marktsegment van producten uit de eerlijke handel heel miniem blijft, wint het in heel wat westerse landen aan zichtbaarheid. De totale consumptie van Max Havelaarproducten werd tussen 2001 en 2004 bijna verviervoudigd en steeg van 238 miljoen euro tot 880 miljoen euro. Hetzelfde geldt voor de consumptie van biologische producten die, ook al is die nog miniem, een groeiend succes kent.

De marktpenetratie van gelabelde producten is in veel Europese landen vergelijkbaar met die in België.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling wordt de kwestie van de consumptie van milieuvriendelijke en sociaal verantwoorde producten niet expliciet vermeld. Bepaalde initiatieven staan er wel mee in verband: aanpassen van marktprijzen volgens criteria van duurzame ontwikkeling, verbeteren van de veiligheid en de kwaliteit in de voedselketen

In het *FPDO 2000-2004* is de wijziging van productie- en consumptiepatronen het onderwerp van één van de vier grote thema's. Een van de strategische doelstellingen stelt hierbij dat het marktaandeel van producten van biologische landbouw en producten met een keurmerk voor sociaal verantwoorde productie 4 % moet bedragen tegen 2003. In het *FPDO 2004-2008* verbindt de regering zich ertoe de bestaande wettelijke labels aan te moedigen en op Europees niveau te ijveren voor de integratie van de bestaande labels en het ontwikkelen van één enkel label m.b.t. de globale levenscyclus (sociaal, economisch en ecologisch).

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Het consumptie-aandeel van producten voorzien van een label maakt geen deel uit van de lijst van structurele indicatoren. De lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat de indicator "Eco-label awards, by product group", die aangeeft hoeveel producten het Europese eco-label ontvingen binnen de verschillende lidstaten. Over de consumptie van deze producten bestaat echter geen indicator.

5 Productie volgens milieu- en sociale normen

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De productie van goederen en diensten door bedrijven doet een beroep op de menselijke rijkdommen en de natuurlijke rijkdommen als productiefactoren. Op die manier oefent ze een druk uit op het menselijke en milieukapitaal. Het gebruik van water en energie, de uitstoot van luchtvervuilende gassen en de afvalproductie zijn voorbeelden van de druk die het milieukapitaal aantast. Discriminatie, dwangarbeid en ongezonde werkplaatsen zijn voorbeelden van druk die het menselijk kapitaal schaadt.

De bedrijven die deze productie tot stand brengen, moeten de wettelijke bepalingen die deze negatieve druk maximaal pogen te minimaliseren, naleven. Die bedrijven kunnen ook op vrijwillige basis bepaalde gestandaardiseerde normen op vlak van milieubeheer of beheer van menselijke rijkdommen onderschrijven. Door het toepassen van dergelijke normen spelen bedrijven een proactieve rol ten gunste van een duurzame ontwikkeling. De belangrijkste erkende normen voor milieubeheer in dit verband zijn EMAS en ISO 14001. De bekendste norm voor sociaal beheer is SA 8000.

Definitie

Grafiek 5 stelt het aantal bedrijven/organisaties in België voor die de milieubeheersnormen EMAS en ISO 14001 naleven.

Het in 1995 door de Europese Commissie ingevoerde EMAS-certificaat (Eco-Management and Audit Scheme) is een beheersinstrument voor bedrijven en andere organisaties die hun milieuprestaties wensen te evalueren, rapporteren en verbeteren (CCE, 2005c). Door deel te nemen aan het certificatieproces verbindt het bedrijf zich tot een voortdurende planning, implementatie, herziening en verbetering van zijn milieubeleid.

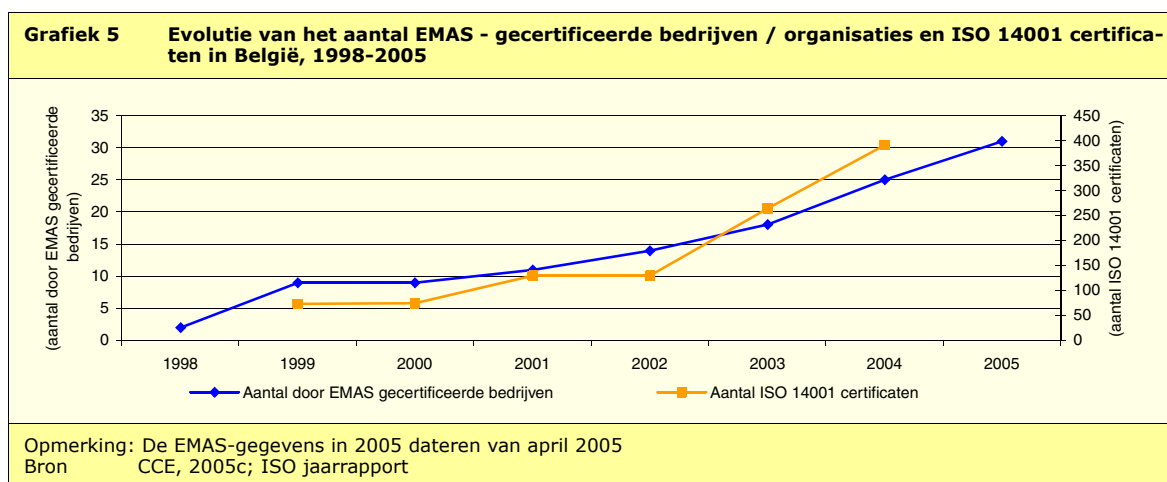
Een EMAS-procedure voorziet in de implementatie van een Environmental Management System (EMS), met andere woorden een probleemidentificerende en probleemoplossende methode om de activiteiten, processen, producten, diensten, doelstellingen en wettelijke verplichtingen van een organisatie op een milieuvriendelijke en systematische manier te beheren. De door de ISO (International Standards Organisation) ontwikkelde ISO 14001-standaard vormt hiervan het bekendste voorbeeld (International standard organisation website). Sinds 2001 vormt het ISO 14001 certificaat het vereiste EMS binnen de EMAS-bepaling. Bepaalde bedrijven of organisaties zijn dus voor beide schema's geregistreerd.

De sociale beheersnorm SA 8000 werd ontwikkeld door de *Social Accountability International* (SAI) organisatie en is operationeel sinds 1998. Die norm werd uitgewerkt op basis van de fundamentele IAO-conventies, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens en van de VN-Conventie inzake de rechten van het kind (Social Accountability International website). De norm omvat negen domeinen: kinderarbeid, dwangarbeid, bescherming en gezondheid van de arbeiders, vrijheid van verenigingen, niet-discriminatie, discipline, werkuren, loon en management. De bedrijven met een SA 8000-certificaat verbinden zich ertoe dat hun leveranciers en productiesites overal ter wereld zorgen voor eerlijke en fatsoenlijke werkomstandigheden.

Zeer weinig gegevens zijn beschikbaar om te informeren over de waarde of het volume van de productie die werd gerealiseerd volgens normen van milieu- en sociale beheersing. Daarom worden de indicatoren die hieronder vermeld staan, gedefinieerd in aantallen bedrijven.

Evolutie

In april 2005 beschikten 33 bedrijven of organisaties over het EMAS-certificaat in België. Het aantal gecertificeerde bedrijven of organisaties groeit gestaag: sinds 1998 nam dit aantal toe van 0 tot 3 eenheden per trimester (rekening houdend met intrekkingen). In december 2003 had België 391 ISO 14001 certificaten op zijn naam staan. Een gelijkmatige stijging wordt opgemerkt voor de ISO-norm: in december 2002 telde België 264 door ISO erkende milieucertificaten tegen slechts 130 eind 2001.

België telde 2 SA 8000 gecertificeerde bedrijven op 30 juni 2005 (Social Accountability International website).

Door het feit dat het aantal bedrijven in België opliep tot 317 981 eenheden (zonder rekening te houden met de zelfstandigen en vrije beroepen) eind 2003, blijft het aantal Belgische EMAS, ISO 14001 en SA8000 gecertificeerde bedrijven zeer miniem.

Verband met de internationale evolutie

Op Europese schaal beschikken 3 124 bedrijven of organisaties over een EMAS-certificaat in april 2005. Die cijfers verschillen sterk van het ene land tot het andere. Bijna de helft van de gecertificeerde bedrijven/organisaties (1 605) zijn Duits. Betreffende de ISO 14001-gecertificeerde bedrijven, telt het Verenigd-Koninkrijk de meeste gecertificeerde bedrijven in de EU-25 (5 460 in 2003).

Op 30 juni 2005 waren er wereldwijd 710 SA8000-gecertificeerde bedrijven.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling wordt het belang van een milieu- en sociale beheersstrategie voor bedrijven en organisaties niet rechtstreeks aangekaart.

In het *FPDO 2000-2004* is de wijziging van productie- en consumptiepatronen één van de 4 grote onderwerpen. Het stimuleren van milieuvriendelijke beheerssystemen voor bedrijven wordt echter niet vermeld, aangezien die materie tot de gewestelijke bevoegdheden behoort. In het kader van haar bevoegdheden engageert de federale regering zich wel alle federale overheidsadministraties op termijn van een milieubeheerssysteem voorzien.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Het aantal bedrijven dat milieu- en sociale beheersnormen naleeft, maakt geen deel uit van de lijst van structurele indicatoren. De lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat wel de indicator "Enterprises with an environmental management system", die aangeeft hoeveel organisaties een EMAS-schema of een ISO 14001-certificatie hebben geïmplementeerd.

6 Verbruik en productie van hernieuwbare energie

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De hernieuwbare energiebronnen maken deel uit van het milieukapitaal. Het gaat bijvoorbeeld om hydro-elektrische energie, windenergie, zonne-energie, geothermische en getijdenenergie en ook de biomassa. Die energiebronnen leveren energie voor het verbruik en de productie van goederen en diensten.

Het gebruik van hernieuwbare energie levert een bijdrage tot duurzame ontwikkeling. Hernieuwbare energie biedt namelijk twee voordelen ten opzichte van de momenteel meest gebruikte energiebronnen, namelijk de fossiele brandstoffen (zoals olie, gas en steenkool) en kernenergie. Enerzijds worden de beperkte natuurlijke hulpbronnen niet uitgeput en, anderzijds, is er veel minder hinder op het vlak van luchtvervuiling, uitstoot van broeikasgassen of beheer van radioactief afval. De ontwikkeling van hernieuwbare energie maakt dus volop deel uit van het duurzaamheidsproject.

Definitie

Er worden twee indicatoren voor het aandeel van hernieuwbare energie in het energieverbruik in België gegeven: het aandeel van hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik (%) en het aandeel van elektriciteit op basis van hernieuwbare energiebronnen binnen het totaal elektriciteitsverbruik (%).

Bij beide indicatoren worden de volgende hernieuwbare energiebronnen in aanmerking genomen: hydro-elektrische energie, windenergie, zonne-energie, geothermische energie, getijden- en gol-energie, biomassa, gas van vuilnisbelten, gas van waterzuiveringsstations en biogas. Voor de biomassa mag, volgens de Europese richtlijn 2001/77/EG, in theorie enkel het biologisch afbreekbare gedeelte van het huishoudelijk en ander afval als hernieuwbare energie worden beschouwd. In de praktijk is het niet altijd mogelijk een onderscheid te maken tussen het biologisch afbreekbare gedeelte en de andere componenten van het afval. De categorie 'huishoudelijk afval' wordt dus in haar geheel als hernieuwbare energiebron beschouwd.

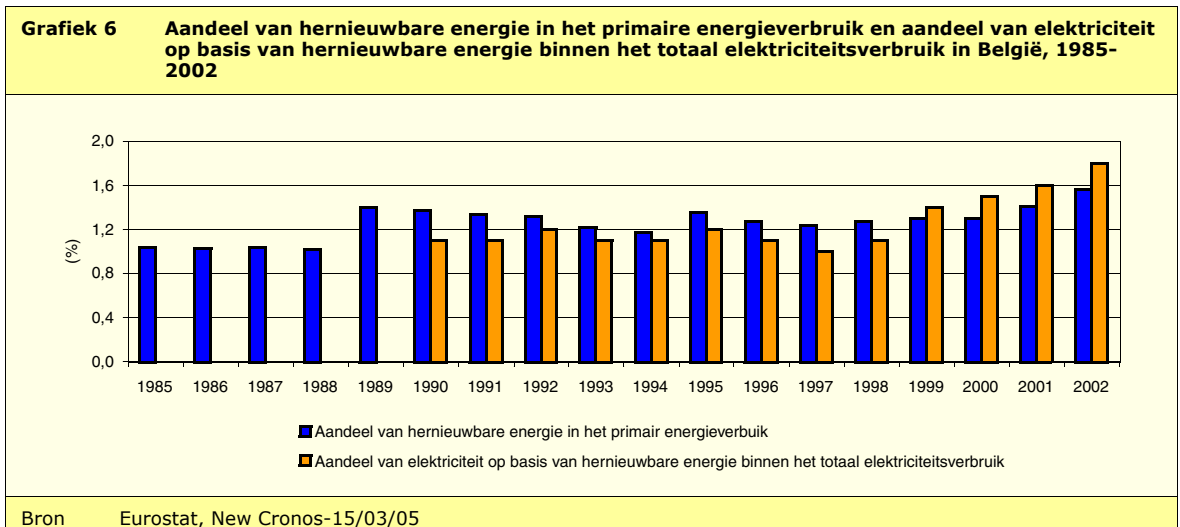
In de indicator 'aandeel van hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik' wordt het primaire energieverbruik (uitgedrukt in ton olie-equivalent of joule) omschreven als de in België ingevoerde of geproduceerde energie vóór elke verwerking (vooral olieraffinage en elektriciteitsproductie).

In de indicator 'aandeel van elektriciteit op basis van hernieuwbare energiebronnen binnen het totaal elektriciteitsverbruik' komt de elektriciteitsverbruik overeen met de totale productie van elektriciteit in België, met de import en zonder de export.

Evolutie

In België blijft het aandeel van hernieuwbare energiebronnen in het primaire energieverbruik klein. Het steeg van 1 % in 1985 naar 1,6 % in 2002 en bleef ongeveer stabiel rond 1,5 % sinds het begin van de jaren negentig. De groei van dat aandeel in 2001 en 2002 is deels het gevolg van een daling van het primaire energieverbruik (zie fiche n°11) en deels van een reële toename van het gebruik van hernieuwbare energie.

Het aandeel van elektriciteit op basis van hernieuwbare energiebronnen binnen het totaal elektriciteitsverbruik is eveneens klein. Het is gestegen van 1,1% in 1990 naar 1,4 % in 1999 en 1,8 % in 2002.

Verband met de internationale evolutie

In 2002 bedroeg het aandeel van hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik 5,7 % in de EU-25 en 5,8 % in de EU-15 (1,6 % in België in 2002). Het aandeel van elektriciteit op basis van hernieuwbare energiebronnen binnen het totaal elektriciteitsverbruik, daarentegen, liep in 2000 op tot 12,7 % in de EU-25 en tot 13,5 % in de EU-15 (1,5 % in België in 2000) (Eurostat, New Cronos-15/03/05). België zit dus onder het Europese gemiddelde. Dat verschil is voor een deel te verklaren door de geografie van het land en door het klimaat. Er zijn bijvoorbeeld weinig plaatsen waar stuwdammen kunnen worden gebouwd en het potentieel aan zonne-energie is kleiner dan in het zuiden van Europa.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het vraagstuk van de hernieuwbare energie maakt deel uit van de doelstellingen van de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. Tijdens de Europese Raad in Göteborg hebben de regeringen nogmaals bevestigd dat zij *'vastberaden zijn om tegen 2010 de indicatieve streefcijfers te verwezenlijken zoals vastgelegd in de richtlijn over hernieuwbare energie (Richtlijn 2001/77/CE) met betrekking tot het aandeel van de elektriciteit uit hernieuwbare energiebronnen in het totale elektriciteitsverbruik in de Gemeenschap, namelijk 22 %'* (Raad van de EU, 2001). Voor België werd die doelstelling vastgelegd op 6 % elektriciteitsproductie uit hernieuwbare energie in 2010. In diezelfde richtlijn heeft de Europese Unie nog een andere indicatief streefcijfer vastgelegd, namelijk tegen 2010 een aandeel hernieuwbare energie van 12 % in het primaire energieverbruik in Europa.

In België werd in het *FPDO 2000-2004* een streefcijfer vooropgesteld van meer dan 2 % hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik tegen 2010. Het *FPDO 2004-2008* voorzag in 20 % hernieuwbare energie in het primaire energieverbruik tegen 2020.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De twee indicatoren in grafiek 6 zijn niet terug te vinden in de structurele indicatoren. De indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie, daarentegen, omvatten de indicator 'aandeel van elektriciteit op basis van hernieuwbare energiebronnen binnen het totaal elektriciteitsverbruik', waarbij die per energiebron wordt opgesplitst.

7 Gebruik van pesticiden

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Pesticiden zijn vandaag de dag een belangrijke, zometer essentiële chemische component in de productieactiviteiten van de land-, bos- en tuinbouw. Via die activiteiten komen er consumptiegoederen (bvb. groenten, granen, enz.) op de markt. In de Europese Unie zijn er meer dan 800 verdelingsmiddelen geregistreerd (WHO-Europa, 2004).

Pesticiden houden dikwijls (potentiële en diverse) gevaren in voor de gezondheid, niet alleen van degenen die ze gebruiken, maar ook van de consument die ze opneemt via resten in het water en in het voedsel. Resten van pesticiden bevinden zich niet alleen in het behandelde voedsel, maar ook in de rivieren en in het grondwater. Bijgevolg kunnen ook het drinkwater en de vissen resten van pesticiden bevatten en zo de menselijke gezondheid schaden bij consumptie ervan. Naast de gevolgen voor de gezondheid van de mens hebben de pesticiden in de grond en in het water ook een weerslag op de plaatselijke biodiversiteit.

Definitie

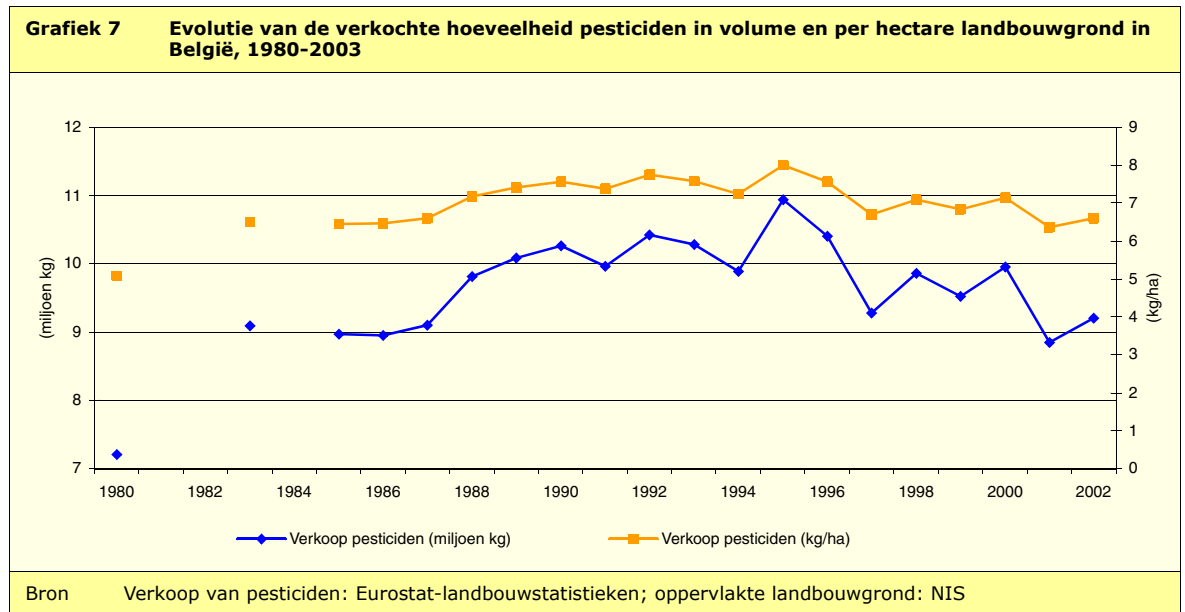
Pesticiden zijn samengestelde chemische stoffen die vooral in de landbouw worden gebruikt om de voor de teelten schadelijke organismen te vernietigen, zoals schimmels, insecten, bacteriën en onkruid. Zij zijn samengesteld uit één of meer actieve bestanddelen, die gemengd worden met inerte componenten om uiteindelijk een gemakkelijk bruikbare vloeistof of poeder te verkrijgen.

Grafiek 7 toont de evolutie van de verkochte hoeveelheid pesticiden, uitgedrukt in verkochte hoeveelheid actieve bestanddelen. De verkochte hoeveelheid pesticiden dient als benadering voor de gebruikte hoeveelheid, omdat de gegevens daaromtrent minder volledig zijn. De grafiek toont eveneens de evolutie van de verkochte hoeveelheid pesticide per hectare landbouwgrond, uitgedrukt in kg per hectare.

Evolutie

De totale verkoop van pesticiden en de verkoop per hectare hebben tijdens de periode 1980 tot 2002 ongeveer een gelijkaardige evolutie gekend. Dat komt omdat de totale oppervlakte landbouwgrond gedurende die periode stabiel is gebleven (tussen 1980 en 2002 gemiddeld rond 1 380 000 ha).

De verkoop van pesticiden per hectare is in het begin van de jaren 80 sterk gestegen, nadien was de toename meer gematigd tot in 1995. Sindsdien gaat de verkoop in dalende lijn. Die daling van de verkochte hoeveelheid bestrijdingsmiddelen komt onder meer omdat ze doeltreffender geworden zijn en dus mogelijk ook schadelijker. Men tracht momenteel indicatoren te ontwikkelen die niet alleen rekening houden met de verkochte hoeveelheid, maar ook met de schadelijkheid van de gebruikte producten.

Verband met de internationale evolutie

In 1999 bedroeg de verkoop van pesticiden in de EU-15, 5,2 kg per hectare landbouwgrond. In datzelfde jaar zat België met 6,8 kg pesticide per hectare boven het Europese gemiddelde.

Midden de jaren 90, was België één van OESO-landen met het meest intensieve pesticidengebruik.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling behandelt de landbouwvraagstukken onder het thema van een meer verantwoord beheer van de natuurlijke hulpbronnen. De regeringen formuleren de volgende doelstelling: '*het gemeenschappelijke landbouwbeleid (...) zou onder meer moeten bijdragen tot een duurzame ontwikkeling (...) door milieuvriendelijke productiemethoden sterker te promoten*' (Raad van de EU, 2001, § 31). Die doelstelling houdt verband met het gebruik van pesticiden.

In België wordt in het *FPDO 2000-2004* de nadruk gelegd op de beperking van het pesticidengebruik, zowel qua hoeveelheid als qua aantal actieve componenten, evenals op het beheer van de risico's verbonden aan het gebruik van pesticiden. Het *FPDO 2004-2008* verwijst eveneens naar de noodzaak om het gebruik en de risico's te beperken en benadrukt het belang om volledige informatie te verstrekken aan de beroepsmensen en de burgers omtrent de risico's bij het gebruik van pesticiden.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator 'pesticidengebruik' is niet in de lijst van structurele indicatoren opgenomen en komt evenmin voor tussen de indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie. Deze laatste lijst geeft niettemin de gebruikte hoeveelheden van bepaalde pesticiden, die gekozen werden uit de prioritaire stoffen in de Europese Kaderrichtlijn Water (2000/60/CE).

8 Productie van genetisch gewijzigde planten

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Genetisch gewijzigde planten komen tot stand met behulp van biotechnologie. Biotechnologie omvat alle technologie die op levende wezens (die deel uitmaken van het menselijk en milieukapitaal) wordt toegepast om goederen en diensten te produceren die beantwoorden aan de behoeften van de mens. Terwijl de 'traditionele' biotechnologie vooral steunde op methoden om de variëteiten binnen één soort te verbeteren (bvb. selectie van rashonden), grijpt de 'moderne' biotechnologie rechtstreeks in in het genetisch materiaal van de levende wezens. Zo is het zelfs mogelijk genetisch materiaal van niet-verwante soorten uit te wisselen: genen van een bacterie kunnen bijvoorbeeld in planten worden ingebracht.

De 'moderne' biotechnologie biedt nieuwe mogelijkheden voor het gebruik en de exploitatie van het menselijk en milieukapitaal op onze planeet. Ze kan bijvoorbeeld bijdragen tot een betere bescherming van het leefmilieu door efficiëntere industriële processen te ontwikkelen voor de omzetting van grondstoffen en de ontgifting van gevaarlijk afval. De biotechnologie houdt echter ook nieuwe bedreigingen in en doet vragen rijzen over de impact op het genetisch erfgoed, de sociaal-economische gevolgen en de veiligheid rond het gebruik en de producten die eruit voortkomen. De milieurisico's verdienen al onze aandacht omdat ze onomkeerbaar kunnen zijn. Als gewijzigde organismen met gevaarlijke of ongewenste kenmerken goed gedijen in een natuurlijke of semi-natuurlijke omgeving, kan het onmogelijk worden een stap terug te zetten en die organismen uit te roeien.

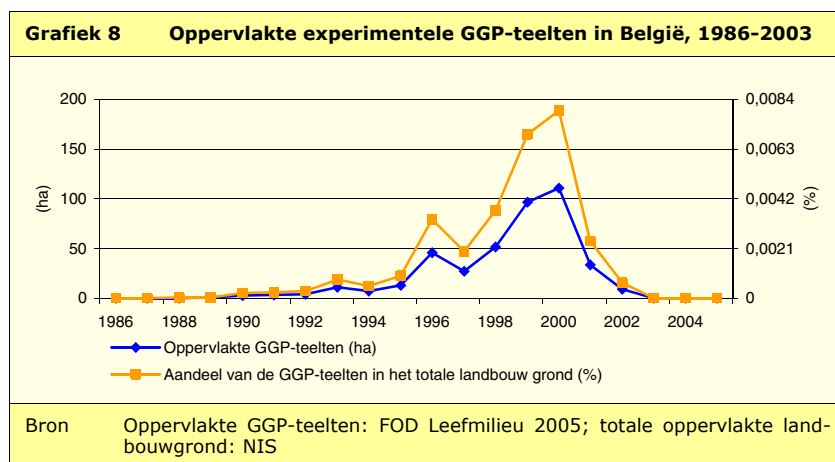
Definitie

Een genetisch gewijzigde plant (GGP) is een plant 'waarvan het genetische materiaal veranderd is op een wijze welke van nature door voortplanting en/of natuurlijke recombinatie niet mogelijk is' (Richtlijn 2001/18/CE).

In België heeft de productie van GGP's betrekking op experimentele aanplantingen en dus niet voor commerciële doelen. De GGP-productie wordt beschreven aan de hand van de oppervlakte landbouwgrond die werd ingezaaid met GGP's. Grafiek 8 geeft die oppervlakte uitgedrukt in hectare weer evenals de verhouding van die oppervlakte ten opzichte van het totale landbouwgrond in België.

Evolutie

Doordat de totale Belgische landbouwgrond tussen 1986 en 2002 stabiel is gebleven (gemiddeld 1 380 000 ha), heeft de oppervlakte landbouwgrond ingezaaid met experimentele GGP-varëten uitgedrukt in ha en die uitgedrukt in % van de totale landbouwgrond een gelijkaardige evolutie gekend gedurende die periode.

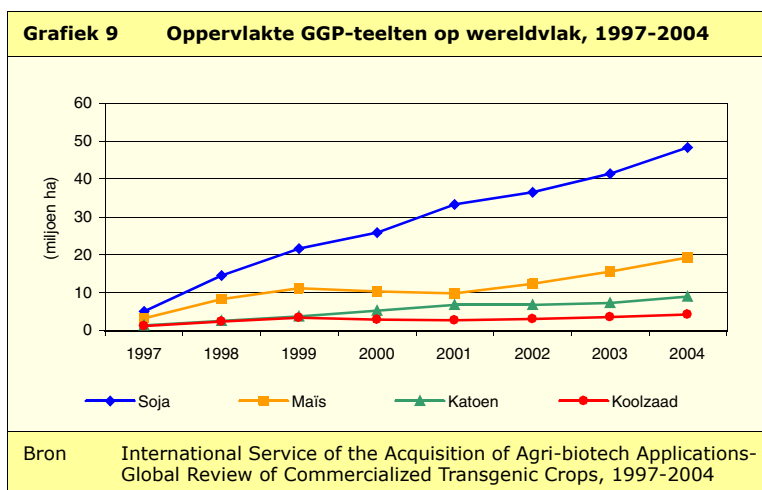

De met GGP-varëteiten ingezaaide landbouwgrond dient volledig voor experimentele doeleinden en bereikte zijn hoogtepunt in 2000: 0,008 % van het totale landbouwgrond in België. Die experimenten worden vooral uitgevoerd door ondernemingen uit de biotechnologische sector. Ze wer-

den echter stopgezet wegens de onzekerheden rond de omzetting in Belgisch recht van de richtlijn 2001/18/CE inzake de doelbewuste introductie van GGO's in het milieu en ten gevolge van herhaalde acties van GGP-tegenstanders waarbij arealen werden vernietigd. Die richtlijn stelt immers de procedure vast voor een bewuste introductie van GGO's en voorziet in een evaluatie van de milieurisico's bij elke aanvraag. De omzetting van die richtlijn in 2005 zou een duidelijker kader moeten scheppen, wat de toekomstige evolutie van deze indicator wellicht zal beïnvloeden.

Verband met de internationale evolutie

De GGP-teelten blijven in België beperkt tot proefvelden, maar in heel wat andere landen nemen ze een hoge vlucht. Dat wordt duidelijk in grafiek 9, die voor de grote teelten de internationale evolutie toont van de met genetisch gewijzigde variëteiten ingezaaide landbouwgrond. Zowel in de industrielanden als in de ontwikkelingslanden worden er steeds meer gebruik gemaakt van GGP's.

De teelt van genetisch gewijzigde soja, bijvoorbeeld, is tussen 1997 en 2004 met 40 % per jaar toegenomen. Tussen 2003 en 2004 was de stijging voor de katoenteelt het sterkst in India (400 %), gevolgd door Uruguay (200 %) en Australië (100 %). Bijna alle GGP-teelten zijn geconcentreerd in 17 landen waarvan er 14 zijn die meer dan 50 000 ha GGP-teelten tellen.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het vraagstuk van de biotechnologie wordt in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling kort behandeld. Tijdens de Europese Raad in Göteborg hebben de regeringen hun steun uitgedrukt voor 'het werk van de Commissie over een ontwerp inzake etikettering en traceerbaarheid van GGO's met het oog op een doeltreffende toetsing van de strategie inzake duurzame ontwikkeling' (Raad van de EU, 2001).

Voor België is in de eerste twee Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling geen precieze doelstelling opgenomen over het gebruik van genetisch gewijzigde organismen of planten, maar wel maatregelen omtrent de toepassing van het voorzorgsbeginsel bij de ontwikkeling van biotechnologie.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator werd niet opgenomen in de lijst van structurele indicatoren en evenmin in de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

9 Energieverbruik per inwoner

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De energiebronnen (bvb. hout, petroleum) maken deel uit van het milieukapitaal. De toegang tot energie is voor de mens essentieel om in zijn basisbehoeften (bvb. zich verwarmen) te kunnen voorzien. Energie maakt het ook mogelijk goederen en diensten te produceren die bijdragen tot de ontwikkeling van de maatschappij. Het is nochtans zo dat in het begin van de XXIste eeuw de toegang tot energie voor één derde van de wereldbevolking, vooral in de ontwikkelingslanden, nog steeds onvoldoende is. Bovendien oefent het energieverbruik een belangrijke druk uit op het leefmilieu (vervuiling, klimaatverandering en, op lange termijn, uitputting van de niet-hernieuwbare hulpbronnen) en is het grote energieverbruik in de industrielanden dus niet veralgemeenbaar op wereldschaal.

De uitdaging op het vlak van duurzame ontwikkeling bestaat erin elke bewoner van de planeet voldoende energie te verschaffen om in zijn behoeften te voorzien en tegelijk de druk als gevolg van het energieverbruik te verminderen. Die uitdaging is des te dringender aangezien het Internationaal Energieagentschap verwacht dat, bij ongewijzigd beleid, het wereldwijde energieverbruik tegen 2030 met 60 % zou toenemen (IEA, 2004). Die nagenoeg aanhoudende groei van het energieverbruik zorgt ervoor dat het vermogen van de toekomstige generaties om in een gezonde omgeving te leven en in hun behoeften te voorzien, in het gedrang komt.

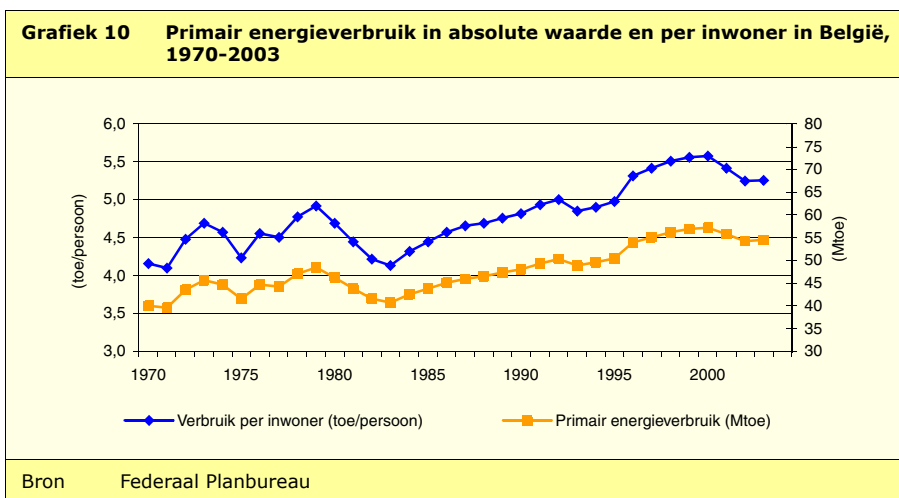
Definitie

Het energieverbruik per inwoner is gelijk aan de verhouding tussen het primaire energieverbruik in België en het aantal inwoners. Het wordt uitgedrukt in ton olie-equivalent (toe) of joule (J) per inwoner.

De primaire energie, die gebruikt wordt voor de berekening van het energieverbruik per inwoner, stemt overeen met de in België ingevoerde of geproduceerde energie vóór verwerking (vooral petroleumraffinage en elektriciteitsproductie). Daar die verwerking een rendement heeft dat lager is dan 100 % (bv.: het rendement van een STEG bedraagt ongeveer 50 %), is de beschikbare hoeveelheid energie voor de eindgebruiker (het finale energieverbruik) kleiner dan de oorspronkelijke hoeveelheid primaire energie.

Evolutie

Doordat de Belgische bevolking tussen 1970 en 2003 traag en gestaag gegroeid is (zie fiche n°1), hebben het primaire energieverbruik en het primaire energieverbruik per inwoner tijdens dezelfde periode een gelijkaardige evolutie gekend.

Tussen 1970 en 2003 is het energieverbruik per inwoner gestegen met gemiddeld 0,8 % per jaar, gaande van 4,2 toe per inwoner in 1970 naar 5,3 toe per inwoner in 2003 met een maximum van 5,6 toe/inwoner in 2000.

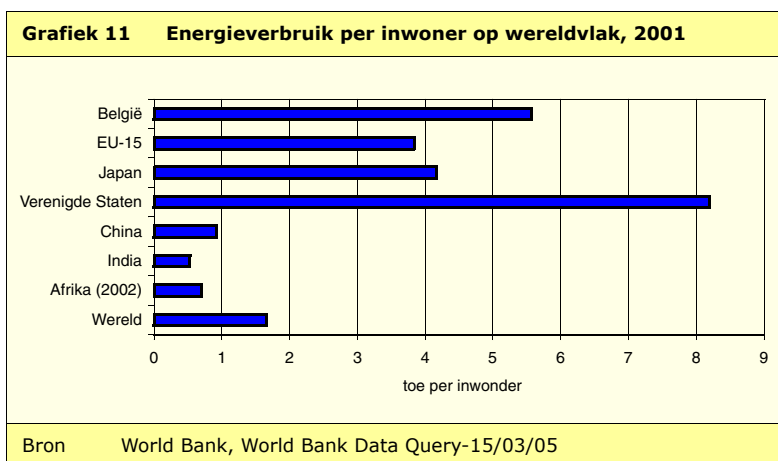
Het energieverbruik daalde enkel tijdens de twee oliecrisissen (1974-1975 en 1980-1983). Die periodes werden gekenmerkt door een forse stijging van de olie- en energieprijzen. De recente daling in 2001 en 2002 is niet toe te schrijven aan een prijsstijging. Ze heeft te maken met een vertraging van de economie (groei kleiner dan 1 % per jaar tijdens die twee jaar) en met de weerslag van de beleidsmaatregelen om ons energieverbruik te beperken. Sinds het economisch herstel in 2003 is het verbruik opnieuw lichtjes gestegen.

Verband met de internationale evolutie

Het Belgische energieverbruik per inwoner is één van de hoogste van de verschillende industrielanden. Dat is te verklaren door de aanwezigheid van veel industrieën van intermediaire goederen (ijzer- en staalnijverheid, chemische nijverheid) die veel energie verbruiken.

Het energieverbruik per inwoner in de OESO-landen is momenteel zes keer hoger dan in de ontwikkelingslanden. In de

ontwikkelingslanden stijgt het primaire energieverbruik per inwoner in de zogenoemde 'nieuwe economieën' (bijvoorbeeld in Azië), terwijl het in de armste landen stagneert (met name in de meeste Afrikaanse landen). Het bruto binnenlands energieverbruik per inwoner bedraagt nog maar 0,52 toe/inwoner in Indië en 0,69 toe/inwoner in Afrika. In de ontwikkelingslanden kunnen 2 miljard mensen niet beschikken over propere en veilige brandstof voor hun huishoudelijke behoeften (voeding, verwarming) en hebben zij alleen maar toegang tot traditionele brandstoffen. Bovendien hebben 1,7 miljard mensen geen elektriciteit. Die tekorten vormen een ernstige beperking voor de ontwikkeling van die volkeren.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het energievraagstuk wordt in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling behandeld in het kader van de strijd tegen de opwarming van de aarde en het beheer van de natuurlijke hulpbronnen. Er zijn doelstellingen in vastgelegd op het vlak van het verbruik van hernieuwbare energie (zie fiche n°6) en op dat van de wijziging van het verband tussen de economische groei en het verbruik van natuurlijke hulpbronnen (waaronder de energiebronnen). Voor het energieverbruik per inwoner is er geen specifieke doelstelling voorzien.

Op Belgisch federaal niveau vindt men het energievraagstuk terug in beide Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling. In het *FPDO 2000-2004* wordt de nadruk gelegd op het beheer van de energievraag en het energieaanbod en is de doelstelling opgenomen om 'tegen 2010 het energieverbruik met 7,5 % te verlagen ten opzichte van 1990'. Het *FPDO 2004-2008* wil het rationele energieverbruik stimuleren.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Het energieverbruik per inwoner komt niet voor in de structurele indicatoren noch in de indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Commissie, hoewel er andere energiegebonden indicatoren in opgenomen zijn.

10 Waterverbruik per inwoner

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Water is een natuurlijke rijkdom. Het is van levensbelang en is dus een basisbehoefte van de mens. De Wereldhandelsorganisatie (WTO) en Unicef definiëren een redelijke toegang tot water als *'de beschikbaarheid van minstens 20 liter per persoon per dag van een bron op ten hoogste 1 kilometer van de woonplaats van de gebruiker. Tankauto's, water uit flessen en andere soorten bronnen die geen redelijke toegang bieden tot water voor huiselijke hygiëne horen daar niet bij'*.

Hoewel water overvloedig aanwezig is op onze planeet, is het toch een uitputbare natuurlijke hulpbron, die bovendien moeilijk te beheren valt en geografisch slecht verdeeld is. De bruikbare zoetwatervoorraden (water van meren en rivieren en grondwater) vertegenwoordigen minder dan 1 % van de waterbronnen. 97,5 % van de watervoorraden bestaan namelijk uit zout water. Van de 2,5 % zoet water bevindt 69 % zich in het ijs en de sneeuw van de bergen en de polen, en bijna 31 % bevindt zich in de grond (grondwater, moerassen en permafrost). Slechts 0,3 % bevindt zich in meren en rivieren. De bruikbare zoetwaterbronnen zijn daarenboven vaak ver verwijderd van de bevolking en vele grote rivierbekkens bevinden zich in dunbevolkte gebieden.

Dat verklaart de grote ongelijkheden in de toegang tot water tussen de bewoners van de planeet. Die ongelijkheid is een bron van conflicten en brengt mensenlevens in gevaar in streken waar er een tekort is aan hulpbronnen. Om tot duurzame ontwikkeling te komen, zijn er inspanningen nodig op het vlak van het wateraanbod en de vraagbeheersing.

Definitie

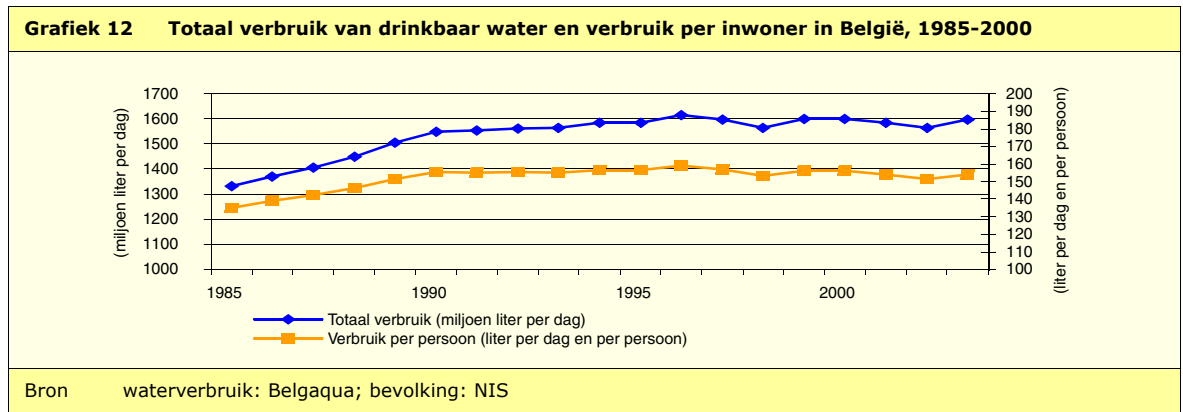
Grafiek 12 presenteert het verbruik van drinkbaar leidingwater, d.i. het verbruik van drinkbaar water. Het komt overeen met de hoeveelheid drinkbaar water die wordt geleverd door de openbare watervoorziening. Het wordt verbruikt in huizen, in handelszaken, in openbare gebouwen, in de industrie en in de landbouw. Het waterverbruik door bepaalde lokale overheidsdiensten (zoals bij brand, onderhoud van het gemeentelijk wegennet, ledigen en zuiveren van het waternet) wordt niet meegerekend, evenmin als het waterverbruik van gezinnen met een regenwaterput en dat van bepaalde industrieën die hun eigen wateropvangsysteem hebben (meer bepaald de opvang van rivierwater voor de koeling van elektriciteitscentrales). In 2004 was in België 34 % van het verbruik van drinkbaar leidingwater afkomstig uit oppervlaktewater en 66 % uit grondwater.

Grafiek 12 geeft de totale hoeveelheid drinkbaar leidingwaterverbruik in België weer (uitgedrukt in m³ per dag), evenals het verbruik van drinkbaar leidingwater per inwoner, verkregen door het totale drinkbare leidingwaterverbruik te delen door de Belgische bevolking.

Evolutie

Het verbruik van drinkbaar water uitgedrukt in m³ en het verbruik van drinkbaar leidingwater uitgedrukt in m³ per inwoner kenden een gelijkaardige evolutie tussen 1985 en 2000, aangezien de Belgische bevolking gedurende die periode stabiel is gebleven (zie fiche n°1). Na een aanzienlijke stijging tijdens de jaren 80, lijkt het drinkbare waterverbruik per inwoner zich te stabiliseren. Sinds 1990 bedraagt het drinkbare waterverbruik gemiddeld 155 liter per inwoner per dag.

Het aandeel van het gemiddelde verbruik van de gezinnen en van andere kleine consumenten (KMO's, handwerkslui, enz.) in het totale verbruik van drinkbaar leidingwater ligt erg hoog. Volgens Belgaqua bedroeg dit verbruik 107 liter per dag per inwoner in 2003, dat is 69 % van het totale verbruik. De grote verbruikers, in essentie de industrie, de landbouw en bepaalde grote openbare gebouwen, vertegenwoordigen slechts 31 % van het drinkbare waterverbruik.

Verband met de internationale evolutie

De volgende internationale gegevens zijn louter informatief. Een grote omzichtigheid is geboden bij de vergelijking van de gegevens over het waterverbruik van de verschillende landen, want de berekeningsmethoden voor het waterverbruik verschillen aanzienlijk van land tot land.

Binnen de OESO varieert het drinkbare waterverbruik van de gezinnen aanzienlijk tussen de landen onderling: van 100 tot 300 liter per persoon per dag (OECD, 2002). In Duitsland en in Nederland bijvoorbeeld bedraagt het dagelijkse drinkbare waterverbruik van de gezinnen rond 128 liter per persoon per dag (OECD, 2002). Elke inwoner van de OESO verbruikt dus gemiddeld drie keer meer dan de inwoners van Oost-Azië, Latijns-Amerika, Afrika of India. In vele subsaharaanse landen ligt het waterverbruik van de gezinnen niet hoger dan 10-20 liter per persoon per dag (Wereld Water Forum, 2000). Op wereldvlak is de situatie trouwens kritiek. De UNESCO schat dat 1,1 miljard personen, verspreid over 40 landen, onvoldoende toegang hebben tot drinkbaar water (UNESCO, 2003).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese strategie inzake duurzame ontwikkeling houdt zich niet bezig met de waterproblematiek op zich, maar voorziet wel om 'het verband te veranderen tussen de economische groei en het gebruik van hulpbronnen (...)' (Raad van de EU, 2001, §31).

Op Belgisch federaal niveau wordt de waterproblematiek besproken in de twee Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling. Het *FPDO 2000-2004* benadrukt enerzijds de daling van het waterverbruik en anderzijds de toegang tot water. Het *FPDO 2004-2008* gaat enkel in op het tweede aspect.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator wordt niet opgenomen in de lijst van structurele indicatoren, noch in de indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie. Deze laatste lijst wijst wel op het verband tussen de hoeveelheid gewonnen water en de hoeveelheid beschikbaar water.

11 Energie-intensiteit van de economie

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De energie die onderdeel vormt van het milieukapitaal, is onontbeerlijk voor de economische activiteit. Ze maakt het mogelijk goederen en diensten te produceren die worden verhandeld om te voldoen aan de noden van de mens. De energieën die momenteel worden gebruikt, zijn doorgaans echter niet hernieuwbaar (99 % in België) en veroorzaken ernstige milieuproblemen. Het gaat om fossiele energieën en kernenergie.

- De voorraad fossiele energieën (olie, gas, steenkool) is beperkt en bij de verbranding ervan wordt koolstofdioxide (CO₂) uitgestoten. De CO₂-uitstoot als gevolg van het energieverbruik is verantwoordelijk voor 80 % van de opwarming van de aarde.
- Kernenergie houdt het risico in van ernstige ongevallen en radioactieve lekken en roept vragen op rond het beheer van kernafval op lange termijn (100 000 jaar).

Opdat een ontwikkeling duurzaam zou zijn, moet de stijging van de productie van goederen en diensten gekoppeld worden aan een daling van de verbruikte hoeveelheid niet-hernieuwbare hulpbronnen voor die productie. Het is vooral van belang dat de economische groei (zie fiche n°3) wordt losgekoppeld van de groei van het niet-hernieuwbare energieverbruik.

Definitie

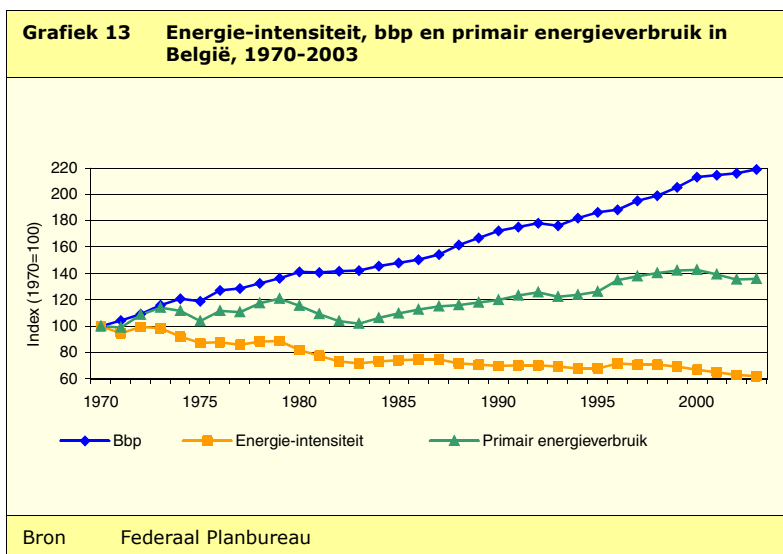
Grafiek 13 toont de evolutie van de energie-intensiteit, het primaire energieverbruik en het bbp in België tussen 1970 en 2003.

De energie-intensiteit geeft aan hoeveel energie er nodig is voor de productie van een euro of een eenheid bbp. Ze wordt gemeten aan de hand van de verhouding tussen het primair energieverbruik uitgedrukt in ton olie-equivalent (toe) en het bruto binnenlands product (bbp) uitgedrukt tegen constante prijzen*. De energie-intensiteit wordt uitgedrukt in toe per euro.

De primaire energie is de in België ingevoerde of geproduceerde energie vóór verwerking (vooral olieraffinage en elektriciteitsproductie). Daar die verwerking een rendement heeft dat lager is dan 100 % (bvb.: het rendement van een STEG bedraagt ongeveer 50 %), is de beschikbare hoeveelheid energie voor de eindgebruiker (het finale energieverbruik) kleiner dan de oorspronkelijke hoeveelheid primaire energie.

Evolutie

Sinds 1970 stijgt het bbp gemiddeld met 2,4 % per jaar, terwijl het energieverbruik stijgt met 1 % per jaar. Er is dus een lichte loskoppeling tussen de economische groei en de groei van het energieverbruik. Het energieverbruik door de Belgische economie wordt steeds minder intens. De energie-intensiteit daalt sinds 1970 gemiddeld met 1,4 % jaar. Er zijn twee grote redenen voor die evolutie: de structurele verandering van de Belgische economie en de technologische vooruitgang.

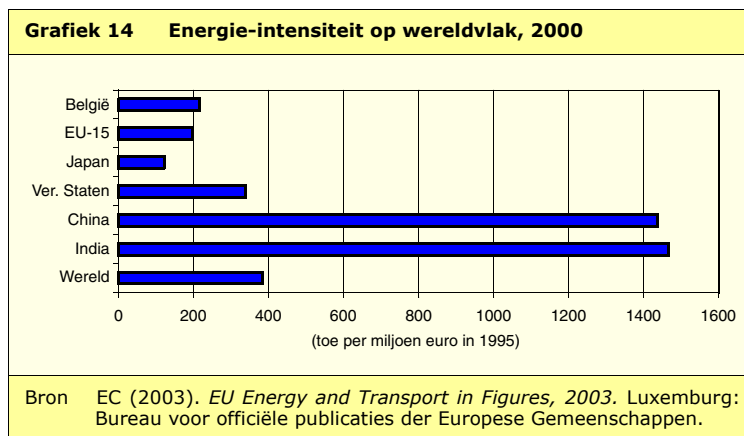

Ondanks de daling van de energie-intensiteit blijft het gemiddelde primair energieverbruik stijgen sinds 1970: van 40 miljoen ton olie-equivalent (toe) in 1970 tot ongeveer 55 miljoen in 2003. Er was enkel een daling tijdens de twee oliecrisisen (1974-75 en 1980-83). Die periodes werden gekenmerkt door een sterke stijging van de olie- en energieprijzen.

In 2001 en 2002 nam het primaire energieverbruik af, hoewel de prijzen voordien niet waren gestegen. Die daling kan worden toegeschreven aan een economische vertraging (de groei lag lager dan 1 % per jaar in die twee jaren) en aan het effect van de beleidsmaatregelen die werden genomen om ons energieverbruik te beperken. Tijdens het economisch herstel in 2003 is het primair energieverbruik opnieuw lichtjes gestegen.

Verband met de internationale evolutie

De Belgische energie-intensiteit is één van de hoogste van de industrielanden (213 toe per miljoen euro). De energie-intensiteit van België ligt hoger dan die van de EU-15 (194 toe per miljoen euro) en is vergelijkbaar met die van de EU-25 (212 toe per miljoen euro). Dat komt door de aanwezigheid van talrijke industrieën van intermediaire goederen (ijzer- en staalnijverheid, chemie) die veel energie verbruiken.

De ontwikkelingslanden hebben een nog hogere energie-intensiteit. Dat komt doordat in die landen verouderde en minder milieuvriendelijke technologieën worden gebruikt.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het energievraagstuk wordt besproken in 2 thema's van de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling: de strijd tegen de opwarming van de aarde en het meer verantwoord beheer van natuurlijke hulpbronnen. Om de opwarming van de aarde tegen te gaan, hebben de regeringen doelstellingen vastgelegd voor het verbruik van hernieuwbare energie (zie fiche n°6). Om de natuurlijke hulpbronnen op een meer verantwoorde manier te beheren, hebben de regeringen zich ertoe verbonden het verband tussen economische groei en het gebruik van hulpbronnen (waaronder de energiebronnen) te veranderen.

Op Belgisch federaal niveau behandelen de Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling het energievraagstuk. Het *FPDO 2000-2004* heeft als doelstelling 'het energieverbruik tegen 2010 met 7,5 % te verminderen ten opzichte van 1990', maar koppelt die doelstelling niet aan de verwachte economische groeivoet. In het *FPDO 2004-2008* is het vooropgestelde doel in het kader van een duurzaam energiebeleid een rationeel energieverbruik en de ontwikkeling van hernieuwbare energieën.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Energie-intensiteit maakt deel uit van de structurele indicatoren en van de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

12 Wegvervoersintensiteit van de economie

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Het wegvervoer maakt het mogelijk aan de mobiliteitsbehoefte van de mens te beantwoorden en verhandelde goederen en diensten van de ene plaats naar de andere te vervoeren. Deze sector bekleedt een belangrijke plaats in de economie.

Het wegvervoer zorgt echter ook voor aanzienlijke sociale en milieuproblemen: lawaai, vervuiling, broeikasgasemissies, ongevallen, versnippering van het grondgebied, toenemende verzadiging van het wegennet. Bepaalde ongemakken verbonden aan het wegvervoer brengen ernstige en onomkeerbare risico's met zich mee, zoals de opwarming van de aarde. De uitbreiding van de wegeninfrastructuur kan ook niet oneindig voortgaan, om financiële redenen en wegens plaatsgebrek. Bovendien zorgt een uitbreiding van de infrastructuur voor meer vervoer, wat op zijn beurt zou leiden tot een toename van de overlast.

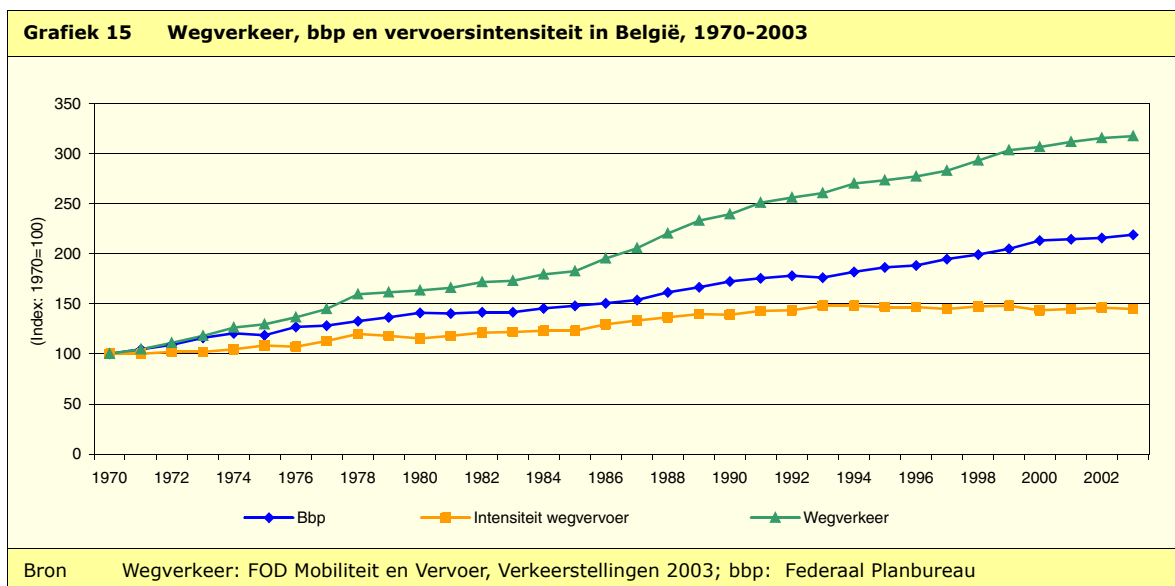
Om een duurzame ontwikkeling te promoten, is het daarom noodzakelijk *'veilig, betaalbaar en efficiënt transport te verstrekken, en tegelijkertijd de energie-efficiëntie te verhogen, vervuiling en verzadiging van het wegennet te verminderen, de nadelige gevolgen voor de gezondheid te verkleinen en het uitdijen van steden te beperken'* (UN, 2002).

Definitie

Het wegvervoer wordt berekend door het aantal kilometers dat alle voertuigen (wagens, bussen, bestelwagens, vrachtwagens) samen afleggen op het Belgische wegennet. Het wordt uitgedrukt in voertuigkilometer. De andere vervoerswijzen zijn niet opgenomen in die indicator aangezien de weg veruit de meest gebruikte vervoerswijze is (93 % van de reizigers, 71 % van de goederen) in België.

De vervoersintensiteit wordt berekend door de verhouding tussen het aantal kilometers dat werd afgelegd door alle voertuigen op het Belgische wegennet en het bbp uitgedrukt tegen constante prijzen. Het wordt uitgedrukt in voertuigkilometer per euro.

Grafiek 15 geeft, in standaardindex 100 voor 1970, het aantal voertuigkilometer, het bbp tegen constante prijzen en de vervoersintensiteit.

Evolutie

Tussen 1970 en 2003 is de vervoersintensiteit gestegen met gemiddeld 1,1 % per jaar: van 40,1 voertuigkilometer/euro in 1970 naar 54,5 voertuigkilometer/ euro in 2003.

Over die periode is het vervoer sneller gestegen dan het bbp, respectievelijk 3,6 % en 2,4 % per jaar. Er was dus geen loskoppeling tussen de economische groei en de groei van het vervoer.

Het aantal kilometers dat werd afgelegd op de Belgische wegen is meer dan verdrievoudigd tussen 1970 en 2003: van 29 miljard naar 93 miljard voertuigkilometer (+217 %). Die evolutie toont aan dat onze maatschappij steeds sterker afhankelijk is van het wegvervoer, terwijl de andere vervoerswijzen (spoor, waterwegen) hun modale aandeel zien dalen.

Verband met de internationale evolutie

Dezelfde evolutie wordt waargenomen in alle Europese landen en in de rest van de wereld. De grote flexibiliteit gekoppeld aan een relatief lage economische kostprijs verklaart het succes van het wegvervoer. Zo is het wegverkeer voor goederen tussen 1970 en 2001 verdrievoudigd in de EU-15. Tussen 1995 en 2002 is het in de EU-25 gestegen met 3,4 % per jaar¹. Het personenverkeer is 2,3 keer groter geworden in de EU-15 tussen 1970 en 2001 en met 1,9 % per jaar gestegen in de EU-25 tussen 1995 en 2002 (CCE, 2004).

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De ontwikkeling van een duurzaam vervoerssysteem is één van de zes thema's van de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling, die tot doel heeft de groei van het vervoer significant los te koppelen van die van het bbp.

De vervoershinder minimaliseren en een vlot verkeer zijn een paar van de doelstellingen uit de Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling. Het *FPDO 2000-2004* beoogt de modal shift te stimuleren om de hinder van het wegvervoer te beperken. Het *FPDO 2004-2008* wijdt 5 van zijn 31 acties aan het vervoersbeleid. De doelstellingen zijn het beheersen van de vraag naar mobiliteit, het stimuleren van andere vervoerswijzen dan het wegvervoer, het openbaar vervoersaanbod verbeteren, de ontwikkeling en het gebruik van minder vervuilende voertuigen stimuleren en de kennis van en de gegevens over mobiliteit verbeteren.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De wegvervoersintensiteit van de economie is niet opgenomen in de structurele indicatoren, die wel een indicator bevatten over het vrachtvolume (alle vervoermiddelen samen). De indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese commissie omvatten daarentegen wel deze indicator, net als vele andere vervoersindicatoren.

1. De gegevens voor de EU-25 zijn enkel beschikbaar vanaf 1995.

III.2 Druk op de kapitalen

Type van druk	N° van de fiche	Naam van de IDO
Druk op het menselijke kapitaal	13	Arbeidsduur in de marktsector
	14	Stress op het werk
	15	Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau
Druk op het milieukapitaal	16	Uitstoot van broeikasgassen
	17	Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer
	18	Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water
	19	Uitstoot van stikstof in het water
	20	Gemeentelijke afvalproductie
Druk op het economische kapitaal	21	Fysieke investeringen van ondernemingen en overheid
	22	Ethische financiële investeringen

13 Effectieve jaarlijkse arbeidsduur

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Om goederen en diensten te produceren, doen de bedrijven een beroep op menselijk kapitaal als productiefactor. De mensen die aan de productie van goederen en diensten deelnemen, presteren meerdere uren per dag binnen hun bedrijven. Het aantal gepresteerde werkuren vormt een stroom tussen het menselijk kapitaal en de productie. Het is ook een druk uitgeoefend door het productiepatroon op het menselijk kapitaal. Hoe groter het aantal arbeidsuren, hoe kwetsbaarder de toestand van het menselijk kapitaal kan worden. Daarom is de arbeidsduur in België en in de andere landen van de Europese Unie gereguleerd. In België bedraagt de maximale wekelijkse arbeidsduur 38 uur.

De arbeidsduur blijft een essentiële bekommernis van de sociale actoren gezien zijn belangrijke rol voor de productiepatronen en de toestand van het menselijk kapitaal. Hij is bepalend zowel voor de levensomstandigheden als voor de werkomstandigheden. Over de arbeidsduur wordt uitgebreid gedebatteerd in het kader van het beleid ter vermindering van de werkloosheidsgraad: kan een vermindering van de arbeidsduur de werkloosheidsgraad doen dalen? De arbeidsduur komt ook aan bod in het kader van de Europese doelstelling om de concurrentiekracht van de bedrijven te verbeteren: kan een verlenging van de arbeidsduur de concurrentiekracht van de bedrijven doen toenemen? Kunnen flexibele arbeidsformules de bedrijven in staat stellen *"zich aan te passen aan de industriële veranderingen, het vereiste evenwicht tussen flexibiliteit en zekerheid tot stand te brengen en de kwaliteit van de banen te verbeteren"* (Europese Raad 2002)?

Definitie

De meting van het aantal effectief gepresteerde arbeidsuren door de werknemers gedurende één jaar wordt de effectieve jaarlijkse arbeidsduur genoemd. Hij wordt gemeten in aantal uren per jaar per werknemer. Die indicator berekent een gemiddelde van de effectieve arbeidsduur van de voltijdse werknemers en van de deeltijdse werknemers en houdt rekening met overuren (zowel betaald als onbetaald).

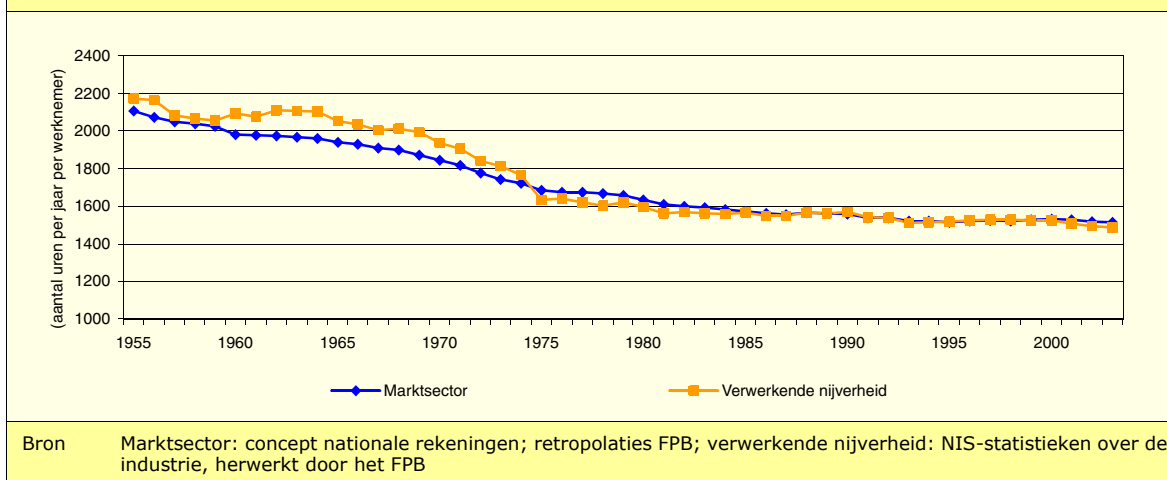
Twee gegevensbronnen, gebaseerd op verschillende methodologieën leveren informatie over die effectieve arbeidsduur:

- de NIS-statistieken over de industrie. Die statistieken betreffen de effectieve, betaalde arbeidsduur in de verwerkende nijverheid van arbeiders en sinds 1999 ook van bedienden;
- de resultaten van de enquêtes over de arbeidskrachten, gepubliceerd door Eurostat. Ze betreffen alle loontrekkenden in de marktsector en omvatten de overuren.

Evolutie

Zoals uit de grafiek blijkt, is de effectieve jaarlijkse arbeidsduur tussen 1955 en het midden van de jaren 70 fors gedaald, zowel in de verwerkende nijverheid (arbeiders) als in de marktsector. Hij is gedaald met respectievelijk gemiddeld 25 % en 20 % tussen 1955 en 1975. Sinds het midden van de jaren 70 daalt de effectieve jaarlijkse arbeidsduur nog steeds, zij het minder snel. Eind 2003 bedroeg hij 1 488,4 uur voor de arbeiders en bedienden in de verwerkende nijverheid en 1 514,8 uur in de marktsector.

Grafiek 16 Effectieve jaarlijkse arbeidsduur in de marktsector en de verwerkende nijverheid in België, 1995-2003

Verband met internationale evolutie

Om de arbeidsduur in België te vergelijken met die uit andere EU-landen, lijkt het aangewezen een indicator uit de door Eurostat gepubliceerde enquêtes over de arbeidskrachten te gebruiken. Het betreft de gewone wekelijkse arbeidsduur, die overeenkomt met het aantal uren dat de persoon in een week normaal werkt, inclusief de normaal gepresteerde overuren (betaald of onbetaald). In 2001 bedroeg de gebruikelijke wekelijkse arbeidsduur bij voltijdse werknemers van de EU-15 gemiddeld 39,9 uur tegenover 39,2 uur in België. De gebruikelijke wekelijkse arbeidsduur ligt in de EU-15 dus gemiddeld hoger dan in België. In de kandidaat-lidstaten lag hij zelfs nog hoger: gemiddeld 41,5 uur in Polen, Slowakije, Slovenië en Hongarije in 2001.

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het thema van de arbeidsduur komt aan bod in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling, met name in de verbintenissen op het vlak van levenslange scholing en vorming. De regeringen moedigen "de sociale partners aan overeenkomsten te sluiten op het vlak van innovatie en levenslange scholing en vorming, door de complementariteit te benutten van levenslang leren en aanpassingsvermogen via flexibel beheer van arbeidstijd en alternerend leren? (...)" (Raad van de EU, 2001, §29).

In de Belgische Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling komt de arbeidsduur niet ter sprake.

Gebruik van die indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren noch de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevatten indicatoren in verband met de arbeidsduur.

14 Stress op het werk

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Stress op het werk is een geheel van reacties op bepaalde arbeidsomstandigheden. Die reacties zijn het gevolg van het feit dat de werknemers niet over de nodige kennis en deskundigheid beschikken om efficiënt te reageren op de uitdagingen van hun werk. Stress op het werk is dus een druk van de productiepatronen (ritme, termijnen, verantwoordelijkheden, enz.) op het menselijk kapitaal. Stress heeft een negatieve weerslag op de gezondheid van de werknemers. Bovendien kan stress ook op economisch vlak negatieve gevolgen hebben, zoals absentisme en een lagere productiviteit.

In een eerste fase heeft stress, althans in beperkte mate, positieve gevolgen (stimulering, prestatiedrang). In zijn meest gangbare betekenis verwijst het woord stress enkel naar de negatieve gevolgen, verbonden met een gewichtige, langdurige stress. Die gevolgen situeren zich op fysiologisch vlak (snellere hartslag, hogere bloeddruk, hyperventilatie), emotioneel vlak (nervositeit of geïrriteerdheid), cognitief vlak (verminderde aandacht, lagere perceptie, vergeetachtigheid) en op het vlak van het gedrag (agressiviteit, impulsief gedrag, fouten in het werk). Naargelang de persoon zijn de gevolgen van stress ernstig of minder ernstig. Zij kunnen bijvoorbeeld leiden tot een grotere tabaksconsumptie, alcoholisme en zelfs tot cardiovasculaire ziekten of arbeidsongevallen.

Definitie

Doordat de aandacht voor stress op het werk nog relatief nieuw is en de stresservaring subjectief is, zijn de beschikbare gegevens recent, weinig talrijk en versnipperd. De indicator voor stress op het werk in deze fiche komt uit de enquêtes naar de arbeidsomstandigheden die om de vijf jaar (1990, 1995 en 2000) worden uitgevoerd door de Europese Stichting tot verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden in Dublin. De indicator omvat 3 variabelen uit die enquêtes: een algemene variabele omtrent stress op het werk, namelijk het aandeel werknemers met stress (alleen maar beschikbaar in de resultaten van de enquête van 2000) en twee variabelen inzake de determinanten van stress op het werk: percentage werknemers dat meer dan de helft van hun werktijd met een opgedreven werkritme te maken heeft en percentage werknemers dat meer dan de helft van hun werktijd met korte deadlines moet werken (die variabelen bestaan voor de enquêtes van 1995 en 2000).

Evolutie

Volgens de Europese enquête naar de arbeidsomstandigheden ondervond in 2000 31,1 % van de werknemers stress, ofwel ongeveer één werknemer op 3. Het percentage Belgische werknemers dat meer dan de helft van hun werktijd in een opgedreven tempo en met korte deadlines moet werken, stijgt sedert 1990 en is in 2000 hoger dan het percentage werknemers met stress. Tussen 1990 en 2000 is het percentage Belgische werknemers dat in een opgedreven tempo moet werken, met 7 % gestegen en het percentage werknemers met korte deadlines met 14,4 %. Die cijfers wijzen erop dat tussen 1990 en 2000 ook het percentage werknemers met stress is gestegen.

Die toename van stress op het werk hangt samen met de gewijzigde productiepatronen: herstructureringen en ontslagen, onderaanneming, hoger werkritme, zeer krappe deadlines, grotere verantwoordelijkheid bij een korte opleidingsperiode, enz.

Tabel 3 Percentage werknemers met stress, onderworpen aan een opgedreven werktempo en aan zeer strakke deadlines meer dan helft van hun werktijd in België, 1990-2000		
	1990	2000
Percentage werknemers met stress	/	31,10%
Percentage werknemers dat meer dan de helft van hun werktijd in een opgedreven tempo moet werken	31,60%	38,60%
Percentage werknemers dat meer dan de helft van hun werktijd met zeer strakke deadlines moet werken	26,30%	40,70%

Bron Paoli P., Merllié D.(2001). *Third Working Conditions Survey, 2000*. European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Verband met de internationale evolutie

Nog steeds volgens de Europese enquête naar de arbeidsomstandigheden hebben de Belgische werknemers meer stress dan de gemiddelde Europese werknemers (31,1 % in België tegenover 28 % in de EU-15). Maar de cijfers voor de twee gebruikte determinanten zijn lager dan in de EU-15. Het aandeel werknemers dat in een opgedreven tempo moet werken, ligt 5 % hoger in de EU-15 dan in België (respectievelijk 43,6 % en 38,6 %). Het aandeel werknemers dat met strakke deadlines moet werken, is 7,1 % hoger in de EU-15 dan in België (respectievelijk 47,8 % en 40,7 %).

Die verschillende percentages kunnen toe te schrijven zijn aan het feit dat andere factoren de resultaten op het vlak van stress kunnen beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld, de kans op werkloosheid of de definitie van stress, die van land tot land kan verschillen.

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Noch de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling, noch de Belgische Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling hebben het over stress op het werk. Toch is één van de doelstellingen van het *FPDO 2000-2004* de vermindering van de oorzaken van beroepsziekten.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren omvat geen enkele indicator over stress. De lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie, daarentegen, bevat de indicator 'Werken onder hoge druk/stress'.

15 Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Tabak roken schaadt de gezondheid. De sigarettenroker inhaleert nicotine, een stimulerende stof. Hij inhaleert ook verschillende stoffen die vrijkomen bij de verbranding van tabak en die kunnen leiden tot ziekten zoals kanker of chronische bronchitis. Het passieve roken is ook kankerverwekkend voor niet-rokers die de rook inademen.

De tabaksconsumptie heeft zware financiële gevolgen voor de verschillende maatschappelijke actoren. Voor de staat brengt het tabaksgebruik zowel belastingontvangsten (accijnzen op tabak) als uitgaven mee. De gezondheidskosten voor ziekten die verband houden met tabaksgebruik wegen zwaar op het budget van de sociale zekerheid. Voor de ondernemingen geven rokers aanleiding tot bijkomende kosten omdat zij vaker ziek zijn dan niet-rokers. De tabaksconsumptie is ook duur voor de gezinnen: aankoop van sigaretten, medische zorg, brandkosten, op die manier verkleint het gezinsbudget dat kan gebruikt worden om aan andere behoeften te voldoen. Dat is bijzonder nefast voor de armste gezinnen.

De tabaksconsumptie is zowel individueel als collectief moeilijk te beheersen omdat de ziekten die eruit (en zelfs uit passief roken) kunnen voortvloeien pas 20 of 30 jaar na het contact met de toxische stoffen optreden. Door dat uitstel worden de kosten van de ene generatie op de andere overgedragen.

Definitie

De gegevens omtrent het aantal rokers komen uit enquêtes. De definitie van een roker varieert naar gelang van de enquête. De gegevens in de grafieken 17 en 18 zijn afkomstig uit 2 verschillende enquêtes met elk een verschillende definitie van een roker.

In grafiek 17 is een roker een persoon van 15 jaar en ouder die elke dag rookt. De grafiek toont de evolutie van het aantal personen ouder dan 15 jaar die erkennen elke dag te roken in percentage van de bevolking. De gegevens worden afzonderlijk gegeven voor mannen en vrouwen.

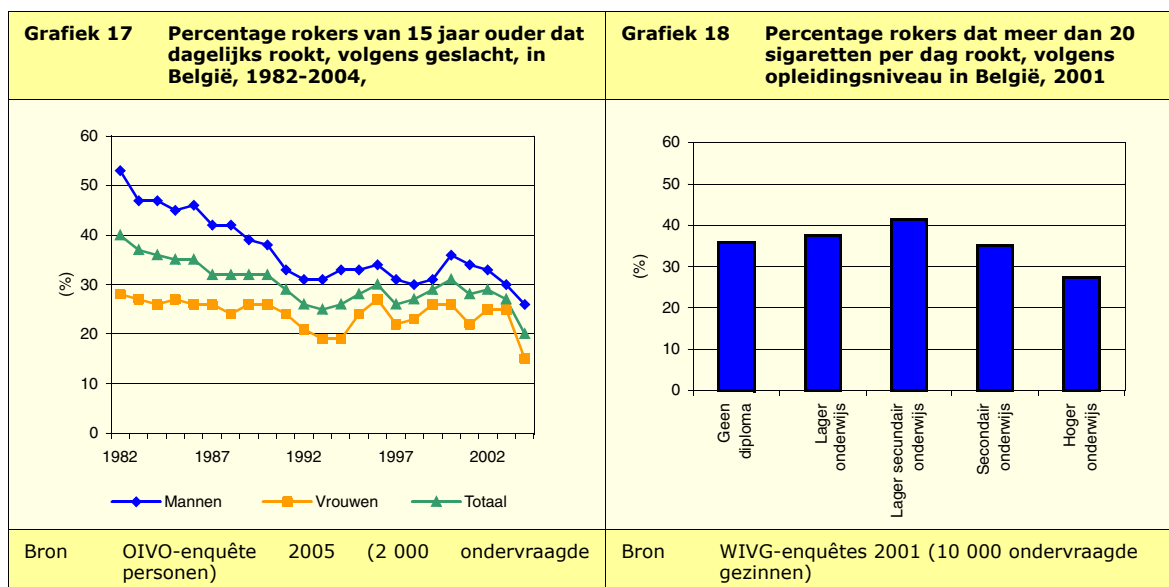
In grafiek 18 is een roker een persoon die meer dan 20 sigaretten per dag rookt. Die grafiek geeft het percentage rokers opgesplitst naargelang het opleidingsniveau van de persoon met het hoogste diploma uit het gezin.

Evolutie

Tussen 1982 en 1993 is het aantal rokers van 15 jaar en ouder dat dagelijks rookt gelijkmatig gedaald (zie grafiek 17). Die daling is grotendeels te danken aan de daling van het aantal mannelijke rokers. Tussen 1993 en 2003 schommelde het aantal 15-jarigen en ouder dat dagelijks rookt gemiddeld rond 28 %. Dat gemiddelde bedraagt 32 % voor de mannen en 23 % voor de vrouwen. Grafiek 17 bewijst dus ook dat vrouwen proportioneel gezien minder roken dan mannen, maar dat tussen 1982 en 2003 de daling zich vooral bij de mannen situeert. Van 2003 tot 2004 is het aantal dagelijkse rokers van 15 jaar en meer sterk gedaald maar de gegevens moeten nog worden bevestigd om van een belangrijke neerwaartse trend te kunnen spreken.

De gegevens omtrent het aandeel van de bevolking dat meer dan 20 sigaretten per dag rookt, opgesplitst volgens opleidingsniveau (grafiek 18), tonen aan dat het percentage rokers in de gezinnen met een zwak tot middelmatig opleidingsniveau (geen diploma, lager onderwijs, lager secundair onderwijs) hoger is dan in de gezinnen met een hoog opleidingsniveau (secundair onderwijs, hoger onderwijs). In de gezinnen waarin ten minste een persoon "slechts" een diploma van het lager secundaire onderwijs heeft, is het percentage dagelijkse rokers het hoogst. Het bedraagt ongeveer 40 %, tegenover slechts 27 % in de gezinnen waarin minstens een persoon een diploma van het hoger onderwijs bezit. Die vaststelling stemt overeen met de informatie uit de gezinsbud-

getenquête. Die toont dat, in 2002, de armste gezinnen het grootste deel van hun budget besteden aan de aankoop van tabak, sigaretten en sigaren (2,0 % tegenover 0,8 % voor een gezin met gemiddeld inkomen).

Verband met de internationale evolutie

De toestand in België is vergelijkbaar met die in andere industrielanden, waar tabaksconsumptie reeds lang bestaat. In die landen daalt het percentage rokers over het algemeen (WHO, 2005). De verschillende evolutie van de tabaksconsumptie tussen landen hangt vooral samen met de intensiteit van het beleid inzake de bestrijding van de tabaksconsumptie (prijs, sensibiliseringscampagnes, minder of meer uitgebreid rookverbod).

In de landen waar de tabaksconsumptie van recentere datum is, lijkt het aantal rokers snel toe te nemen. Het meest in het oog springende voorbeeld is China, waar het gebruik volop groeit: 1790 sigaretten per inwoner in 2000 tegenover 782 in 1970 (TFDO, 2002). Bij die cijfers wordt geen rekening gehouden met de sluikhandel, die kan oplopen tot één derde van het totale verbruik.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling zijn geen doelstellingen inzake tabaksconsumptie opgenomen.

In België herneemt het *FPDO 2000-2004* de wereldwijde en Europese doelstellingen inzake de bestrijding van het tabaksgebruik.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator is niet opgenomen in de lijst van structurele indicatoren. De lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie omvat echter een indicator 'percentage rokers per geslacht en per leeftijd'.

16 Uitstoot van broeikasgassen

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Broeikasgassen zijn van nature aanwezig in de atmosfeer. Ze zorgen voor een natuurlijk broeikas-effect waardoor de temperatuur van de atmosfeer op haar historisch peil blijft. De consumptie en de productie van goederen en diensten geven evenwel aanleiding tot de uitstoot van broeikasgassen. Er bestaat nu een brede wetenschappelijke consensus over dat de uitstoot van broeikasgassen van menselijke oorsprong aan de basis ligt van de opwarming van de aarde.

In de loop van de 20ste eeuw is de gemiddelde temperatuur op aarde met ongeveer 0,6 °C gestegen. Volgens de experts van het Intergovernmental Panel on Climate Change zal die globale opwarming doorgaan in de loop van de 21ste eeuw. Die klimaatverandering zal een weerslag hebben op het leefmilieu: meer droogtes, overstromingen en wervelwinden, stijging van het waterpeil van de oceanen, uitbreiding van de verspreidingsgebieden van tropische ziekten, verdwijning van dier- en plantensoorten, enz. Ze zal tevens een impact hebben op de economische en sociale omstandigheden: verlies van landbouwzones, migraties, hoge kosten voor steeds vaker voorkomende rampen, enz. Bovendien zijn het over het algemeen de minstbedeelde volkeren die het hardst worden getroffen omdat zij in de meest blootgestelde gebieden wonen en vooral omdat zij minder mogelijkheden hebben om zich aan te passen of te beschermen. De menselijke uitstoot van broeikasgassen moet dus absoluut geregeld worden om elke *'gevaarlijke antropische verstoring van het klimaatsysteem'* te voorkomen.

Definitie

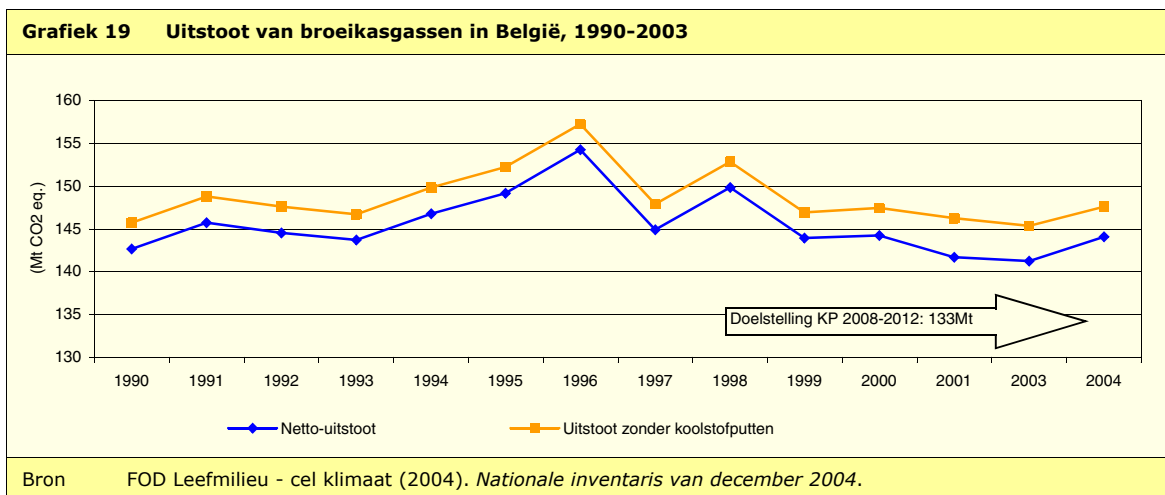
De broeikasgassen in grafiek 19 zijn de broeikasgassen die onder het Kyotoprotocol vallen. Het gaat om koolstofdioxide (CO₂), distikstofoxide (N₂O), methaan (CH₄) en drie families van fluor-gassen. Het voornaamste broeikasgas is koolstofdioxide (CO₂) dat vooral vrijkomt bij het gebruik van fossiele brandstoffen (petroleum, steenkool, gas). CO₂ is verantwoordelijk voor ongeveer 80 % van het broeikas-effect. Ook andere gassen van menselijke oorsprong bevorderen het broeikas-effect. Het gaat om de CFK's (chloorfluorkoolwaterstoffen). Vermits de CFK's reeds worden geregeld in het Protocol van Montreal over de bescherming van de ozonlaag, zijn ze niet in het Kyotoprotocol opgenomen.

De uitstoot van broeikasgassen wordt gemeten in miljoen ton CO₂-equivalent, of in de hoeveelheid CO₂ die een gelijkwaardige bijdrage tot het broeikas-effect levert.

Grafiek 19 toont de netto-uitstoot van broeikasgassen, dus rekening houdend met de opname van de broeikasgassen door de koolstofputten. Het gaat om de door het Kyotoprotocol (KP) geregelde uitstoot. Ook vermeld is de uitstoot zonder opname door de koolstofputten. De koolstofputten hangen samen met de CO₂-absorptie capaciteit door planten. Gewijzigde landbouw- of bosbouwtechnieken of een andere ruimtelijke ordening maken het mogelijk CO₂ op te vangen en aldus ontstaan dan 'koolstofputten'.

Evolutie

In het begin van de jaren negentig steeg de Belgische uitstoot van broeikasgassen. Het maximum werd bereikt in 1996, toen de strenge winter zorgde voor een bijzonder sterke toename van het verwarmingsverbruik, waardoor de uitstoot van broeikasgassen toenam. Nadien is de uitstoot gedaald. Die daling is te verklaren door het gecombineerde effect van maatregelen om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en van de economische vertraging. In het begin van de 21ste eeuw bevond de uitstoot van broeikasgassen zich opnieuw ongeveer op het peil van 1990. In 2003 werd in België 147,7 miljoen ton CO₂-equivalent uitgestoten (zonder rekening te houden met de koolstofputten, anders 144,1 Mt). Dat benadert het peil van 1990, namelijk 145,6 Mt CO₂ (142,7 Mt met de koolstofputten). Tussen 1990 en 2003 bedroeg de jaarlijkse groeivoet van de netto-uitstoot 1,4 %.

Verband met de internationale evolutie

Tussen 1990 en 2002 is de uitstoot van broeikasgassen met 7,3 % gedaald in de EU-25 en met 2,6 % in de EU-15 (-1 % in België tussen 1990 en 2002) (Eurostat, New Cronos-15/03/05). Die vermindering in de EU-15 is vooral te verklaren door de economische recessie die het vroegere Oost-Duitsland heeft getroffen in het begin van de jaren 90, en door de vervanging van elektrische steenkoolcentrales door gascentrales in Groot-Brittannië. De sterke daling voor de EU-25, daarentegen, is vooral het gevolg van de economische recessie in de landen in overgang die in 2004 tot de EU zijn toegetreden.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Zowel de Europese als de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling hernemen de doelstellingen die de regeringen zichzelf hebben opgelegd in het kader van het VN-Raamverdrag inzake klimaatverandering.

Het is immers in het kader van het VN-Raamverdrag inzake klimaatverandering (1992) dat internationale verbintenissen werden aangegaan om de uitstoot van broeikasgassen te verminderen en de opwarming van de planeet zoveel mogelijk te beperken. De regeringen die het Verdrag hebben geratificeerd (188 staten waaronder België en alle EU-landen) hebben zich ertoe verbonden 'de concentraties van broeikasgassen in de atmosfeer te stabiliseren op een niveau waarop gevaarlijke antropische verstoring van het klimaatsysteem wordt voorkomen'.

Tijdens de Conferentie van de Partijen bij het Verdrag in 1997 te Kyoto hebben de partijen een juridisch bindend protocol goedgekeurd, dat door 158 landen en de Europese Gemeenschap werd ondertekend: het Kyotoprotocol. Daarin worden voor de meeste industrielanden uitstootplafonds voor broeikasgassen vastgelegd om hun gezamenlijke uitstoot met 5,2 % te verminderen tussen het uitstootniveau van 1990 en het gemiddelde van de jaarlijkse uitstootniveaus over de periode 2008-2012. Voor de EU-15 is de doelstelling een vermindering met 8 %. Voor België is dat 7,5 %. Dat betekent dat de uitstoot tussen 2008 en 2012 gemiddeld 133 Mt¹ zou moeten bedragen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De 'uitstoot van broeikasgassen' maakt deel uit van de structurele indicatoren en van de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

1. In het geval van fluorgassen heeft België ervoor geopteerd, zoals het Kyotoprotocol toestaat, om 1995 als referentiejaar te nemen. Het te halen emissieniveau voor 2008-2012 is dus niet exact 7,5 % lager dan het niveau van 1990.

17 Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Het gebruik van fossiele brandstoffen voor de consumptie en de productie van goederen en diensten leidt tot de uitstoot van verschillende vervuilende stoffen in de atmosfeer, waardoor de toestand van het milieukapitaal wordt gewijzigd. Die stoffen zijn giftig voor de mens, de fauna en de flora en sommige tasten zelfs gebouwen aan. Zij kunnen dus ook het menselijk en economisch kapitaal beïnvloeden.

Die stoffen kunnen een direct effect hebben op het menselijk, economisch en milieukapitaal: bijvoorbeeld bij de uitstoot van kankerverwekkende stoffen (zoals benzeen, een vluchtige organische stof) die de gezondheid van de mens in gevaar brengen. Het effect kan ook onrechtstreeks zijn: bijvoorbeeld wanneer de vluchtige organische stoffen en de stikstofoxides in de atmosfeer reageren en ozon aanmaken (zie fiche n°32). Bij hoge ozonconcentraties in de atmosfeer kunnen mensen last krijgen van geïrriteerde ogen en ademhalingsmoeilijkheden.

Definitie

Grafiek 20 toont de evolutie van de uitstoot van vervuilende stoffen in België voor de volgende stoffen: zwaveldioxide (SO₂), stikstofoxides (NO_x), koolstofmonoxide (CO) en de niet-methaanhoudende vluchtige organische stoffen (VOS-NM). De uitstoot van deze vervuilende stoffen wordt gemeten in ton per jaar. Met uitzondering van de fijne stofdeeltjes, zijn het de luchtvervuilende stoffen die direct of indirect het meeste schade aanrichten. De fijne stofdeeltjes (PM10 en PM2,5) werden niet opgenomen omdat hun meting recenter is.

Alle bronnen die deze vervuilende stoffen uitstoten, worden bekeken, vooral het energieverbruik voor vervoer, de nijverheid en de verwarming, maar ook de uitstoot die het gevolg is van industriële processen, zoals bijvoorbeeld de verdamping van oplosmiddelen.

Evolutie

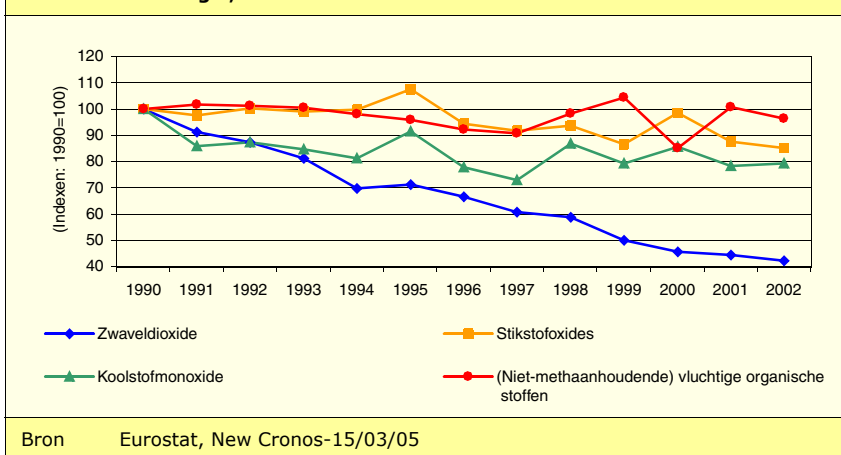
Gemiddeld daalt de uitstoot van vervuilende stoffen in grafiek 20. De daling is aanzienlijk voor zwaveldioxide (-58 % tussen 1990 en 2002) omdat het zwavelgehalte van de brandstoffen, met name voor vervoer en verwarming, sterk verminderd is. Voor de overige vervuilende stoffen is de daling geringer.

Eén van de voornaamste vervuilsbronnen

is het wegvervoer. De daling van de uitstoot is het resultaat van de snelle verbetering van de uitstootnormen per kilometer voor voertuigen door de opeenvolgende invoering van de vervuilsnormen Euro I (1993), Euro II (1996), Euro III (2000) en Euro IV (2005).

Die verbetering wordt echter door twee factoren getemperd. De eerste factor is de geleidelijke vervanging van oude voertuigen: vermits die vervuilsnormen enkel gelden voor nieuwe voertuigen, verloopt de vooruitgang traag omdat de oude voertuigen slechts gaandeweg worden vervan-

Grafiek 20 Jaarlijkse uitstoot van verschillende luchtvervuilende stoffen in België, 1990-2002

gen. De tweede factor is de toename van het wegverkeer waardoor de verminderde uitstoot door de striktere vervuilingnormen voor voertuigen voor een deel wordt tenietgedaan.

Verband met de internationale evolutie

De neerwaartse trend in de uitstoot van luchtvervuilende stoffen is ook in de EU merkbaar, aangezien veel uitstootnormen op het niveau van de Unie worden goedgekeurd en toegepast. Nochtans is de daling in België gemiddeld kleiner dan in de EU, zoals blijkt uit tabel 4.

	België	EU-25	EU-15
Zwavel dioxide	-58%	-65%	-66%
Stikstofoxides	-15%	-31%	-29%
Koolstofmonoxide	-21%	-45%	-43%
(Niet-methaanhoudende) vluchtige organische stoffen	-4%	-38%	-38%

Bron Eurostat, New Cronos-15/03/05

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling voorziet geen enkele doelstelling inzake de uitstootvermindering van vervuilende stoffen. Om de doelstellingen voor de grote thema's van die strategie (strijd tegen de klimaatverandering, ecologisch leefbaar vervoer, beperking van de risico's voor de volksgezondheid en integratie van het milieu in het gemeenschapsbeleid) te bereiken, is het evenwel noodzakelijk dat de uitstoot van die vervuilende stoffen wordt teruggeschroefd.

In België is de doelstelling inzake de uitstootvermindering van vervuilende stoffen in de twee Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling opgenomen. In het *FPDO 2000-2004* heeft de federale regering zich ertoe verbonden de internationale verbintenissen die werden aangegaan in het kader van het LRTAP-verdrag (*long range transboundary air pollution*, verdrag dat het kader voor internationale verplichtingen op het vlak van de luchtvervuiling in Europa definieert) na te leven en, meer bepaald, die van het Protocol van Göteborg inzake verzuring, eutrofiëring en ozon op leefniveau. De verbintenissen uit dat Protocol zijn er onder meer op gericht, tussen 1990 en 2010, de uitstoot van VOS met 56 % te verminderen, die van NO_x met 47 %, die van SO_2 met 72 %. Het *FPDO 2004-2008* voorziet in specifieke maatregelen voor de transport sector.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De uitstoot van luchtvervuilende stoffen werd niet in de structurele indicatoren opgenomen. In de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie werd de totale uitstoot van die vervuilende stoffen niet opgenomen, maar wel de uitstoot van deze vervuilende stoffen door de transportsector.

18 Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Zware metalen zoals cadmium, kwik en lood zijn van nature aanwezig in het leefmilieu. Daarnaast worden ze tijdens de consumptie en de productie van diensten en goederen ook uitgestoten in de lucht, in het water en in de bodem. Zowel de industrie als de energie- en transportsectoren zijn verantwoordelijk voor het grootste deel van de uitstoot van zware metalen.

De aanwezigheid van zware metalen in het leefmilieu vormt een zeer grote bedreiging voor de gezondheid van de mens. De drie gevaarlijkste zware metalen zijn cadmium, lood en kwik. Hun aanwezigheid kan bijvoorbeeld nieraandoeningen veroorzaken (cadmium, lood, kwik), zwakzinnigheid (lood, kwik), en aangeboren afwijkingen (lood, kwik) (WHO, 2002c; Inchem, 1999 en 2001). Deze effecten op de gezondheid van de mens zijn het gevolg van de bioaccumulatie van zware metalen in planten en dieren. Aangezien de zware metalen niet worden afgebroken in de natuur, geven ze immers aanleiding tot bioaccumulatie in planten en dieren (WHO, 1997) en kunnen er dus hoge concentraties aanwezig zijn in planten die worden geconsumeerd (de tabaksplant bijvoorbeeld bevat een grote hoeveelheid cadmium). Naast het effect van bioaccumulatie in planten en dieren, heeft kwik ook schadelijke gevolgen voor dieren (problemen met de nieren, darmen, enz.).

Bovendien zijn de effecten van die vervuiling niet steeds gelijkmatig verdeeld over de bevolking. Vooral kinderen zijn bijzonder kwetsbaar voor deze metalen en arme gezinnen zijn er doorgaans meer aan blootgesteld. Arme gezinnen wonen namelijk vaak in oude, niet-gerenoveerde huizen, en het is precies in oude gebouwen dat lood werd gebruikt in de verf en in de leidingen en buizen.

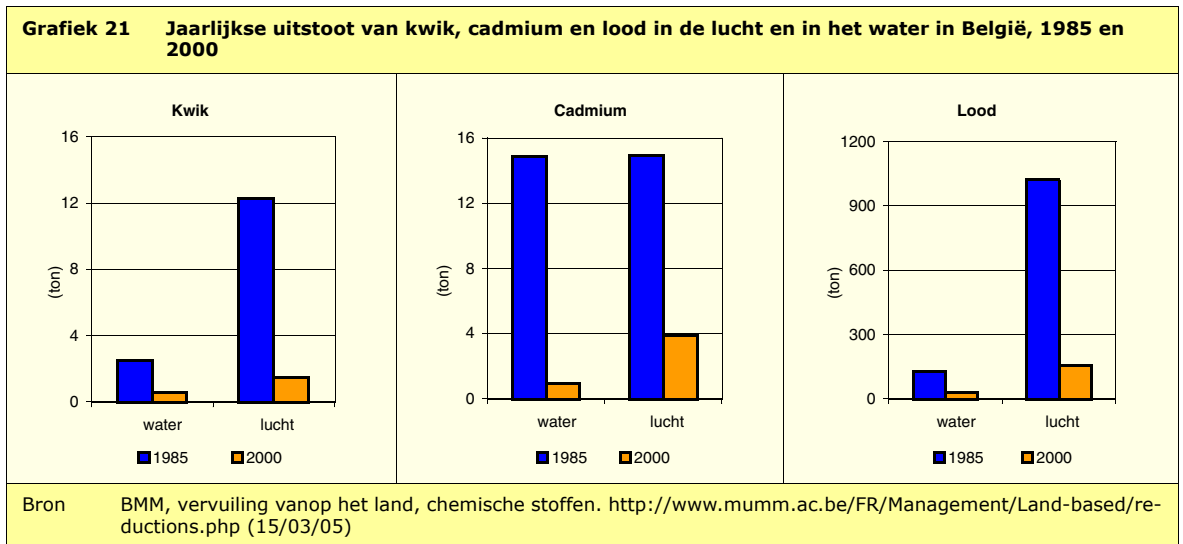
Definitie

De uitstoot van kwik, cadmium en lood in de lucht en in het water komt overeen met de hoeveelheden die in de lucht en in het water worden uitgestoten op de plaats van de uitstootbron. De uitstoot wordt gemeten in ton uitgestoten metaal.

Grafiek 21 toont de evolutie van de uitstoot van die drie zware metalen in de lucht en in het water in België tussen 1985 en 2000.

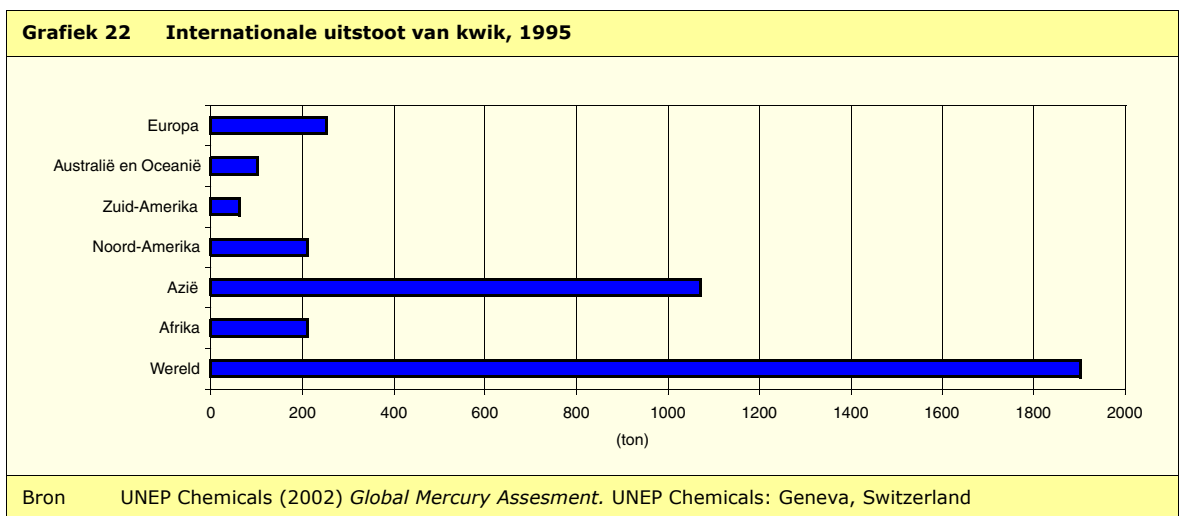
Evolutie

Sinds 1985 wordt een aanzienlijke daling vastgesteld, zowel voor lood, kwik als cadmium. Die daling geldt zowel voor de uitstoot in de lucht als in het water. De daling tussen 1985 en 2000 bedraagt ongeveer 80 % voor de drie zware metalen. Die daling is er waarschijnlijk gekomen dankzij de verbintenissen van de derde Noordzeeconferentie om de uitstoot met 70 % te verminderen.

Verband met de internationale evolutie

Aangezien er op internationaal vlak weinig vergelijkbare gegevens zijn over de uitstoot van zware metalen, volgt hieronder enkel een overzicht van de kwikuitstoot in 1995. Wereldwijd zorgde Azië in 1995 veruit voor de grootste kwikuitstoot. In de andere regio's ligt de uitstoot aanzienlijk lager, en is hij sinds 1995 nog gedaald, vooral in Europa en in Noord-Amerika.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Noch in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling, noch in de twee Belgische Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling zijn doelstellingen voor de uitstoot van zware metalen opgenomen. Dat komt waarschijnlijk door de aanzienlijke vooruitgang die reeds is geboekt.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator is niet opgenomen in de lijst van structurele indicatoren, noch in de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

19 Uitstoot van stikstof in het water

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De uitstoot van stikstof in het water is afkomstig van de gezinnen via hun ontlasting (als er geen waterzuiveringssysteem is dat stikstof afbreekt) of van de landbouw (door het gebruik van kunstmest en de mestproductie) en de industrie. Die uitstoot verandert de toestand van het milieukapitaal: de uitgestoten stikstof komt in het water terecht en verandert de kwaliteit ervan, via een proces dat 'eutrofiëring' wordt genoemd. Eutrofiëring is een verrijking van het water met nutriënten (voornamelijk fosfor en stikstof) die leiden tot een versnelde groei van planten (zoals bijvoorbeeld algen), waardoor de kwaliteit van het water achteruitgaat.

Eutrofiëring heeft een belangrijke invloed op de biodiversiteit in het water, zowel in zoet water als in zeewater. De mariene eutrofiëring, bijvoorbeeld, stimuleert de bloei van ongewenst of zelfs giftig fytoplankton. De sterke groei en nadien de ontbinding van fytoplankton kan ervoor zorgen dat uitgestrekte gebieden te maken krijgen met een seizoensgebonden zuurstoftekort in het water. Dat verschijnsel wordt waargenomen in de Noordzee, ter hoogte van de Belgische kust. Naast een rechtstreeks effect op de biodiversiteit, kan eutrofiëring ook indirecte economische gevolgen hebben voor de visvangst, de aquacultuur en het toerisme (UNEP, 2001; MNZ, 1995).

'Het bevorderen van de beperking van door mensen veroorzaakte toevoer van stikstof en fosfor die de kustwateren binnenkomt op plaatsen waar problemen als eutrofiëring het mariene milieu of de hulpbronnen van de zee bedreigen', is één van de doelstellingen van het hoofdstuk over de bescherming van de zeeën en oceanen van Agenda 21.

Definitie

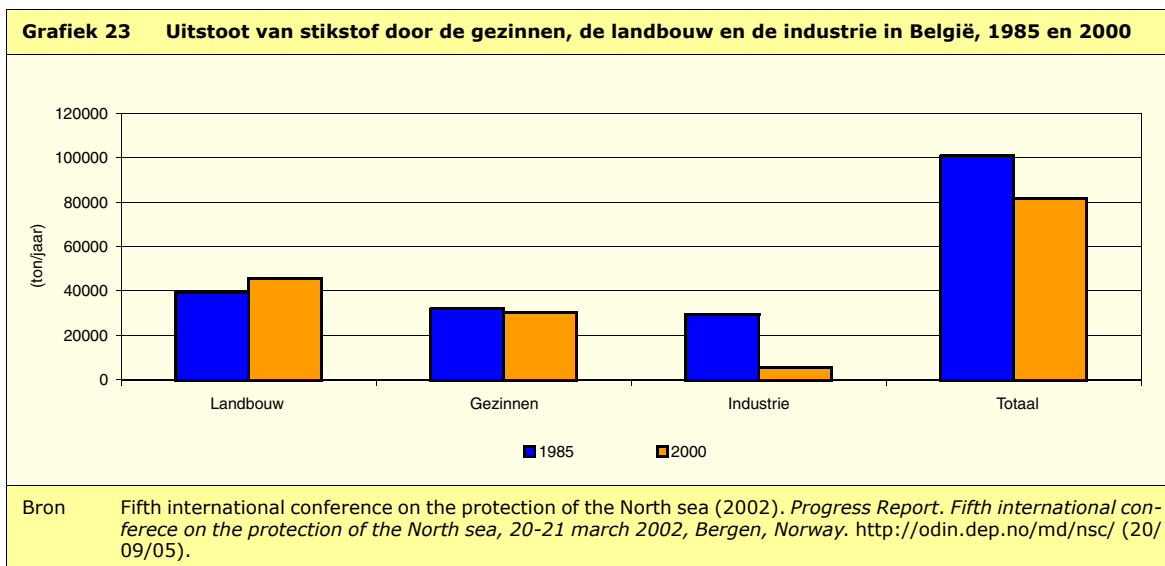
De uitstoot van stikstof in het water komt overeen met de uitgestoten hoeveelheid bij de bron. Die hoeveelheden worden uitgedrukt in ton.

Grafiek 23 toont de evolutie van de uitstoot van stikstof en maakt een onderscheid tussen drie bronnen van uitstoot van stikstof: de gezinnen, de landbouw en de industrie.

Evolutie

De evolutie van de uitstoot van stikstof in het water tussen 1985 en 2000 vertoont een verschillend profiel afhankelijk van de uitstootbron. De door de industrie uitgestoten hoeveelheid stikstof is met 80 % gedaald tussen 1985 en 2000, dankzij een optimalisering van het proces en een betere waterzuivering. De uitstoot door de landbouwsector is daarentegen met 15 % gestegen in dezelfde periode. De uitstoot van de gezinnen is slecht licht gedaald: -4 % tussen 1985 en 2000. Die daling zou groter moeten worden ten gevolge van de in 1995 ingevoerde verplichting om geleidelijk aan rioolwaterzuiveringsinstallaties die stikstof afbreken te installeren.

Globaal bekeken en voor alle sectoren samen is de uitstoot van stikstof in het water in België met 19 % gedaald tussen 1985 en 2000. Daarmee blijft ons land evenwel ruimschoots onder de verminderingdoelstelling van 50 % die werd vastgesteld tijdens de tweede Noordzeeconferentie.

Verband met de internationale evolutie

De totale uitstoot van stikstof in de Noordzee is tussen 1985 en 2000 met 21 % gedaald in de landbouw en met 79 % in de industrie. In de industrie is die totale daling gelijklopend met de daling van de uitstoot in België. In de landbouw daarentegen, is de totale uitstoot in de Noordzee gedaald, terwijl de uitstoot in België is gestegen.

De tendens die werd waargenomen in de Baltische Zee (een andere Europese zee) tussen het einde van de jaren 80 en 1995 is dezelfde als die in de Noordzee, maar de verhouding verschilt: de uitstoot daalde met 38 % in de landbouw en met 28 % in de industrie (EEA, 2004).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling handelt niet specifiek over de uitstoot van stikstof, maar schrijft voor dat *'het gemeenschappelijk landbouwbeleid en zijn toekomstige ontwikkeling als één van hun doelstellingen moeten bijdragen tot het bereiken van duurzame ontwikkeling door meer nadruk te leggen op (...) ecologisch duurzame productiemethodes waaronder de biologische productie en hernieuwbare grondstoffen, en de bescherming van de biodiversiteit'* (Raad van de EU, 2001, §31).

Op Belgisch niveau herneemt het *FPDO 2000-2004* uitdrukkelijk de doelstelling om de uitstoot van stikstof met 50 % terug te dringen. Die doelstelling werd vastgelegd tijdens de tweede Conferentie voor de Bescherming van de Noordzee, waar Duitsland, België, Denemarken, Frankrijk, Noorwegen, Nederland, Groot-Brittannië, Zweden, Zwitserland en de Europese Commissie deel van uitmaakten.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Op Europees niveau werd die indicator niet opgenomen in de lijst van structurele indicatoren. In de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie is die indicator niet opgenomen, maar wel de indicator *'teveel aan stikstof'*, die verband houdt met de indicator in deze fiche.

20 Productie van gemeentelijk afval

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Afval ontstaat bij de productie en de consumptie van goederen die worden verhandeld op de markt (bijvoorbeeld verpakkingsafval). De afvalproductie oefent zware druk uit op de toestand van het milieu. Die druk doet zich voor wanneer het afval rechtstreeks in het water of in de bodem terecht komt (bvb. verfoverschot dat in het water wordt uitgegoten), of tijdens het vervoer of de verwerking ervan.

Afval kan op verschillende manieren worden verwerkt: storting, verbranding, compostering, hergebruik, recuperatie, recyclage. De druk die deze verwerkingen uitoefenen op het milieu verschilt onderling, maar het staat vast dat ze allemaal een impact hebben. Voorbeelden van die druk zijn de vervuiling van de bodem, het grondwater of de atmosfeer in de buurt van stortplaatsen, visuele en geurhinder, vervuiling van de atmosfeer door verbranding, de uitstoot van stof en het storten van het uiteindelijke restproduct na recyclage. Die milieuvervuiling kan op haar beurt gezondheidsproblemen veroorzaken (bvb. de dioxine-uitstoot afkomstig van verbranding kan kankers veroorzaken, het immuuniteitsstelsel aantasten, het endocriene stelsel en de voortplantingsfuncties verstoren).

Om de druk van de afvalproductie onder controle te houden, is het belangrijk het afvalvolume te beperken en te kiezen voor verwerkingsystemen die de druk op het milieu zo laag mogelijk houden. De preventie van afvalproductie, alsook de recuperatie, het hergebruik en de recyclage maken het bovendien mogelijk het gebruik van natuurlijke hulpbronnen te beperken.

Definitie

Gemeentelijke afval is afval dat door of voor de gemeenten wordt opgehaald. Het omvat huishoudelijk afval, afval van commerciële activiteiten, van kantoren en instellingen, alsook gelijkaardig afval afkomstig van bedrijven en diensten van de gemeenten. Afval wordt uitgedrukt in kilo. De belangrijkste afvalcategorieën die hiertoe behoren zijn papier, karton, plastic, glas, metaal, textiel, tuin- en keukenafval, luiers en andere complexe materialen, alsook ander gelijkaardig afval, met uitzondering van inert afval (bouwmaterialen). De statistieken over de gemeentelijke afvalophaaling, van deur tot deur en al dan niet selectief en van wat wordt bijeengebracht in containerparken, geven een raming van de afvalproductie op gemeentelijk vlak.

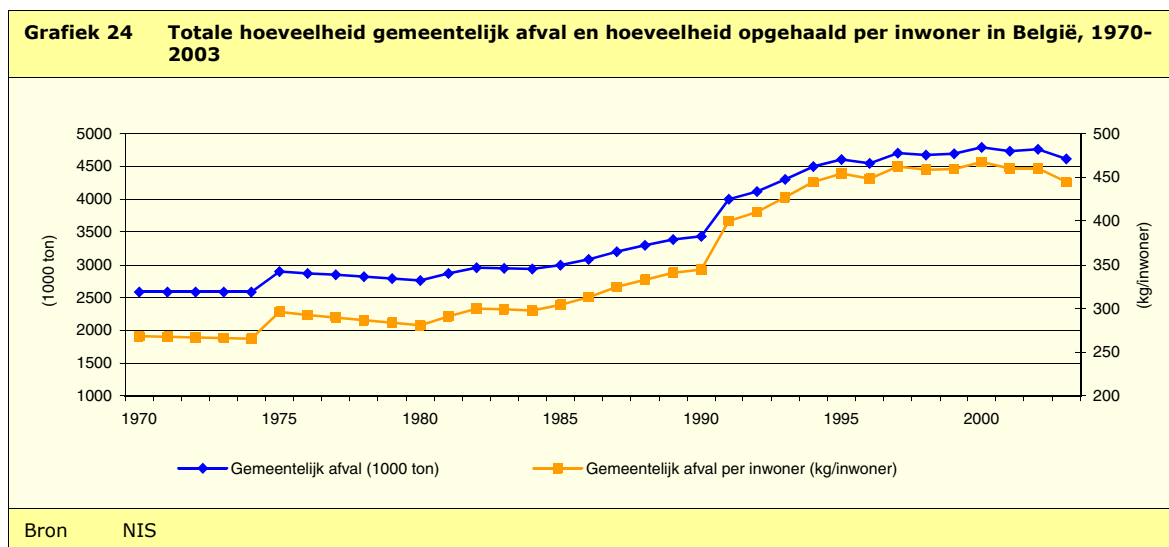
Hoewel de gegevens over gemeentelijk afval relatief precies lijken, dient niettemin te worden opgemerkt dat de vergelijkbaarheid tussen gemeentes of regio's of in de tijd beperkt is. Dit komt doordat verschillende ophaalsystemen er verschillende definities op na houden, maar vooral ook omdat het afval van KMO's eveneens wordt ingerekend: zo zal een residentiële woonzone bijvoorbeeld schijnbaar minder afval produceren dan een zone waar zich veel restaurants bevinden. Tot op vandaag zijn dit de enige beschikbare gegevens om de afvalproductie per inwoner te benaderen.

Evolutie

De evoluties van de totale hoeveelheid opgehaald gemeentelijk afval en van de hoeveelheid gemeentelijk afval die werd opgehaald per inwoner vertonen sinds 1970 een vrijwel gelijklopend profiel (zie grafiek 24), gezien de Belgische bevolking lichtjes gestegen is tijdens die periode (zie fiche n°1).

De hoeveelheid gemeentelijk afval die per inwoner werd opgehaald in België kende een sterke groei tussen 1985 en 1995: van 303,9 kilo per inwoner in 1985 naar 454,35 kilo per inwoner in 1995. Die stijging vertegenwoordigt een gemiddelde stijging van 1,6 % per jaar. Sinds 1995 verloopt de groei trager. Tussen 1995 en 2000 bedroeg de groeivoet gemiddeld 0,9 %. Sinds 2000 stellen we een daling vast van de hoeveelheid gemeentelijk afval die per inwoner werd opgehaald.

In 2003 bedroeg ze 445,1 kilo per inwoner. Die daling van de groeivoet van het opgehaald gemeentelijk afval, en recenter de daling van de hoeveelheid opgehaald gemeentelijk afval, is het gevolg van het beleid inzake sensibilisering en tarifiering van de vuilniszakken, evenals een steeds beperktere toegang van bedrijven tot gemeentelijke ophalingen.

Verband met de internationale evolutie

In de Europese Unie werd de gemeentelijke afvalproductie in 2002 geschat op 519 kilo per inwoner in de EU-25 (en op 559 kilo per inwoner in de EU-15). Dat percentage ligt hoger dan de gemeentelijke afvalproductie per inwoner in België (445,1 kilo/inwoner in 2003). Ze is gestegen met 13 % in de EU-25 (15,7 % in de EU-15) tussen 1995 en 2002, d.w.z. gemiddeld 1,8 % meer per jaar over die periode (2,1 % in de EU-15).

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De afvalproductie wordt expliciet behandeld in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. In die Strategie hebben de regeringen zich ertoe verbonden om 'de verhouding tussen economische groei, gebruik van natuurlijke hulpbronnen en afvalproductie te veranderen. Goede economische prestaties moeten samengaan met een duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen en beheersbare hoeveelheden afval [...]' (Raad van de EU, 2001).

In België komt afvalbeheer niet aan bod in de Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling aangezien het gaat om een regionale bevoegdheid. Toch werden er doelstellingen vastgesteld voor de afvalproductie van de overheidsadministraties in het kader van het milieubeheer van de federale overheidsadministraties.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst met structurele indicatoren bevat geen indicator voor afval. De lijst met indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat wel de indicator 'Gemeentelijk afval opgehaald per inwoner'.

21 Fysieke investeringen van ondernemingen en overheid

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Investeringen zijn een vraag naar economische kapitaalgoederen (bvb. machines, woningen, software, etc.) door de economische actoren op de markt. Die investeringen maken het mogelijk versleten en verouderde kapitaalgoederen te vernieuwen (vervangingsinvesteringen) en nieuwe kapitaalgoederen te verwerven (uitbreidingsinvesteringen). De gedane investeringen geven aldus een beeld van de accumulatie van de economische kapitaalvoorraad in een land. Ze dragen bij tot de economische groei en kunnen banen scheppen, beter beantwoorden aan de behoeften van de bevolking, impulsen geven aan nieuwe technologieën, enz.

Investeringen in infrastructures en technologieën die bijdragen tot een duurzame ontwikkeling worden op internationaal vlak aangemoedigd om de richting uit te gaan van duurzame ontwikkeling: *'In ons gemeenschappelijk nastreven van groei, uitbanning van armoede en duurzame ontwikkeling, zal het een doorslaggevende uitdaging zijn om de noodzakelijke interne voorwaarden te scheppen (...) een voldoende niveau van productieve investeringen om het op peil te houden van(...)'* (UN 2002, §83).

Definitie

De investeringen komen in de nationale rekeningen overeen met de bruto- (of netto-) investeringen in vaste activa. De bruto-investeringen in vaste activa (BIVA) bestaan uit *'het saldo van de gedurende een bepaalde periode door ingezeten producenten verrichte aan- en verkopen van vaste activa. Tevens omvatten zij bepaalde toevoegingen aan de waarde van niet-geproduceerde activa die zijn gerealiseerd door de productieve activiteit van producerende of institutionele eenheden'* (Eurostat, Europees systeem van Rekeningen, ESR 1996). Ze worden berekend in euro.

Vaste activa zijn *'de als output van productieprocessen voortgebrachte materiële of immateriële activa die zelf langer dan ten minste een jaar herhaaldelijk of voortdurend in productieprocessen worden gebruikt'*. Het gaat voornamelijk om machines, uitrusting, gebouwen, vervoermaterieel, maar ook om immateriële goederen zoals software, kunstvoorwerpen, enz. De ingezeten producenten kunnen zowel gezinnen, ondernemingen als de overheid zijn.

Grafiek 25 geeft de BIVA van de ondernemingen en de overheid, het bbp en het aandeel van de BIVA van de ondernemingen en de overheid in het bbp (uitgedrukt in %). De BIVA van de gezinnen werd niet opgenomen in deze grafiek aangezien deze laatste overeenstemt met de aankopen van woningen en dat zijn geen productieve investeringen.

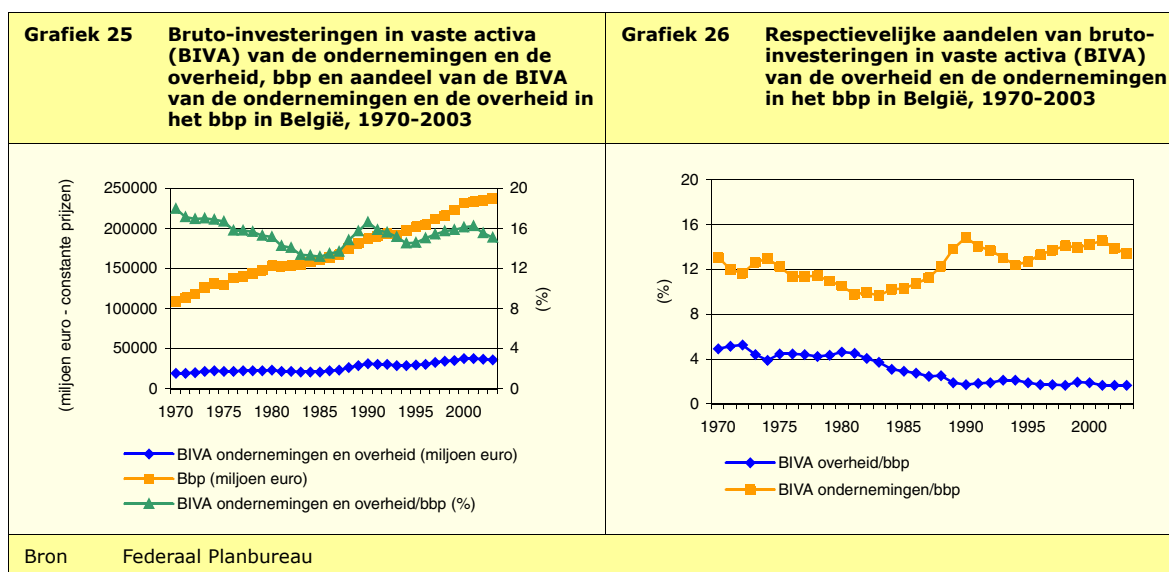
Grafiek 26 toont de respectievelijke evoluties van de aandelen van de BIVA van de ondernemingen en van de overheid in het bbp. Het onderscheid tussen de investeringen van de ondernemingen en die van de overheid maakt het mogelijk na te gaan welke inspanningen elk van die actoren heeft gedaan voor de accumulatie van economisch kapitaal in een land.

Evolutie

Tussen 1970 en 2003 zijn de BIVA van de ondernemingen en de overheid gestegen met gemiddeld 1,9 % per jaar. Die stijging ligt beduidend lager dan die van het bbp (+118,5 % of gemiddeld 2,4 % per jaar). Bijgevolg is het aandeel van de BIVA in het bbp tussen 1970 en 2003 gedaald. Die daling was vooral sterk tussen 1970 en het einde van de jaren 90: van 18,0 % naar 15,7 %. Sindsdien schommelt het aandeel gemiddeld rond 15,5 %.

Uit de analyse van de respectievelijke aandelen van de BIVA van de overheid en de ondernemingen in het bbp (grafiek 26) blijkt duidelijk dat de evoluties aanzienlijk verschillen. De overheid heeft haar investeringen tussen 1970 en het einde van de jaren 80 aanzienlijk verminderd: van 4,9 % van het bbp in 1970 naar 1,7 % van het bbp in 1990. Het niveau van haar investeringen

schommelt gemiddeld sinds 1990 rond 1,8 % van het bbp (1,6 % in 2003). De bedrijfsinvesteringen in % van het bbp (die sterk afhangen van de conjunctuur) lagen dan weer hoger dan bij de overheid. Tussen 1970 en 1985 kenden ze, net zoals de overheidsinvesteringen uitgedrukt in % van het bbp, een daling, maar aan het einde van de jaren 80 en het begin van de jaren 90 stegen ze opnieuw. Sinds 1990 bedragen ze gemiddeld 13,6 % van het bbp (13,4 % in 2003).

Verband met de internationale evolutie

De vergelijking van de BIVA in België en in de EU gebeurde op basis van de statistieken van Eurostat, die niet helemaal overeenkomen met de gegevens uit de grafieken 25 en 26. Volgens deze statistieken komt het aandeel van de BIVA van alle actoren (ondernemingen, overheidsadministraties en gezinnen), uitgedrukt als % van het bbp, in België tussen 1995 en 2003 overeen met dat in de EU-15. Het bedraagt gemiddeld respectievelijk 19,8 % en 20,2 %. Het aandeel van de BIVA van bedrijven in het bbp lag gedurende deze periode gemiddeld iets hoger in België dan in de EU-15 en bedroeg respectievelijk 18,5 % en 17,4 % (Eurostat-New Cronos, 15/09/05).

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De noodzaak om de investeringen in verschillende domeinen aan te wakkeren, is duidelijk vermeld in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. Enerzijds benadrukken de regeringen de noodzaak om een gunstig investeringsklimaat te scheppen en de beschikbare middelen te mobiliseren voor investeringen in verschillende domeinen (Raad van de EU, 2000). Anderzijds nodigen ze 'de Europese Investeringsbank uit om de strategie inzake duurzame ontwikkeling te steunen' (Raad van de EU, 2001).

Op federaal niveau omvat het FPDO 2004-2008 geen specifieke doelstelling inzake het optimale investeringsniveau van de ondernemingen en de overheid, maar het moedigt wel investeringen aan in verschillende domeinen, vooral op het vlak van rationeel energiegebruik (REG), hernieuwbare energie en energie-efficiëntie. Het promoot tevens het systeem van de derde-investerder om investeringen op het vlak van rationeel energieverbruik aan te moedigen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren en de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevatten elk een indicator voor investeringen. Het gaat respectievelijk om het aandeel van de BIVA van de ondernemingen in het bbp en de respectievelijke aandelen van de BIVA van de ondernemingen en de overheid in het bbp.

22 Ethische financiële investeringen

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De financiële investeringen in ethisch of sociaal verantwoorde financiële producten (spaarrekeningen, beleggingen, enz.) dienen om projecten of ondernemingen te financieren die zowel aan sociale (werkgelegenheid, verhouding tot de plaatselijke gemeenschap, relatie met de ontwikkelingslanden, gezondheidsrisico's, enz), ecologische (lucht-en waterververontreiniging, enz.) als aan traditioneel economische en financiële rendements-en risicocriteria voldoen. Die financiële producten kunnen de ondernemingen op vrijwillige basis aanzetten tot productiepatronen met meer respect voor de menselijke en milieukapitaalvoorraden en de spaarders warm maken voor duurzame ontwikkeling.

De ethische financiële producten zijn een hefboom in de handen van diverse actoren (spaarders, financiële bemiddelaars, ondernemingen, regering, maatschappelijke middenveld) om de richting van duurzame ontwikkeling uit te gaan. De evolutie van de bedragen die geïnvesteerd worden in ethische financiële producten toont hoezeer bepaalde actoren de productiepatronen duurzamer willen maken via de financiering ervan.

Definitie

De evolutie van de financiële investeringen in ethische financiële producten wordt in grafiek 27 weergegeven door de evolutie van het uitstaande bedrag van de ethische beleggingsproducten in België¹. De ethische beleggingsproducten zijn aandelen van de instellingen voor collectieve belegging in effecten (ICBE's), zoals investeringsmaatschappijen (BEVEK, BEVAK, enz.) en de beleggingsfondsen (pensioenspaarfondsen, overige) die hun kapitaal investeren in ondernemingen die niet alleen economische en financiële maar ook sociale en/of ecologische criteria naleven. Het uitstaande bedrag van die beleggingsproducten wordt uitgedrukt in euro.

Figuur 28 toont de verdeling van die producten volgens de generatie waartoe ze behoren. Generatie 0 zijn de fondsen die steunen op negatieve criteria en bijvoorbeeld de tabaksbedrijven uitsluiten. Positieve criteria typeren de volgende generaties, bijvoorbeeld: milieubescherming, het sociale beleid van de onderneming ten aanzien van haar werknemers, haar leveranciers of het naleven van de basisconventies van de Internationale Arbeidsorganisatie. Generatie 2 houdt dus rekening met enkele positieve criteria voor één of twee componenten van duurzame ontwikkeling. Generatie 3 steunt op een bredere en vollediger waaier van positieve criteria. Generatie 4 is gebaseerd op een even volledige set van criteria als generatie. Een gespecialiseerd instituut analyseert bovendien nauwkeurig of de criteria worden nageleefd. Het dialogueert ook met de onderneming en de betrokkenen om de juistheid te waarborgen en om de prestaties van het bedrijf te verbeteren.

Evolutie

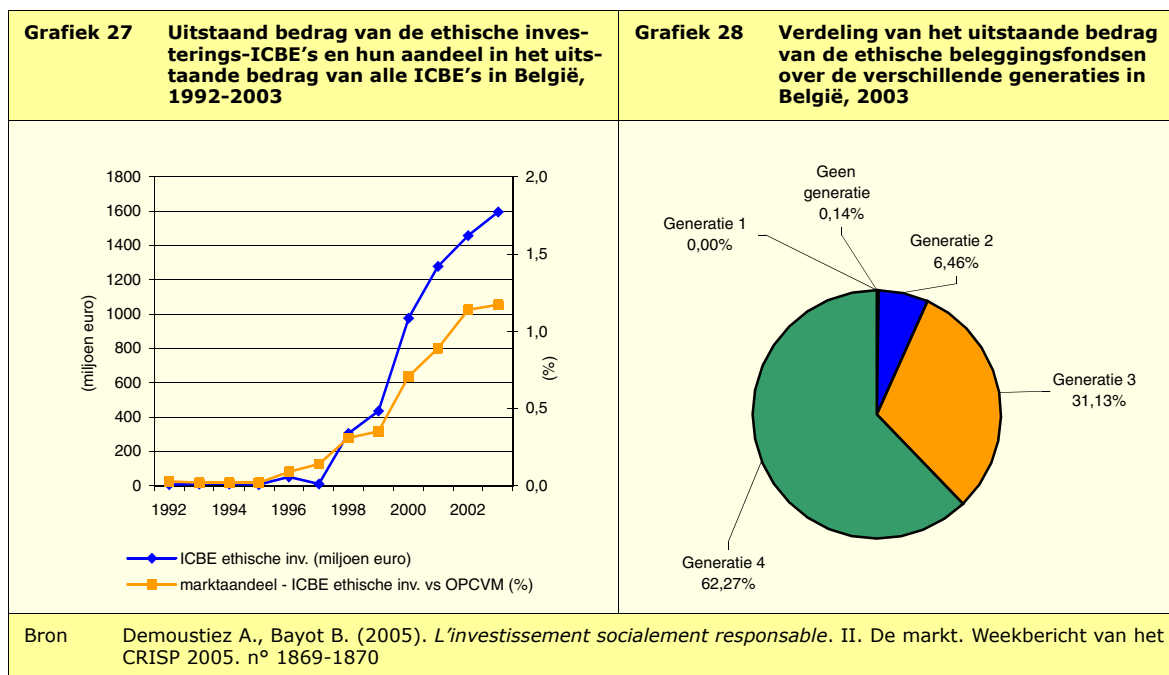
In België heeft het kapitaal dat geïnvesteerd wordt in de ethische beleggingsfondsen in het midden van de jaren 90 een aanzienlijke groei gekend: het steeg van 8,5 miljoen euro in 1992 naar 1 595,1 miljoen euro in 2003. Tussen 1995 en 2000 was de groeivoet het grootst. Vanaf 2000 vertraagde de groeivoet, wat trouwens een weerspiegeling is van het weinig dynamische karakter van de Belgische markt van beleggingsfondsen (daling van het uitstaande bedrag van alle ICBE's gedurende deze periode).

Aangezien tussen 1993 en 2003 de investeringen in ethische beleggingsfondsen sterker gestegen zijn dan de globale ICBE-investeringen (over die periode is het uitstaande bedrag van de ethische beleggingsfondsen 55 maal meer gestegen dan het uitstaande bedrag van alle ICBE-beleggingsproducten), is hun marktaandeel in het totale uitstaande bedrag eveneens gestegen, nl. van

1. Voor de evolutie van het uitstaande bedrag van ethische en solidaire spaarrekeningen, verwijzen we de lezer naar Demoustiez & Bayot (2005).

0,03 % in 1992 tot 1,17 % in 2003. Het blijft echter zeer marginaal. Wij wijzen er bovendien op dat het totale aantal beleggingsfondsen dat door de financiële instellingen op de Belgische markt wordt aangeboden, is opgelopen van 2 in 1992 tot 50 in 2003.

De verdeling van het uitstaande bedrag van de ethische beleggingsfondsen over de verschillende generaties toont een overwicht van de generaties 3 en 4, met respectievelijk 31 % en 62 % van het totale uitstaande bedrag van de ethische beleggingsfondsen (zie grafiek 28). Het zijn de generaties die gekenmerkt worden door de meest volledige normen t.a.v. de doelstelling inzake duurzame ontwikkeling. Deze situatie houdt verband met het aanbod aan ethische beleggingsfondsen: in 2003 vertegenwoordigde het aantal fondsen van de derde en de vierde generatie 84 % van het totaal aantal fondsen.

Verband met de internationale evolutie

Volgens het rapport 'Green, Social and Ethical Funds in Europe 2003' van de SiRi-groep is België samen met Zwitserland één van de Europese landen waar het ethische financiële investeren het meest is uitgebouwd. Volgens de methode van de SiRi-groep om de uitstaande bedragen van de ethische beleggingsfondsen op Europees vlak met elkaar te vergelijken, vertegenwoordigden de ethische beleggingsfondsen in Europa halfweg 2003, 0,36 % van de uitstaande bedragen van de andere beleggingsfondsen.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling staat er niets vermeld over de ethische financiële investeringen.

Op Belgisch federaal niveau beoogt het *FPDO 2000-2004 'de ethische investeringsfondsen te stimuleren'*, maar het geeft geen precieze doelstellingen. In het *FPDO 2004-2008* is een actie gewijd aan de ethische beleggingen met als doel ze verder uit te bouwen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren omvat geen indicator inzake ethische financiële investeringen. De lijst van indicatoren van duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat wel een nog te ontwikkelen indicator terzake.

III.3 Toestand van de kapitalen

Type van toestand	N° van de fiche	Naam van de IDO
Toestand van het menselijke kapitaal	23	Armoede
	24	Werkgelegenheid
	25	Werkloosheid
	26	Langdurige werkloosheid
	27	Levensverwachting en levensverwachting in goede gezondheid bij de geboorte
	28	Prevalentie van astma bij kinderen
	29	Asbestzieken
Toestand van het milieu-kapitaal	30	Bedreigde soorten
	31	Commerciële visstocks binnen veilige referentie waarden
	32	Concentraties van ozonvoorbereidende gassen
Toestand van het economische kapitaal	33	Netto vaste kapitaalvoorraad
	34	Schuld van de gezinnen
	35	Overheidsschuld

23 Armoede

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Het uitroeien van armoede is een essentiële voorwaarde voor duurzame ontwikkeling. Armoede heeft betrekking op meerdere dimensies van het maatschappelijk leven, en niet enkel op het inkomen. Dat heeft tot gevolg dat een geïntegreerde aanpak van de armoedeproblematiek veelal bepleit wordt om tot een duurzame ontwikkeling te komen.

Meestal wordt de levensstandaard van een huishouden en zijn eventuele armoedesituatie echter gemeten door middel van het inkomen waarover het huishouden beschikt. Een voldoende groot inkomen is immers een middel om goederen en diensten aan te kopen die aansluiten bij de maatschappelijk aanvaarde leefpatronen. Onder een bepaalde inkomensdrempel bestaat het risico van geen aansluiting meer te vinden bij die leefpatronen en wordt het moeilijk om in ieders (basis)behoeften te voorzien. Daardoor kan een armoedesituatie ontstaan, die gevolgen heeft voor alle domeinen van het maatschappelijk leven, zoals gezondheid, onderwijs of werk. Personen met een laag inkomen dreigen bovendien verhoudingsgewijs meer de weerslag van de sociale en ecologische gevolgen van de huidige leefpatronen te dragen.

In veel welvaartsstaten zoals België bestaat er een sociaal bijstandstelsel dat onder bepaalde voorwaarden een uitkering aan behoeftige personen uitbetaalt om hen te helpen het hoofd boven water te houden. In België noemt deze uitkering 'leefloon' (voor sommige bevolkingscategorieën bestaan er specifieke bijstandstelsels).

Definitie

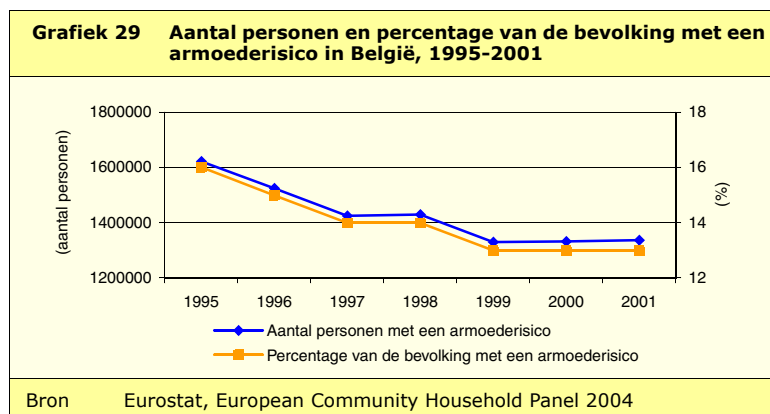
In België en de EU wordt een relatieve armoededrempel gebruikt om het percentage personen die een risico op armoede lopen (of armoederisicopercentage) te berekenen. De drempel wordt gedefinieerd als volgt: de leden van een huishouden hebben een risico op armoede indien het beschikbaar gezinsinkomen, rekening houdend met de gezinsgrootte en -samenstelling, lager is dan 60 % van het nationaal mediaan beschikbaar gezinsinkomen. Deze indicator is gebaseerd op enquêtes en er wordt naar verwezen met de term 'armoederisico'.

Op mondiaal vlak wordt armoede gemeten volgens een andere methode, de zogenoemde 'één-dollar-per-dag' indicator. Dit betekent dat een persoon arm is indien hij moet rondkomen met minder dan één dollar (usd) per dag. Deze indicator wordt berekend op basis van schattingen van de Wereldbank en op basis van enquêtes die onder meer de hoogte van het huishoudinkomen bevragen. De term 'extreme armoede' wordt meer specifiek gebruikt om naar deze indicator te verwijzen.

Beide indicatoren zijn niet vergelijkbaar omdat verschillende inkomensdrempels worden gebruikt. Vermits beide indicatoren gebaseerd zijn op enquêtegegevens moeten evoluties in de tijd met de nodige omzichtigheid worden geïnterpreteerd.

Evolutie

In België is het aantal personen met een armoederisico gedaald van 1,6 miljoen in 1995 tot 1,3 miljoen in 2001. Gegeven de zwakke toename van de Belgische bevolking gedurende deze periode kende het percentage van personen met een armoederisico een gelijkaardige evolutie als het aantal personen met een armoederisico. Het percentage personen met een armoederisico daalde van 16 % in 1995 tot 13 % in 2001.

Verband met de internationale evolutie

Het percentage personen met een armoederisico is hoger in de EU-15 (15 % in 2001) dan in België (13 % in 2001). Tussen 1995 en 2001 was de evolutie van dit percentage in België en in de EU-15 gelijklopend (daling tussen 1995 en 1999, gevolgd door een stabilisatie)¹.

Op mondiaal vlak, vermeldt tabel 5 het percentage van de bevolking van grote wereldregio's dat leeft met minder dan één US dollar per dag. In 1990 en 1999 blijkt praktisch de helft van de bevolking in Sub-Sahara Afrika in extreme armoede te leven. In Zuid-Azië daalt dat percentage van 44 % naar 37 %. In de landen van Oost-Azië en de Stille Zuidzee wordt de extreme armoede in die periode gehalveerd. Ze daalt van 28 % in 1990 naar 14 % in 1998. De extreme armoede blijft praktisch ongewijzigd in Latijns-Amerika en de Caraïben. Ze daalt er lichtjes van 17 % (1990) naar 15 % (1998). In het Midden-Oosten en Noord-Afrika blijft de extreme armoede zich handhaven op een laag niveau, namelijk 2 %.

Op mondiaal vlak leeft 25 % van de wereldbevolking in 1990 in extreme armoede. Dat percentage daalde tot 20 % in 1998. In absolute termen betekent die evolutie een daling van 1,3 naar 1,2 miljard personen.

	1990	1999	Doelstelling in 2015
Midden-Oosten en Noord-Afrika	2%	2%	1%
Sub-Sahara Afrika	48%	47%	24%
Latijns-Amerika en Caraïben	17%	15%	9%
Oost-Azië en Stille Zuidzee	28%	14%	14%
Zuid-Azië	44%	37%	22%
Wereld	25%	20%	12,5%

Bron UN (2004). *Report of the Secretary-General on implementation of the Millennium Declaration*. Data based on World Bank estimates.

a. In koopkrachtequivalenten

Verband met de Europese en Belgische strategiën inzake duurzame ontwikkeling

Armoedebestrijding maakt integraal deel uit van de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. Ze heeft ook betrekking op alle maatregelen, plannen en beleidsprocessen die in het kader van de Open Methode van Coördinatie inzake Sociale Integratie zijn goedgekeurd. Een concrete doelstelling om het armoederisicopercentage te verminderen tegen een bepaalde datum ontbreekt echter vooralsnog.

In België, stelt het *FPDO 2000-2004* dat cijfermatige doelstellingen voor de geleidelijke vermindering van armoede moeten worden bepaald gedurende het komende decennium. Het *FPDO 2004-2008* beschouwt de strijd tegen armoede en voor sociale insluiting als een belangrijke beleidsprioriteit. Het verwijst naar de maatregelen in het Nationaal Actieplan Sociale Insluiting 2003-2005 en geeft aan dat die uitgevoerd zullen worden. De maatregelen van dit plan hebben als uiteindelijke ambitie het armoederisicopercentage minstens te verminderen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator "armoederisicopercentage" maakt wel deel uit van de structurele indicatoren en van de lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

1. Vanaf 2003 zal het armoederisicopercentage voor de meeste landen van de EU-25 berekend worden op basis van de "Survey on Income and Living Conditions"

24 Werkgelegenheid

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Een baan hebben stelt mensen in staat deel te nemen aan de productieactiviteiten en in ruil daarvoor een beroepsinkomen te ontvangen. Met dat inkomen kunnen ze goederen en diensten consumeren die aan hun noden beantwoorden. Tewerkstelling bevordert aldus de sociale integratie van mensen door hen de gelegenheid te bieden tot een groep te behoren, zich nuttig te voelen binnen de maatschappij en deel te nemen aan de consumptie van goederen en diensten. Daarom speelt de doelstelling van volledige tewerkstelling, die op internationaal niveau werd erkend tijdens de Wereldtop over sociale ontwikkeling in 1995, een essentiële rol op het vlak van duurzame ontwikkeling.

Om bij te dragen tot een duurzame ontwikkeling moet het evenwel om degelijke jobs gaan. Een degelijke job *"vat samen wat mensen van het werk verwachten. Het omvat diverse elementen: de mogelijkheid om een productief en behoorlijk verloon werk uit te oefenen; veiligheid op het werk en sociale bescherming voor het gezin; betere vooruitzichten op het vlak van persoonlijke ontwikkeling en sociale integratie; vrijheid om hun bezorgdheid uit te drukken, zich te organiseren en deel te nemen aan de besluitvorming die hun leven beïnvloedt, gelijkheid van kansen en behandeling voor alle mannen en vrouwen"*. Degelijke jobs *"spelen een fundamentele rol in de strijd tegen armoede en vormen een middel om te komen tot een duurzame ontwikkeling die steunt op billijkheid en sociale insluiting"*(Internationale Arbeidsorganisatie).

Definitie

Deze fiche beperkt zich tot de beschrijving van hoe groot de werkgelegenheid is in België. De hoeveelheid werkgelegenheid of de werkende bevolking wordt gemeten aan de hand van het aantal *"personen van ten minste 15 jaar die ten minste één uur hebben gewerkt gedurende de referentieperiode, ofwel als loontrekkende met een arbeidscontract in de particuliere sector of de openbare sector, ofwel als niet-loontrekkende (zelfstandige of helper) in een productie-eenheid"* (FOD Werkgelegenheid op basis van het Internationaal Arbeidsbureau). Ze omvat de binnenlandse werkgelegenheid en het saldo grensarbeid.

Het aantal arbeidsplaatsen kan via 2 methodes worden berekend: een administratieve methode en een statistische methode. De administratieve methode bestaat erin het aantal personen te tellen die een sociale bijdrage betalen of voor wie een sociale bijdrage wordt betaald. Die gegevens worden verzameld door de socialezekerheidsinstellingen. De statistische methode bestaat erin een enquête te houden om het aantal personen met een baan te ramen. De gegevens van die enquêtes worden vooral op Europees niveau gebruikt om vergelijkingen te maken tussen landen.

De werkende bevolking kan ook worden uitgedrukt in % van de bevolking op werkzame leeftijd. De bevolking op werkzame leeftijd komt overeen met de bevolking van 15 tot 64 jaar. Die verhouding tussen de werkende bevolking en het aantal personen op werkzame leeftijd wordt de werkgelegenheidsgraad genoemd en wordt uitgedrukt in %. Grafiek 30 geeft de evolutie van de werkgelegenheidsgraad, de totale werkgelegenheid en de bevolking op werkzame leeftijd in België tussen 1970 en 2003. De gebruikte gegevens zijn gebaseerd op de administratieve methode.

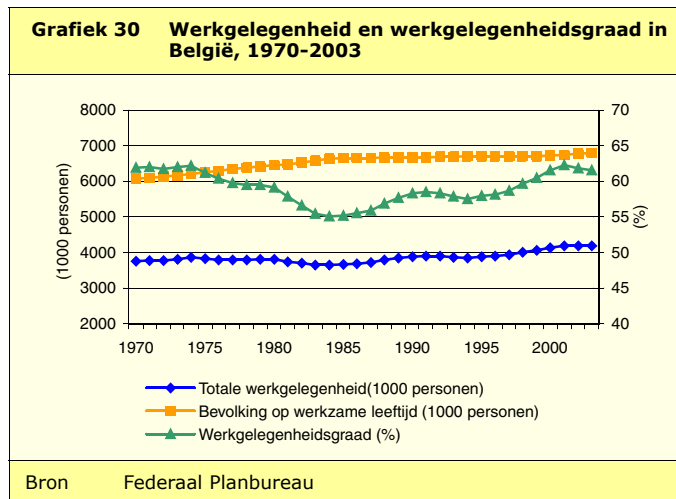
Evolutie

De werkgelegenheidsgraad, die van 1954 tot 1970 relatief stabiel is gebleven (tussen 60 % en 62 %), is in de jaren 70 en in het begin van de jaren 80 fors gedaald. Tussen 1974 en 1980 is die forse daling in correlatie met de toename van de bevolking op werkzame leeftijd. Tussen 1980 en 1986 is ze het gevolg van de toename van de bevolking op werkzame leeftijd en de daling van de totale werkgelegenheid. Die laatste daling is onder andere het gevolg van de zwakke en zelfs negatieve groeivoet van het bbp gedurende die jaren, terwijl de Belgische arbeidsmarkt zeer gevoelig is voor de economische conjunctuur.

Vanaf 1986 begint de werkgelegenheidsgraad opnieuw te stijgen. Die stijging stemt overeen met een stijging van de totale werkgelegenheid en een zwakke toename van de bevolking op werkzame leeftijd. Sinds 2001 is de werkgelegenheidsgraad evenwel aan het dalen. In 2003 bedroeg hij 61,6 %.

Verband met de internationale evolutie

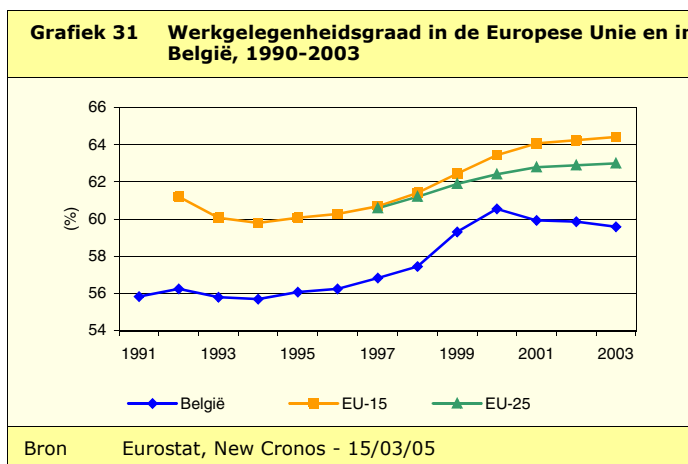
De gegevens die worden gebruikt om de werkgelegenheidsgraad te vergelijken met het niveau van de Europese Unie (grafiek 31) komen uit een Europese enquête over de arbeidskrachten (statistische methode). De Belgische gegevens uit die enquête verschillen structureel van de administratieve gegevens die in grafiek 30 worden voorgesteld, maar vertonen dezelfde trend.

Wat de werkgelegenheid betreft, vertoont België een grote achterstand ten opzichte van de Europese Unie: in 2002 bedroeg de werkgelegenheidsgraad in België 59,6 % en 63 % in de EU-25 (64,2 % in de EU-15). De Belgische werkgelegenheidsgraad blijft dus heel wat lager dan de gemiddelde werkgelegenheidsgraad in de EU. Sinds het begin van de 21ste eeuw daalt de werkgelegenheidsgraad in België, terwijl hij stijgt in de EU.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Jobcreatie staat centraal in de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. Tijdens de Europese Raad van Lissabon hebben de regeringen zich ertoe verbonden de werkgelegenheid zowel kwantitatief als kwalitatief te verbeteren. Ze hebben zich ertoe verbonden tegen 2010 de globale werkgelegenheidsgraad van de EU te verhogen tot 70 % en de vrouwelijke werkgelegenheidsgraad tot meer dan 60 %. Tijdens de Europese Raad van Stockholm hebben ze daar twee tussentijdse doelstellingen en één supplementaire doelstelling aan toegevoegd: de globale werkgelegenheidsgraad en die van de vrouwen moeten tegen 2005 respectievelijk 67 % en 57 % bedragen, terwijl de werkgelegenheidsgraad van de oudere werknemers (55-64 jaar) tegen 2010 50 % moet bereiken.

Op Belgisch federaal niveau wordt de werkgelegenheid transversaal behandeld in de meeste thema's van het *FPDO 2000-2004*. De nadruk ligt vooral op de bevordering van de werkgelegenheid om uit de sociale uitsluiting te geraken. In het *FPDO 2004-2008* worden verschillende acties gewijd aan de werkgelegenheid. Die hebben tot doel degelijke jobs te creëren, de oudere werknemers op de arbeidsmarkt te houden en jobcreatie te bevorderen door de zelfstandigen en de KMO's te ondersteunen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De werkgelegenheidsgraad is een indicator die voorkomt zowel op de lijst met structurele indicatoren als op de lijst met indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

25 Werkloosheid

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Werklozen nemen niet deel aan de productieactiviteiten en hebben dus geen overeenkomstig professioneel inkomen. Ze kunnen bijgevolg moeilijkheden ondervinden om hun behoeften te bevredigen door de consumptie van goederen en diensten. Met het oog op duurzame ontwikkeling is het opvolgen van de evolutie van de werkloosheid belangrijk omwille van verschillende redenen. Ten eerste wordt de maatschappelijke integratie van personen bevorderd door middel van betaalde arbeid. Personen zonder werk kunnen, indien deze werkloosheid langere tijd blijft bestaan, in een maatschappelijk isolement geraken. Ten tweede hebben werklozen een grotere kans op armoede. Het vervangingsinkomen waarover die werklozen beschikken is immers lager dan het inkomen dat zij hadden dankzij hun werk. Ten derde worden werklozen niet in de mogelijkheid gesteld om hun kennis ten dienste te stellen van de maatschappij. Aldus wordt een belangrijke bron van kennis en ervaring niet aangewend.

In welvaartsstaten zoals België krijgen werklozen een werkloosheidsvergoeding. Die vergoeding wordt betaald door socialezekerheidsbijdragen van werkgevers en -nemers. Tegen het risico op werkloosheid bestaat er dus in deze landen een sociaal vangnet dat de negatieve gevolgen van deze situatie – in eerste instantie het inkomensverlies – tracht te beperken. Daaruit volgt dat de gevolgen van werkloosheid des te scherper zullen zijn in landen waar een dergelijk sociaal vangnet ontbreekt. Het uitbouwen van een socialezekerheidsstelsel dat beschermt tegen collectieve risico's zoals werkloosheid is bijgevolg eveneens belangrijk in de context van duurzame ontwikkeling.

Definitie

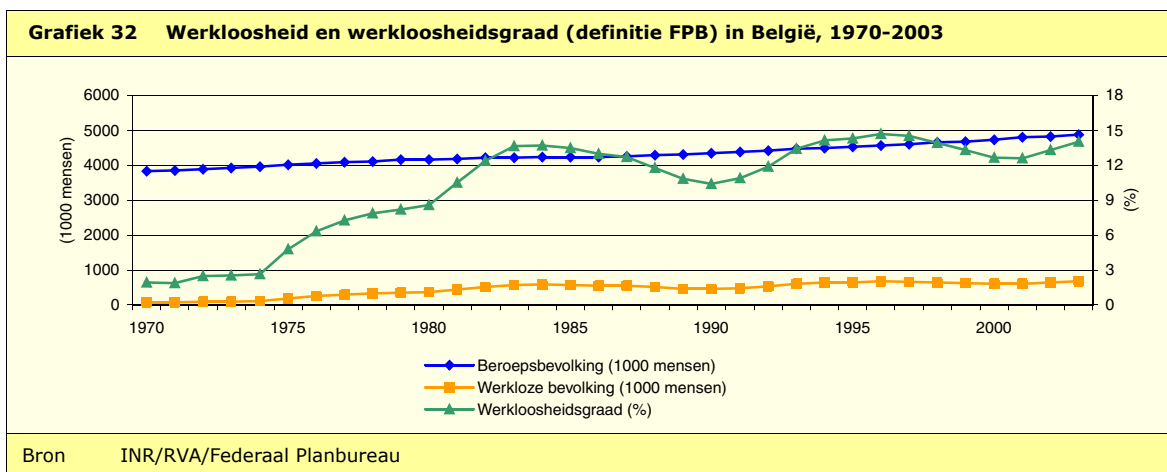
Het aantal werklozen kan met twee methoden worden gemeten. De administratieve methode bestaat erin dat, als een werkloze wordt beschouwd, iedereen die een werkloosheidsuitkering ontvangt en/of bij de bevoegde instanties als werkzoekende is ingeschreven. In België zijn de bevoegde instanties de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening en de gewestelijke diensten voor arbeidsbemiddeling. De statistische methode tracht het aantal werklozen te meten door middel van enquêtes. Die methode wordt vooral gebruikt om de werkloosheidssituatie in verschillende landen te vergelijken.

De in grafiek 34 gebruikte definitie van werkloosheid is deze van het Federale Planbureau, die gebaseerd is op de administratieve methode. Ze omvat het aantal administratieve werkzoekenden en de oudere werklozen (de "niet-werkzoekende uitkeringsgerechtigde volledige werklozen"). De grafiek vermeldt ook de beroepsbevolking. Dat is iedereen die zich op de arbeidsmarkt aanbiedt, namelijk iedereen met een betaalde baan en iedereen die er geen heeft maar ernaar op zoek is. Het aandeel van de totale werkloze bevolking in de beroepsbevolking wordt weergegeven door de werkloosheidsgraad.

Evolutie

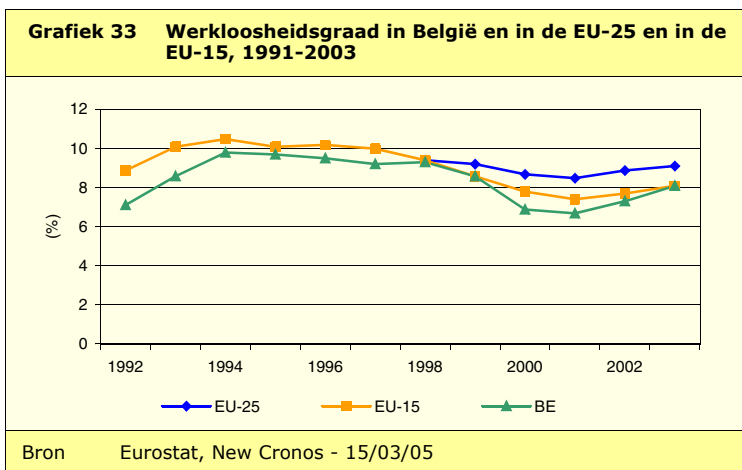
De werkloosheidsgraad stijgt van 1,9 % in 1970 tot 13,7 % in 1984. Tussen 1984 en 1990 daalt de werkloosheidsgraad tot 10,4 % om daarna weer te stijgen tot 14,7 % in 1996. Vervolgens wordt weer een daling ingezet tot 12,7 % in 2001. In 2003 bedraagt de werkloosheidsgraad 14,0 %.

De evolutie van de werkloosheidsgraad houdt verband met de constante stijging van de beroepsbevolking tussen 1970 en 2003: van 3,8 miljoen tot 4,9 miljoen in 2003. Meer en meer mensen bieden zich dus aan op de arbeidsmarkt. Tussen 1970 en 1984 stijgt het totaal aantal werklozen van 74 000 tot 580 000 mensen. Daarna daalt het tot 450 000 mensen in 1990 om vervolgens weer te stijgen tot 670 000 in 1996. Een tijdelijk daling tot 599 000 in 2000 wordt hierna ingezet, om ten slotte af te tikken op 684 000 in 2003.

Verband met de internationale evolutie

De evolutie van de Belgische werkloosheidsgraad volgens de administratieve methode, zoals vermeld in vorige grafiek 32, en volgens de statistische methode, zoals vermeld in grafiek 33, volgt in de beschouwde periode hetzelfde patroon. Het niveau van de werkloosheidsgraad is echter structureel verschillend. Volgens de statistische methode worden er in België minder personen als werkloos beschouwd dan volgens de administratieve methode.

De Belgische werkloosheidsgraad blijft in de beschouwde periode steeds onder het Europees gemiddelde, nl. gemiddeld 8,4 % voor België t.o.v. 9,1 % voor EU-15 en voor EU-25 (tussen 1998 en 2002 voor EU-25). Behalve in 1999 en 2003, toen de werkloosheidsgraad in België en in de EU-15 gemiddeld gelijk was.

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Het probleem van de werkloosheid wordt in de Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling gehandeld aan de hand van geformuleerde doelstellingen om de werkgelegenheid te stimuleren. Hetzelfde geldt in België voor de twee Federal Plannen inzake duurzame ontwikkeling (zie fiche n°24). In het *FPDO 2004-2008* wordt specifiek de nadruk gelegd op de verbanden tussen armoede en werkloosheid.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De werkloosheidsgraad is een indicator die zowel voorkomt in de lijst van structurele indicatoren als in de lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

26 Langdurige Werkloosheid

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Werklozen, waaronder langdurig werklozen, nemen geen deel aan de productieactiviteiten en hebben dus geen overeenkomstig professioneel inkomen. Zij gaan dan ook moeilijkheden ondervinden om hun behoeften te bevredigen via de consumptie van goederen en diensten. Het is belangrijk om in het bijzonder de evolutie van de langdurige werkloosheid op te volgen. De langdurige werklozen voelen de problemen die alle werklozen in het algemeen ervaren inderdaad des te sterker aan. Die problemen hebben te maken met het verhoogd risico op een blijvend maatschappelijk isolement en op armoede. Daarenboven dalen de mogelijkheden om opnieuw werk te vinden met de tijdsduur van de werkloosheid. In welvaartsstaten zoals België krijgen werklozen een werkloosheidsuitkering. In België is die werkloosheidsuitkering onbeperkt in de tijd, maar het uitgekeerde bedrag vermindert met de tijdsduur van de werkloosheid.

Definitie

Langdurig werklozen zijn minstens één jaar werkloos. Het aantal langdurig werklozen kan met twee methoden worden gemeten. De administratieve methode verstaat onder het aantal langdurig werklozen alle uitkeringsgerechtigde volledig werklozen (UVW's) die minstens een jaar werkloos zijn. De definitie van het Federaal Planbureau voegt er alle oudere niet werkzoekende UVW's aan toe. Iemand wordt als een werkloze beschouwd als hij een werkloosheidsuitkering ontvangt en/of bij de bevoegde instanties als werkzoekende is ingeschreven. In België zijn de bevoegde instanties de Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening en de gewestelijke diensten voor arbeidsbemiddeling (zie fiche n°25).

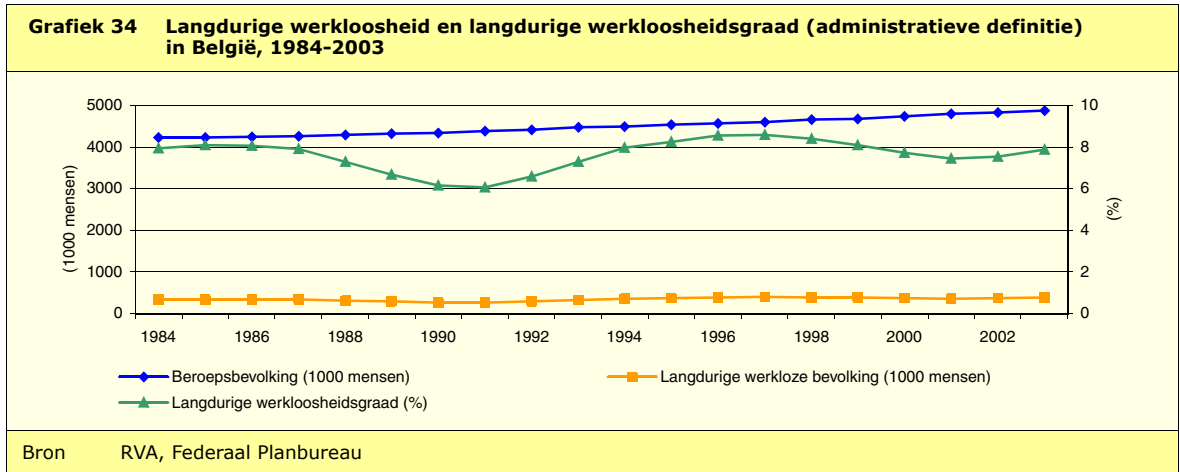
De statistische methode tracht het aantal langdurig werklozen te meten door middel van enquêtes. Deze methode wordt vooral gebruikt om de werkloosheidssituatie in verschillende landen te vergelijken.

Grafiek 34 vermeldt het aantal langdurig werklozen, gemeten volgens de administratieve methode, de beroepsbevolking, alsook de langdurige werkloosheidsgraad.

De langdurige werkloosheidsgraad is de verhouding van het aantal langdurig werklozen en de beroepsbevolking. De beroepsbevolking is iedereen die zich op de arbeidsmarkt aanbiedt, namelijk iedereen met een betaalde baan en iedereen die er geen heeft maar ernaar op zoek is.

Evolutie

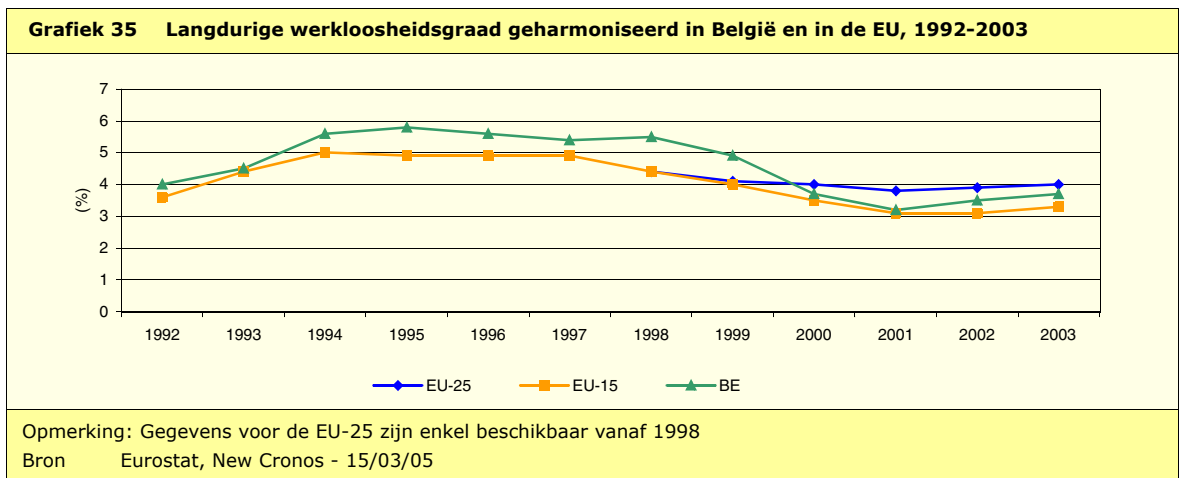
De langdurige werkloosheidsgraad daalt vanaf het midden van de jaren 1980 van 7,9 % in 1984 tot 6,1 % in 1991. Daarna stijgt hij tot 8,6 % in 1996, om vervolgens weer te dalen tot 7,4 % in 2001. Sindsdien is weer een stijgende trend ingezet en de langdurige werkloosheidsgraad tikte af op 7,9 % in 2003. Deze evolutie vertaalt zich in absolute termen in een daling van het aantal langdurig werklozen van ongeveer 340 000 vanaf het midden van de jaren 1980 tot 266 000 in 1991. Hierna stijgt dit aantal weer tot 395 000 in 1997, om nadien weer te dalen tot 357 000 in 2001. In 2003 bedraagt het aantal langdurig werklozen 385 000.

Verband met de internationale evolutie

Grafiek 35 vermeldt de langdurige werkloosheidsgraad in België en in de Europese Unie, gemeten volgens de statistische methode.

De evolutie van de Belgische langdurige werkloosheidsgraad gemeten volgens de administratieve methode (zie grafiek 34) en gemeten volgens de statistische methode zoals vermeld in grafiek 35 volgt voor de beschouwde periode een vergelijkbaar patroon. De langdurige werkloosheidsgraad gemeten volgens de statistische methode is echter merkkelijk lager dan die gemeten door de administratieve methode.

De langdurige werkloosheidsgraad lag gemiddeld hoger dan de gemiddelde graad van de EU-15 tussen 1992 en 2003. In vergelijking met de EU-25, heeft België sinds 2000 een lagere langdurige werkloosheidsgraad dan de gemiddelde graad in de EU-25, respectievelijk 3,3 % en 4,0 % in 2003.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Langdurige werkloosheid komt niet specifiek aan bod in de Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling. Het komt wel aan bod, op indirecte wijze, dankzij de doelstellingen die werden geformuleerd in het kader van het stimuleren van werkgelegenheid (zie fiche n°26). Hetzelfde geldt in België voor de twee Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling (zie fiche n°26). In het *FPDO 2004-2008* wordt specifiek de nadruk gelegd op de verbanden tussen armoede en werkloosheid, wat in het bijzonder relevant is voor de langdurig werkloze bevolking.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De langdurige werkloosheidsgraad wordt zowel in de lijst van structurele indicatoren als in de lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie hernoemen.

27 Levensverwachting en levensverwachting in goede gezondheid bij de geboorte

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De levensverwachting is een indicator van de toestand van het menselijk kapitaal die alle factoren omvat die de gezondheid van een individu bepalen: voeding, hygiëne, toegang tot zorg, oorlogen, ongevallen, geweld, epidemieën, vervuiling, arbeidsomstandigheden, tabaksgebruik, enz..

Zonder het belang van ongevallen of zelfmoorden bij jongeren te onderschatten, zijn de niet-besmettelijke ziekten de voornaamste determinanten van de levensverwachting in België en de andere rijke landen. Het gaat hoofdzakelijk om ziekten die verbonden zijn met het consumptiepatroon: cardiovasculaire ziekten, kankers, diabetes. Verder doet de belangrijke recente levensverlenging steeds talrijker fysieke en mentale ziektebeelden verbonden met ouderdomsachteruitgang verschijnen. In de arme landen zijn het de levensomstandigheden (voeding, hygiëne, epidemieën) die de belangrijkste determinanten van de levensverwachting vormen. Het aantal personen die lijden aan ziekten die verbonden zijn met het consumptiepatroon stijgt echter overal ter wereld.

Definitie

De levensverwachting bij de geboorte wordt doorgaans gemeten door het aantal jaren dat een pasgeborene zou leven indien zij/hij bij elke leeftijd de mortaliteitskenmerken geobserveerd in de bevolking op het moment van zijn geboorte kende. Ze wordt meestal voorgesteld volgens het geslacht, zoals in grafiek 36, want de determinanten van de levensverwachting van vrouwen verschillen voor een deel van die van de mannen (verschillen bij de geboorte, verschillende werk- en levensomstandigheden, belang van de reproductieve gezondheidszorg). De overlijdenskansen op basis waarvan de levensverwachting bij de geboorte kan worden berekend, worden verkregen op basis van de overlijdensverklaringen en het bevolkingsregister in de gemeenten. Deze gegevens worden verzameld door het Rijksregister.

De levensverwachting in goede gezondheid wordt berekend door rekening te houden met het aantal personen dat zichzelf in goede en in slechte gezondheid acht op elke leeftijd. De hieronder voor die indicator voorgestelde gegevens zijn afkomstig van de enquête *European Community Household Panel* die op Europees niveau werd georganiseerd.

Evolutie

De levensverwachting, zowel voor mannen als voor vrouwen, is in België tussen het einde van de 19de eeuw en het begin van de 21ste eeuw toegenomen met meer dan 30 jaar: van 43 tot 75 jaar voor de mannen en van 46 tot 81 jaar voor de vrouwen (grafiek 36). Een betere hygiëne en betere leefomstandigheden liggen voornamelijk aan de basis van die evolutie. Daardoor werd het mogelijk het kindersterftecijfer drastisch te doen dalen (van 180 op duizend in 1886 tot 7 op duizend in 1997), net als het sterftecijfer van vrouwen bij de bevalling (van 200 in 1886 tot 0,1 op duizend geboorten in 1997). De daling van het sterftecijfer van vrouwen bij de bevalling gecombineerd met een levenswijze bij vrouwen die minder blootstelling aan risico's zoals tabaksgebruik en ongevallen met zich meebrengt dan bij mannen kan een verklaring vormen voor de verdubbeling van het verschil in levensverwachting tussen mannen en vrouwen: 3 jaar verschil in 1885, 6 jaar verschil in 2000.

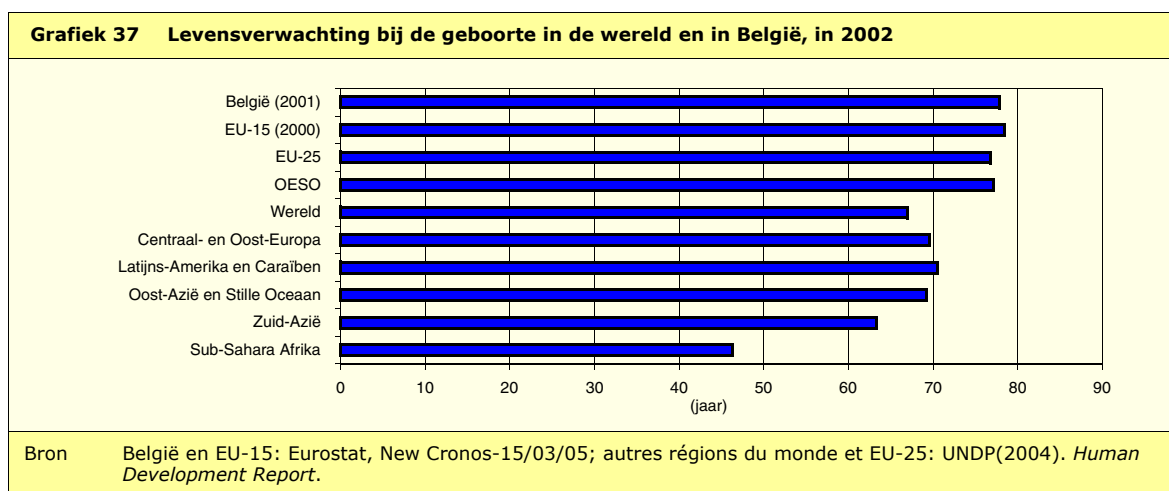
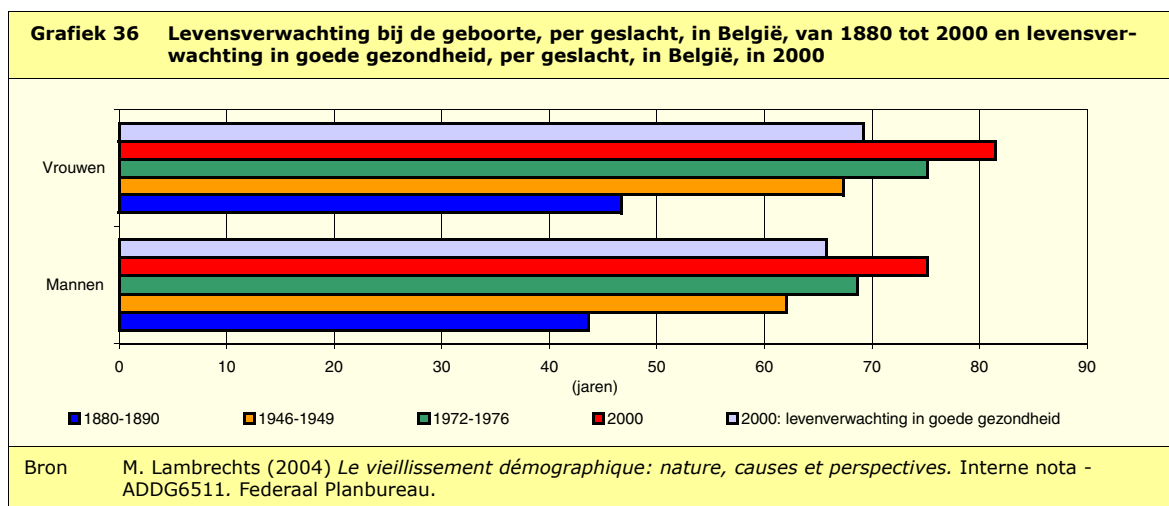
De levensverwachting in goede gezondheid bedroeg in 2000 69,1 jaar voor de vrouwen en 65,7 jaar voor de mannen.

Verband met de internationale evolutie

De levensverwachting van de Belgen is goed vergelijkbaar met de gemiddelde levensverwachting in de EU: respectievelijk 77,8 jaar in België en 76,7 jaar in de EU-25 (78,2 jaar in de EU-15) in

2000. Ze ligt echter heel wat hoger dan het wereldwijde gemiddelde dat in 2002 66,9 jaar bedroeg (grafiek 37). In Sub-Sahara Afrika is de levensverwachting het laagst, namelijk 46,3 jaar. Dat is 30,8 jaar minder dan in de OESO-landen en 16,9 jaar minder dan in Zuid-Azië (grafiek 37).

Wat de levensverwachting in goede gezondheid betreft, blijkt uit de gegevens die op EU-niveau door Eurostat werden verzameld, dat de levensverwachting in goede gezondheid van de Belgen ietwat groter is dan het Europees gemiddelde (EU-15). Ze bedraagt bij de mannen 65,7 jaar in België en 63,5 jaar in de EU-15 en bij de vrouwen 69,1 jaar in België en 64,4 jaar in de EU-15. Bij de Belgische mannen ligt de levensverwachting in goede gezondheid dus 2 jaar hoger dan het Europees gemiddelde, bij de Belgische vrouwen is dat 4 jaar.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling noch de Belgische Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling vermelden doelstellingen wat de levensverwachting betreft. De doelstellingen inzake volksgezondheid dragen bij tot het verhogen van de levensverwachting in goede gezondheid.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator inzake de levensverwachting is niet als dusdanig opgenomen in de structurele indicatoren, maar wel de levensverwachting in goede gezondheid, per geslacht. De lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie omvat de indicator "aantal jaren in goede gezondheid na 65 jaar, per geslacht".

28 Prevalentie van astma bij kinderen

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Astma is een aandoening van de luchtwegen die de menselijk gezondheid schaadt. Overlijdens ten gevolge van astma zijn zeldzaam, maar het is een hinderlijke chronische ziekte die leidt tot absenteïsme, een daling van de fysieke mogelijkheden en soms tot herhaalde opnames in het ziekenhuis. Astma is de meest voorkomende chronische ziekte bij kinderen. Deze ziekte brengt hun schoolbezoek, de kans op een normaal leven en de uitoefening van sportieve of muzikale activiteiten in gevaar.

De behandeling van die ziekte brengt bovendien kosten mee voor de verschillende actoren in de maatschappij: de staat (kosten ten laste van de sociale zekerheid), de ondernemingen en de gezinnen, die de kosten van een chronische ziekte moeten dragen, waaronder de kosten om de woning minder allergisch te maken.

Genetische factoren zouden aan de basis liggen van de aanleg voor astma en milieufactoren zouden een rol spelen bij de ontwikkeling van de ziekte en het opwekken van aanvallen. Die factoren kunnen voorkomen in de leefomgeving (huisstofmijt, schimmels, tabaksrook, ...) of in de buitenlucht (pollen, ozon, deeltjes uitgestoten door dieselmotoren, stikstofoxides, ...). Correlaties tussen passief tabaksgebruik en een verslechtering van de astma-aandoening werden bijvoorbeeld aangetoond (WHO, 2002a). Andere factoren kunnen eveneens een rol spelen in de ontwikkeling van astma, zoals zwaarlijvigheid (WHO, 2002b). De wisselwerking tussen deze verschillende factoren bemoeilijkt de studie van het aantal astmagevallen en de ontwikkeling van de ziekte ten zeerste.

Definitie

Het astmaprobleem vormde tot op heden zelden het onderwerp van studies. Er werd pas kort geleden begonnen met het verzamelen van gegevens, die bovendien nog erg versnipperd zijn. De hier gebruikte gegevens komen uit een gezondheidsenquête op basis van vraaggesprekken uit 2001. Ze worden aangevuld aan de hand van meerdere nauwkeurige wetenschappelijke studies.

Evolutie

Volgens de studies lijdt 2 tot 8 % van de Belgische bevolking aan astma. Volgens de gezondheidssenquête van 2001 leed in dat jaar 4,5 % van de Belgische bevolking aan astma, waaronder 4,3 % van de kinderen van 0 tot 14 jaar en 5,2 % van de jongeren van 15 tot 24 jaar.

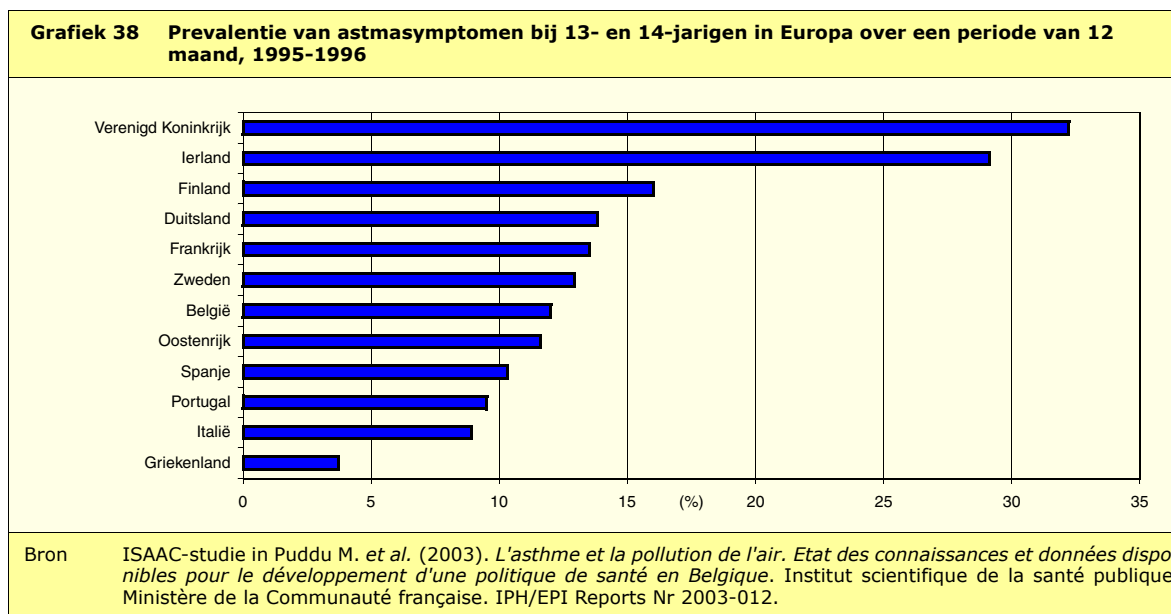
In een studie uit 1999 over het aantal astmagevallen bij kinderen van rond de 10 jaar in de Brusselse scholen waar vooral kinderen uit een achtergesteld sociaal-economisch milieu zaten, beschouwde 6,8 % van hen zich als astmatisch (met inname van specifieke medicatie). Bovendien werd bij 7 % van de kinderen die niet wisten dat zij astmatisch waren, astma vastgesteld. Het percentage kinderen met astma bedroeg dus 13,8 %.

Verband met de internationale evolutie

Uit verscheidene studies in verschillende landen blijkt dat het aantal astmagevallen toeneemt, vooral bij kinderen. De problemen bij de omschrijving van de symptomen maken het moeilijk om vergelijkingen te maken. Toch lijkt de westerse levensstijl een bepalende factor te zijn voor astma, zonder dat men de precieze elementen ervan kan aangeven.

De ISAAC-studie (*International Study of Asthma and Allergies in Childhood*), die beschouwd wordt als een referentie terzake, omvat een vergelijking op Europees niveau van de prevalentie van astma bij 13- en 14-jarigen. In die studie wordt *wheezing* gebruikt als symptoom voor astma. Die term verwijst naar een abnormaal geluid bij het ademen (gefluit) dat ook buiten de astma-aanvallen gehoord kan worden. Volgens die studie waren de landen waar astma in 1995-1996 het meest voorkwam het Verenigd Koninkrijk en Ierland. Daarna kwamen de Scandinavische landen,

de Midden-Europese landen zoals België en uiteindelijk de Zuid-Europese landen. Bij de interpretatie van die resultaten moet rekening gehouden worden met het feit dat meerdere factoren een invloed kunnen uitoefenen op de resultaten, zoals het sensibiliseringsniveau van de bevolking voor astma en de mate waarin ze de omschrijving van de symptomen begrijpen.

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling behoort astma niet tot de prioriteiten op gezondheidsvlak. Het EU-actieplan leefmilieu-gezondheid 2004-2010 plaatst astma bij de 4 prioritaire ziekten waarvoor indicatoren moeten worden ontwikkeld en vraagt onderzoek naar de oorzaken en hun ingewikkelde wisselwerking.

In zijn doelstellingen op het vlak van milieugezondheid voorziet het *FPDO 2000-2004* in een vermindering van de factoren die allergieën veroorzaken of verergeren, ook op de werkvloer.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van de structurele indicatoren noch de lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie omvatten enige indicator voor astma.

29 Asbestzieken

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De gezondheid op het werk is een wezenlijk element van de gezondheid. De ziekten die veroorzaakt worden door asbest zijn goede voorbeelden van gezondheidsproblemen op het werk omdat het verband tussen het product (asbest) en de daardoor veroorzaakte ziekten bewezen is en er bijgevolg betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. Dat is niet het geval voor vele andere aan de werkomstandigheden gekoppelde gezondheidsproblemen, waardoor die deels onzichtbaar blijven.

Blootstelling aan asbeststof kan ziekten veroorzaken, gaande van een verminderd ademhalingsvermogen tot kankers. Een aantal van die ziekten breken pas na lange tijd uit: 20 tot 40 jaar na de blootstelling. Het gaat vooral om arbeiders die tijdens productiewerkzaamheden aan asbeststof blootgesteld worden.

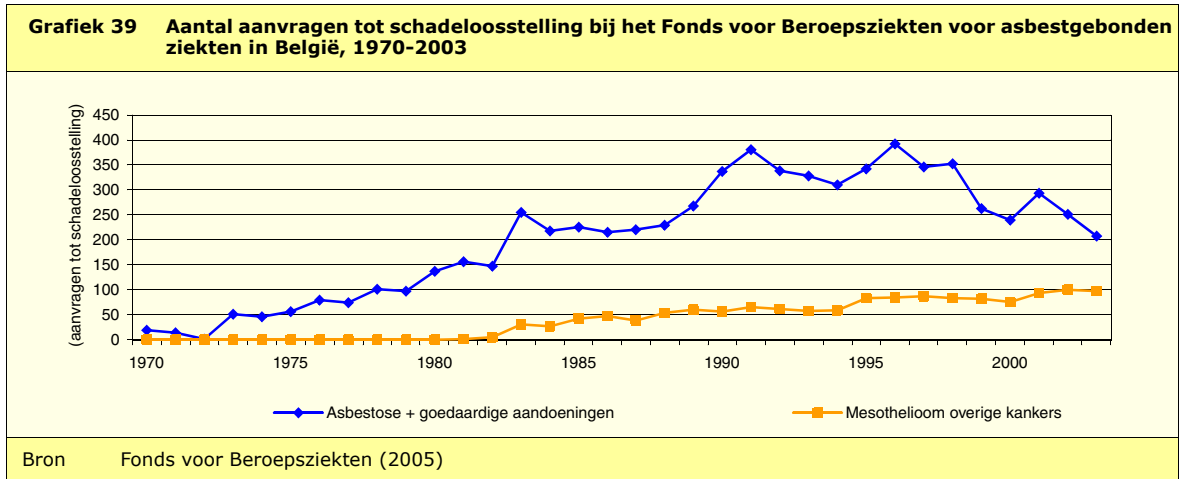
Hoewel de gevaren van asbest voor de werknemers reeds in 1898 voor het eerst aan het licht werden gebracht, werd asbest toch op grote schaal gebruikt, vooral in de jaren 60 en 70, vanwege de vele voordelen (uitstekende warmte-isolator, brandwerend, goedkoop). Er werd echter te weinig rekening gehouden met de schadelijke en soms zelfs dodelijke gevolgen op middellange termijn voor de gezondheid van de arbeiders. Dat er momenteel ziekten voorkomen als gevolg van eerdere blootstelling aan asbest is niet alleen een aantasting van het menselijk kapitaal, maar leidt ook tot hoge economische kosten: kosten voor verzorging ten laste van de overheid en de gezinnen, kosten te wijten aan het absentisme in de bedrijven, kosten voor de verwijdering van asbest. Asbest is aldus een schoolvoorbeeld van het feit dat men bij economische beslissingen rekening moet houden met de middellangetermijnweerslag op het menselijk kapitaal.

Definitie

Het aantal mensen met asbestgerelateerde ziekten wordt geraamd op basis van het aantal aanvragen tot schadeloosstelling (grafiek 39). Het wordt gemeten aan de hand van het aantal eerste aanvragen tot schadeloosstelling door werknemers bij het Fonds voor Beroepsziekten (FBZ) om erkend te worden als lijder aan een asbestgebonden ziekte (uit de lijst van beroepsziekten). De erkende asbestgebonden ziekten zijn de goedaardige aandoeningen van het borstvlies en het hartzakje veroorzaakt door asbest, asbestose (irritatie van de longen met littekenvorming op de weefsels waar de gasuitwisseling, die nodig is voor de ademhaling, zou moeten gebeuren), mesothelioom (borstvlieskanker), asbestose geassocieerd met longkanker, longkanker veroorzaakt door asbest en strottenhoofd kanker veroorzaakt door asbest. Alleen de werknemers uit de privé-sector worden gedekt door het Fonds voor Beroepsziekten. Het aantal mensen dat aan asbestziekten lijdt, is dus zeker onderschat.

Evolutie

Sedert het begin van de jaren 70 wordt er een uitgesproken toename van het aantal aanvragen tot schadeloosstelling voor goedaardige aandoeningen opgetekend, met een piek van bijna 400 aanvragen per jaar in het begin van de jaren 90. Sedert het begin van de jaren 80 stijgt het aantal aanvragen tot schadeloosstelling voor asbestgebonden kankers beetje bij beetje. In 2002 waren het er ongeveer 170. Dat verschil in de ontwikkeling van het aantal aanvragen tot schadeloosstelling voor goedaardige aandoeningen en voor kankers heeft te maken met de periode tussen de blootstelling en het uitbreken van de ziekte. Die periode is korter voor de goedaardige aandoeningen dan voor kankers. Dat verklaart waarom zo'n dertigtal jaar na het hoogtepunt van het asbestgebruik (jaren 60 en 70) het aantal goedaardige aandoeningen daalt, terwijl het aantal kankers nog steeds toeneemt.

Verband met de internationale evolutie

Er bestaan geen geharmoniseerde Europese en/of internationale gegevens omtrent het aantal asbestziekten. De IAO is echter van mening dat het aantal asbestdoden wereldwijd oploopt tot 100 000 per jaar en dat de epidemie als gevolg van het asbestgebruik zich op wereldvlak nog steeds uitbreidt.

De IAO-conventie 162 over asbest is nog maar door 27 landen ondertekend en slaat enkel op de voorzorgsmaatregelen die moeten worden genomen ter bescherming van de arbeiders die met asbest omgaan. Slechts in een paar landen, waaronder de EU-landen, is het gebruik van asbest volledig verboden. In veel ontwikkelingslanden wordt asbest nog algemeen gebruikt.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling bevat geen doelstellingen voor asbest.

In België vermeldt het *FPDO 2000-2004*, als één van zijn doelstellingen, de vermindering van de oorzaken van ademhalingsstoornissen, kankers en andere beroepsziekten.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren noch de lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie omvatten een indicator inzake asbest of asbestgebonden ziekten.

30 Bedreigde soorten

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De menselijke consumptie- en productieactiviteiten leiden tot een aanzienlijke aantasting van de biologische diversiteit. Die uitholling verarmt het milieukapitaal: soorten verdwijnen, het genetisch patrimonium verarmt en de ecosystemen worden verzwakt.

Tijdens de afgelopen honderd jaar is de druk op de flora, de fauna en de ecosystemen toegenomen door de lucht-, water- en bodemverontreiniging, door de versnippering van de ecosystemen en, meer recent, door de intensivering van de landbouw en de visvangst op zee (zie fiche n°31). Op middellange en lange termijn zouden de klimaatveranderingen (zie fiche n°16) ook wel eens onvoorziene gevolgen kunnen hebben voor de biodiversiteit.

Het verdwijnen van soorten is onomkeerbaar en zou de huidige en de komende generaties dus belangrijke hulpbronnen (bekend of niet bekend op de dag van vandaag) kunnen ontnemen. Door de verarming van het genetisch patrimonium en het verdwijnen van soorten zouden het aanpassingsvermogen en de veerkracht van de ecosystemen kunnen verminderen. Dat kan de menselijke ontwikkeling ernstig in gevaar brengen. Veel van onze planeet afkomstige onontbeerlijke producten en diensten zijn immers afhankelijk van de biodiversiteit en van het behoud ervan. Bovendien zou de biodiversiteit kunnen zorgen voor nieuwe, tot op heden onbekende diensten, zoals nieuwe geneesmiddelen, nieuwe plantaardige vezels en genen die gekweekte planten beschermen tegen ziekten.

Definitie

De toestand van de biodiversiteit is moeilijk met een indicator te vatten. In deze fiche wordt de indicator 'percentage bedreigde soorten' gebruikt om de toestand van de biodiversiteit in België te beschrijven. Het komt overeen met het verband tussen het aantal bedreigde soorten en het aantal bekende soorten.

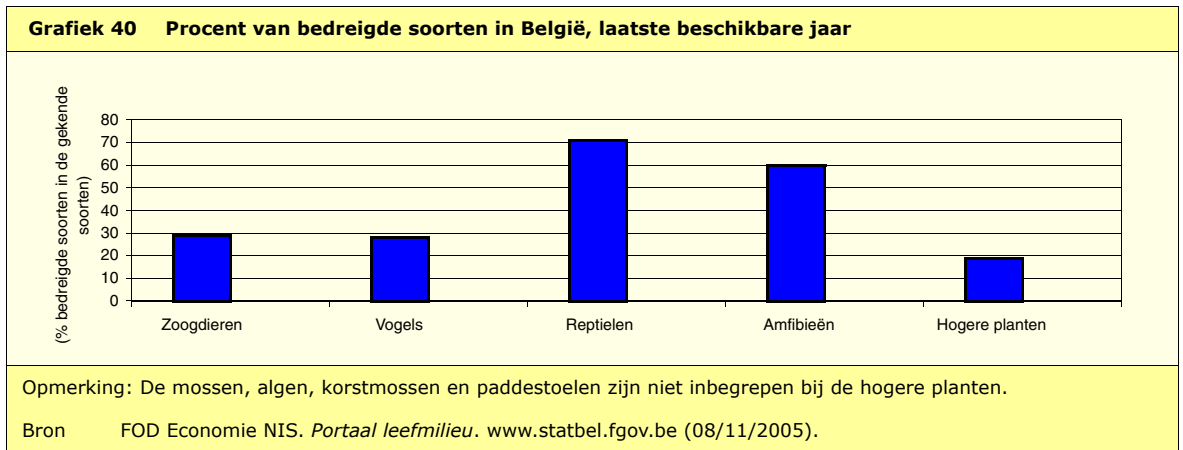
Het aantal 'bedreigde' soorten is de som van volgende soorten:

- ernstig bedreigde soorten, met andere woorden de soorten die op korte termijn een extreem groot risico op uitsterven in het wild lopen;
- bedreigde soorten, met andere woorden de soorten die zonder 'ernstig bedreigd' te zijn, toch op korte termijn een erg groot risico op uitsterven in het wild lopen;
- kwetsbare soorten, ofwel de soorten die zonder 'ernstig bedreigd' of 'bedreigd' te zijn toch op middellange termijn een groot risico op uitsterven in het wild lopen.

De indicator wordt berekend voor soorten die specifiek zijn voor België. Grafiek 40 toont het percentage bedreigde soorten in België, bij de zoogdieren, vogels, reptielen, amfibieën en hogere planten (niet inbegrepen zijn de mossen, algen, korstmossen en paddestoelen). De gegevens zijn schattingen afkomstig van het NIS, dat de regionale statistieken voor verschillende soorten heeft samengevoegd. De geleverde gegevens komen overeen met de recentste beschikbare gegevens voor elke soort. Door het feit dat de inventarissen van soorten maar om de 10 jaar worden gemaakt, kunnen sommige gegevens dateren van midden de jaren 90.

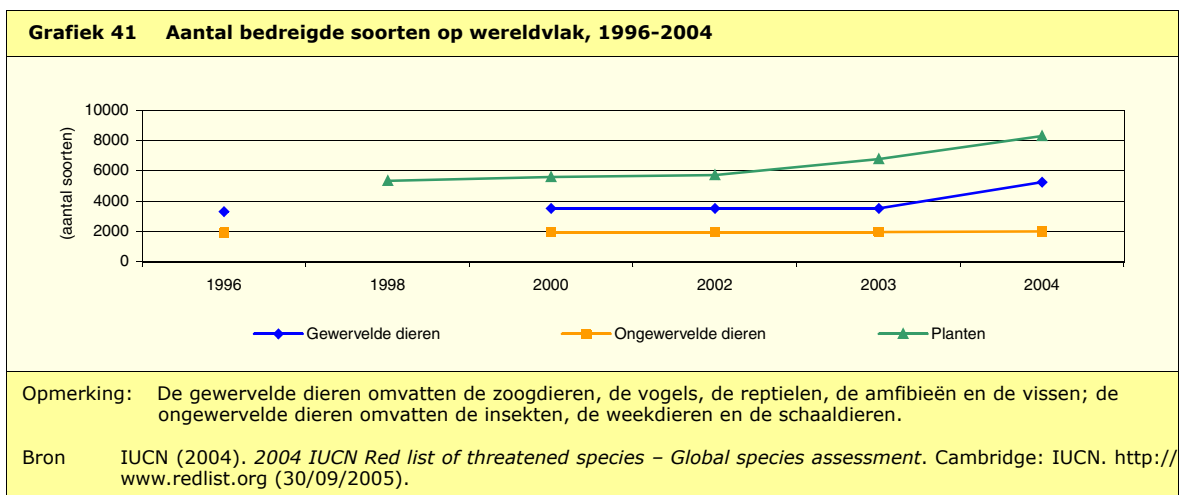
Evolutie

Het percentage bedreigde soorten in België is bijzonder hoog bij kleine reptielen (71 %) en bij amfibieën (60 %). Bij de zoogdieren en de vogels, bedraagt het respectievelijk 29 % en 28 %. Tenslotte schat men het percentage bedreigde soorten hogere planten op 19 %.

Verband met de internationale evolutie

Volgens de gegevens van de *International Union for the Conservation of Nature* is het aantal bedreigde soorten op wereldvlak tussen 1996 en 2003 ongeveer gelijk gebleven. Gemiddeld gaat het over deze periode om 3 466 gewervelde dieren, 1 927 ongewervelde dieren en 5 857 planten. Tussen 2003 en 2004 werd er echter een duidelijke toename opgetekend van het aantal bedreigde soorten bij de gewervelde dieren (5 274) en bij de planten (8 321).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling wil 'tegen 2001 de verarming van de biodiversiteit (...) een halt toeroepen' (Raad van de EU 2001, §31).

Voor België is een van de strategische doelstellingen van het *FPDO 2000-2004* 'het herstel van bedreigde en verdwenen soorten'. Het *FPDO 2004-2008* voorziet in de ontwikkeling van actieplannen ter bescherming van de biodiversiteit.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Op Europees niveau is die indicator niet als dusdanig opgenomen in de lijst van structurele indicatoren, maar die lijst omvat wel een '*Biodiversiteitsindex*', die nog wordt uitgewerkt. De lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie omvat een indicator inzake de bedreigde en de beschermde soorten.

31 Commerciële visstocks binnen veilige referentiewaarden

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De bevrediging van de toenemende vraag naar vis en visserijproducten heeft geleid tot overbevissing, waardoor soorten achteruitgaan of zelfs dreigen te verdwijnen. Notoire voorbeelden zijn o.m. kabeljauw in de Noordwest Atlantische Oceaan, de meeste tonijnsoorten en diverse soorten haaien uit de hoogzee. De ineenstorting van de visbestanden of het verdwijnen van soorten creëert aanzienlijke economische en sociale problemen in regio's waar de visvangst een belangrijke economische activiteit vormt.

De visserijactiviteiten hebben ook een impact op de mariene biodiversiteit in ruimere zin, hetzij direct, door overmatige bevissing van de soorten waarop de visserij toegespitst is, hetzij indirect, door de ongewilde bijvangst van zeezoogdieren of niet-commerciële vissoorten, door schade aan de zeebodem of aan structuren van biologische oorsprong (zoals wormbedden en koraalriffen), enz.

Definitie

De toestand van de visstocks wordt in grafiek 42 uitgedrukt door de indicator "aandeel van de commerciële visstocks binnen veilige referentiewaarden". Deze referentiewaarden zijn erop gericht een duurzame bevissing van de visstocks te garanderen.

Een visstock bevindt zich binnen veilige referentiewaarden als de visserijsterftegraad¹ van de stock, F , kleiner is dan de referentiewaarde F_{pa} , en de biomassa van de paaistand², B , groter dan de referentiewaarde B_{pa} . De referentiewaarden zijn specifiek voor de stock van de betreffende vissoort en worden vastgelegd door de Internationale Raad voor het Onderzoek van de Zee (ICES), een internationaal orgaan dat verantwoordelijk is voor de beheersadviezen voor het merendeel van de visstocks in de Noordoost Atlantische regio. In het geval van de Noordzee omvat de indicator 7 commerciële vissoorten, te weten haring, makreel, kabeljauw, schelvis, wijting, schol en tong.

De geografische reikwijdte van de indicator gaat veel verder dan het zeegebied waarover België rechtsbevoegdheid heeft. De gegevens met betrekking tot de visstocks die in de indicator opgenomen zijn, gelden immers voor deze stocks in hun totaliteit, m.a.w. voor de Noordzee in haar geheel en dus niet uitsluitend voor het Belgische Continentale Plateau (voor haring, makreel, kabeljauw, schelvis en wijting zelfs met inbegrip van aangrenzende gebieden zoals het Kattegat en het Skagerrak, het oostelijk deel van het Kanaal, enz.).

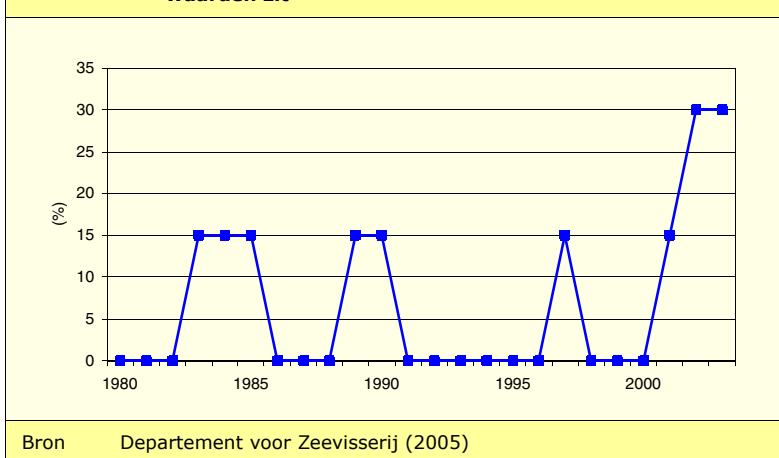
De indicator is aan belangrijke beperkingen onderworpen op het vlak van de in aanmerking genomen soorten, omdat schattingen van de biomassa en de visserijsterftegraad enkel voorhanden zijn voor soorten waarvan de stocks door middel van formele, analytische assessments (stockramingen met behulp van methoden zoals "Virtual Population Analysis" of "Extended Survivor Analysis") geëvalueerd worden. Een indicator enkel gebaseerd op trends in biomassa zou een beter alternatief zijn, omdat dergelijke cijfers beschikbaar zijn voor een veel groter aantal soorten én voor een beperkter geografisch gebied. Er is echter nog geen algemeen erkende methode om dit type gegevens tot een simpele indicator met eenduidige streefwaarden te verwerken.

1. Het aantal aan wal gebrachte vissen ten opzichte van een schatting van het totale visbestand.
2. Het totale gewicht van de paaistand (d.i. de fractie van het visbestand die bijdraagt tot de voortplanting van de soort).

Evolutie

Grafiek 42 toont de evolutie sinds 1980 van het percentage van de commerciële vissoorten (binnen de 7 soorten in de Noordzee en haar randwateren die deel uitmaken van de indicator), waarvoor de stocks zich binnen veilige referentiewaarden bevinden. Dit percentage is zeer laag: maximum 2 op 7 soorten vertonen een stock die zich binnen de referentiewaarden bevindt. Haring voldeed aan de criteria in 2002-2003, makreel in 1989, schelvis in 1996 en 2001-2003, schol in 1983-1985 en 1990.

Grafiek 42 Percentage van de commerciële visstocks in de Noordzee en haar randwateren, dat binnen veilige referentiewaarden zit

Verband met de internationale evolutie

De toestand van de visbestanden in de Noordzee is vergelijkbaar met deze in de overige zeegebieden rond Noord- en West-Europa. Ook in de Baltische Zee, de Ierse Zee, de Keltische Zee en de Golf van Biskaje vertoont een overgrote meerderheid van de visstocks min of meer ernstige tekenen van overbevissing, in weerwil van de pogingen van de Europese Commissie om de visserijdruk te verminderen.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Een van de grote thema's de Europese Strategie voor een duurzame ontwikkeling is gewijd aan het verantwoorde beheer van de natuurlijke rijkdommen, waartoe de vissen behoren. De strategie voorziet dat "de herziening van het gemeenschappelijk visserijbeleid in 2002 op basis van een breed politiek debat de algemene visserijdruk moet aanpakken door de visserijspanning van de EU aan te passen aan de beschikbare visbestanden, rekening houdend met de sociale gevolgen en met de noodzaak overbevissing te voorkomen" (Raad van de EU 2001, §31). De duurzame exploitatie van de levende natuurlijke rijkdommen van de zee is één van de hoekstenen van het Europees Gemeenschappelijk Visserijbeleid.

Op Belgisch niveau bevatte het *FPDO 2000-2004* doelstellingen voor de terugdringing van (over)bevissing en voor de bescherming van de mariene biodiversiteit. Eén van de acties van het *FPDO 2004-2008* is gewijd aan "een geïntegreerd beheer van de Noordzee". Deze actie herhaalt onder meer de noodzaak om beheersplannen te ontwikkelen voor mariene biodiversiteit, die beperkingen op de visvangst overwegen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator maakt geen deel uit van de structurele indicatorlijst. De indicatorlijst inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat echter verschillende indicatoren die betrekking hebben op de visvangst. Twee daarvan zijn *Fish catches outside biological limits* en *Trends of spawning biomass of selected fish stocks*.

32 Ozonconcentratie in de troposfeer

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De ozonconcentraties in de troposfeer geven een idee van de toestand van de atmosfeer, die een onderdeel is van het milieukapitaal. Onder invloed van verschillende factoren kunnen die concentraties zeer hoog oplopen met nadelige gevolgen voor het economisch, menselijk en milieukapitaal. Ozon in de troposfeer¹ tast de menselijke gezondheid aan: oogirritaties en ademhalingsmoeilijkheden, vooral bij ouderen (zie fiche n°1) en kinderen met astma (zie fiche n°28). Ozon heeft ook een economische weerslag zoals lagere landbouwopbrengsten en de afbraak van bepaalde materialen (plastiek, textiel, verf, kleurstoffen). Het heeft eveneens gevolgen voor het milieukapitaal: verminderde plantengroei, zwakkere weerstand tegen ziekten. Bovendien zorgt troposferische ozon voor een versterking van het broeikaseffect (zie fiche n°16).

Ozon wordt bij intense zonneshijng gevormd door chemische reacties tussen bepaalde vervuulende stoffen in de atmosfeer, de zogenoemde ozonvoorbereidende gassen. Het gaat hier vooral om stikstofdioxiden (NO_x) en vluchtige organische stoffen (VOS). Die ozonvoorbereidende gassen kunnen meerdere dagen in de atmosfeer aanwezig zijn en door de wind soms honderden kilometers meegevoerd worden. Er is dus een globale aanpak nodig om die situaties in de hand te houden, hetgeen typisch is voor duurzame ontwikkeling.

Definitie

De hoge ozonconcentraties worden in grafiek 43 beschreven aan de hand van twee variabelen:

- aantal dagen per jaar dat de gemiddelde ozonconcentratie in ten minste één meetstation in België gedurende één uur 180 µg/m³ overschreden heeft. Die grens van 180 µg/m³ vormt de drempel voor het inlichten van bepaalde delen van de bevolking die vastgelegd werden in de Europese richtlijn 2002/3/CE. Boven die grens moeten risicopersonen bepaalde voorzorgsmaatregelen nemen (zoals fysieke inspanningen in openlucht vermijden). De richtlijn bepaalt eveneens een alarmgrens van 240 µg/m³ waarboven de volledige bevolking voorzorgsmaatregelen moet nemen. Bij overschrijding van die grens moet de overheid het publiek informeren, onder meer omtrent de getroffen streek, de verwachte duur, welke drempel is overschreden, de vastgestelde concentratie, enz.
- aantal dagen van overschrijding van de gezondheidsdrempel. Richtlijn 2002/3/EC omvat een doelstelling op lange termijn ter bescherming van de menselijke gezondheid. Die grens werd vastgelegd op 120 µg/m³ voor de gemiddelde ozonconcentratie gedurende 8 uur per dag. Grafiek 43 toont het aantal dagen per jaar dat die grens wordt overschreden. Voor 2004 zijn er nog geen waarden beschikbaar, voor de eerste drempel is dat wel het geval.

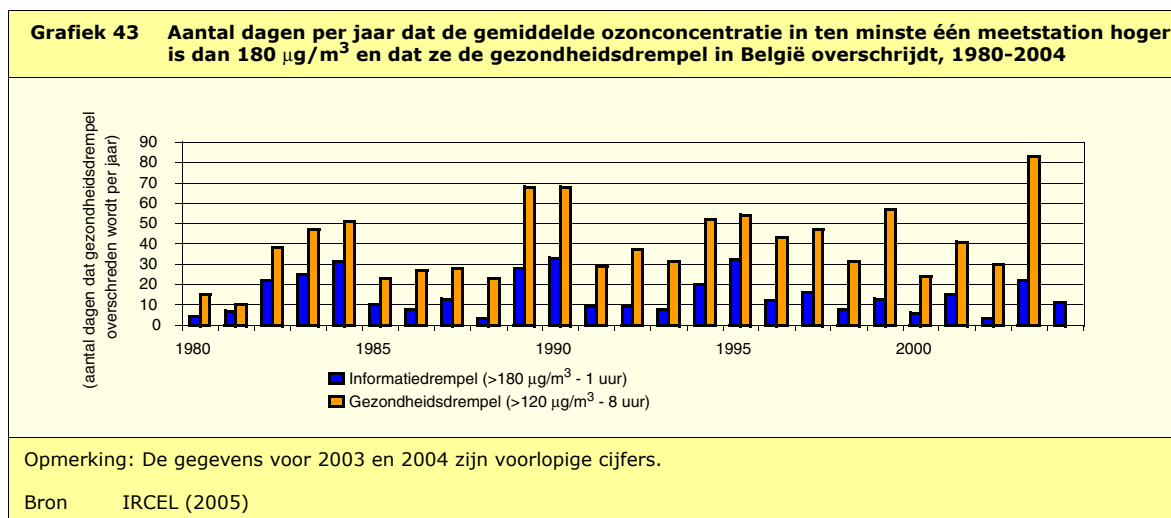
Evolutie

Het is moeilijk een trend te onderscheiden in de ontwikkeling van het aantal dagen waarop hoge ozonconcentraties worden opgetekend. Er is alleszins geen merkbare vermindering van het aantal dagen dat de grenzen (vermeld in grafiek 43) overschreden werden. In 2003 werd de gezondheidsdrempel tijdens 83 dagen overschreden (23 % van het aantal dagen in een jaar) en het aantal dagen per jaar dat de gemiddelde ozonconcentratie in ten minste één meetstation gedurende één uur meer dan 180 µg/m³ bedroeg, lag op 22.

De opgetekende vermindering van de uitstoot van ozonvoorbereidende gassen (zie fiche n°17) heeft dus niet geleid tot een daling van de ozonconcentratie. Daarvoor kunnen er een aantal redenen zijn. Aan de ene kant is de uitstoot van ozonvoorbereidende gassen tussen 1990 en 2002 slechts lichtjes gedaald (-15 % voor de stikstofdioxiden, -4 % voor de vluchtige organische stoffen).

1. De ozon in de troposfeer, die in deze fiche wordt behandeld, bevindt zich in de laagst gelegen atmosferische lagen (op "grondniveau"). Ze moet onderscheiden worden van de ozon in de veel hoger gelegen stratosfeer (op een hoogte van 17 tot 50 km) die de ultravioletstraling van de zon absorbeert.

Aan de andere kant kan de vorming van ozon ook afhangen van de uitstoot van vervuilende stoffen in de buurlanden, die door de wind soms over vele honderden kilometers worden verplaatst. De waargenomen afname van de uitstoot van stikstofoxides (NO_x - zie fiche n°17), ten slotte, kan contraproductief werken omdat die bij de vorming van ozon daarmee kunnen reageren en aldus de concentratie verminderen. Een lagere uitstoot van NO_x vermindert deze reactie.

Verband met de internationale evolutie

In de EU-15 overschrijden de ozonconcentraties regelmatig de gezondheidsdrempel. Gezien de jaarlijkse schommelingen en de sterke ontwikkeling van de meetnetwerken de afgelopen jaren kan men momenteel niet zeggen of de toestand verbetert of niet. Volgens de recentste gegevens voor de EU-15 als geheel (1999) dalen de maximale concentraties, maar blijven de middenwaarden toenemen. Dat betekent dat de grenzen vaker zouden worden overschreden, maar op een lager niveau.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling wordt geen melding gemaakt van ozon in de troposfeer en over de problemen in verband met de hoge ozonconcentraties in de troposfeer.

In België verwijzen de 2 Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling naar de toepassing van de opeenvolgende federale ozonplannen, waarvan het laatste dateert van december 2003.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Het aantal dagen dat de concentratie bepaalde drempels overschrijdt, wordt niet vermeld als indicator in de lijst van structurele indicatoren en evenmin in de lijst van duurzame ontwikkelings-indicatoren van de Europese Commissie.

33 Fysiek kapitaal

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De fysieke kapitaalvoorraad geeft een globaal beeld van de toestand van de uitrusting, de infrastructuur en de immateriële activa van een economie op een gegeven moment. Die netto fysieke kapitaalvoorraad is het resultaat van alle investeringen (zie fiche n°21) van de bedrijven, de gezinnen en de overheid doorheen de tijd. Hij weerspiegelt de economische dynamiek en de toekomstige productiecapaciteit van een land.

Door de toename van de hoeveelheid fysiek kapitaal kan de toekomstige productie van goederen en diensten verzekerd worden. Bovendien maakt die stijging het mogelijk het menselijk en het milieukapitaal in de productie te vervangen door economisch kapitaal. Om bij te dragen tot een duurzame ontwikkeling moet die substitutie in die mate gebeuren dat de veerkracht van het milieukapitaal en de vereisten inzake rechtvaardigheid en billijkheid van het menselijk kapitaal niet in gevaar komen.

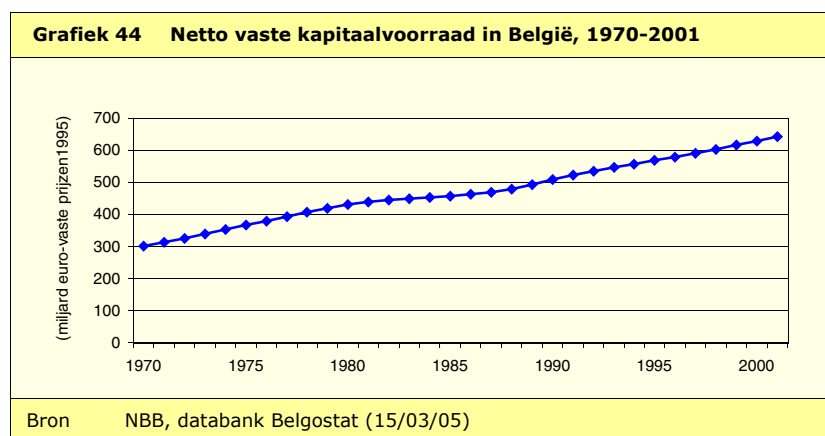
De kwaliteit van het fysiek kapitaal is niettemin minstens even belangrijk voor een duurzame ontwikkeling als de hoeveelheid. De kwaliteit van zowel machines als gebouwen kan bijvoorbeeld het werk van de mens vergemakkelijken en de productiviteit verhogen. Ze kan ook zorgen voor een efficiënter gebruik van de natuurlijke rijkdommen en/of voor een verminderde uitstoot van vervuilende stoffen.

Definitie

Om een beeld te geven van de hoeveelheid fysiek kapitaal in België wordt de indicator 'netto vaste kapitaalvoorraad' gebruikt, die berekend wordt op basis van de nationale rekeningen. De netto vaste kapitaalvoorraad bestaat uit materiële (bijvoorbeeld: machines, gebouwen) en immateriële activa (bijvoorbeeld: software, kunstwerken) die gedurende meer dan één jaar herhaaldelijk of constant in een productieproces gebruikt worden. Die voorraad is de som van de waarde van alle vaste activa op een bepaald ogenblik en in een bepaald gebied. De waarde van die voorraad, die wordt uitgedrukt in nettotermen, houdt rekening met de waardevermindering van de verschillende activa en geeft de huidige stand weer van de fysieke kapitaalvoorraad. De waarde wordt uitgedrukt in euro.

Grafiek 44 toont de ontwikkeling van de totale netto vaste kapitaalvoorraad. Grafiek 45 geeft dan weer de ontwikkeling van de verschillende activa waaruit die voorraad bestaat: producten uit landbouw, bosbouw, visvangst en aquacultuur, metaalproducten en machines, vervoermaterieel, woningbouw, andere bouwwerken, overige producten, software (sinds 2000). Vóór 2000 behoorde de categorie 'software' tot de 'overige producten'.

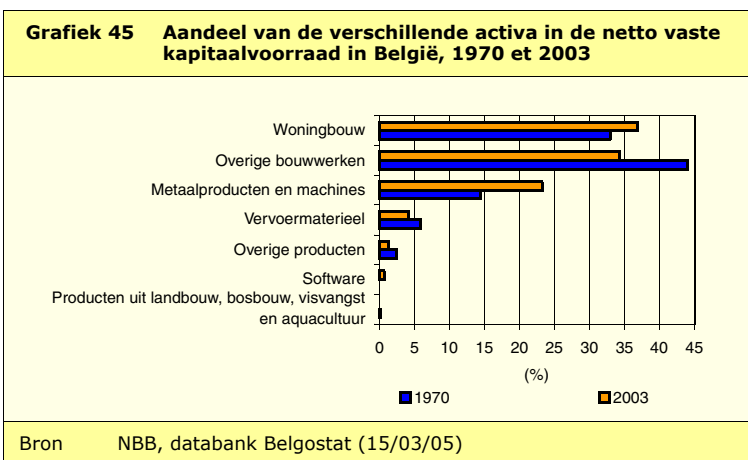
De gebruikte gegevens zijn ramingen uitgevoerd door het Instituut voor de Nationale Rekeningen. De gegevens in grafiek 45 beslaan de periode 1970-2001 en zijn uitgedrukt in vaste prijzen van 1995. Voor 2002 en 2003 bestaan er ook gegevens, maar die zijn enkel uitgedrukt in vaste prijzen van 2000. Daarom werden deze laatste niet opgeno-

men in de grafieken 44 en 45, maar wordt er wel rekening mee gehouden in de beschrijving van de evolutie.

Evolutie

Zoals blijkt uit grafiek 44 bleef de netto vaste kapitaalvoorraad tegen vaste prijzen van 1995 tussen 1970 en 2001 stijgen, ondanks een lichte vertraging in de loop van de jaren 80. In 1970 bedroeg hij nog 301,2 miljard euro; in 2001 was hij opgelopen tot 641 miljard euro: een gemiddelde stijging met 2,5 % per jaar. Uitgedrukt in vaste prijzen van 2000 bleef hij stijgen tussen 2001 en 2003.

Die stijging gold voor alle producten, maar in verschillende mate, wat de verschillende ontwikkeling verklaart van het aandeel van de verschillende activa in de netto vaste kapitaalvoorraad in België zoals voorgesteld in grafiek 45. In 2003 vormden de woningbouw (37 % in 2003) en de overige bouwwerken (34 % in 2003) nog steeds het grootste gedeelte van de kapitaalvoorraad. Het aandeel van de overige bouwwerken in de netto vaste kapitaalvoorraad daalde vooral ten gunste van de metaalproducten en de machines, die 23 % van de netto vaste kapitaalvoorraad in 2003 vertegenwoordigden, tegenover 14,4 % in 1970. Het aandeel van het vervoermaterieel is ook lichtjes gedaald van 5,7 % in 1970 tot 4,1 % in 2003. Het aandeel van de categorie software, daarentegen, werd in 2003 op 0,5 % van de netto vaste kapitaalvoorraad geschat.

Verband met de internationale evolutie

De vergelijking met de EU is gemaakt met de gegevens van de databank Ameco van de Europese Commissie. De gegevens voor België komen niet exact overeen met die van de databank Belgostat van de Nationale Bank van België.

De afgelopen 10 jaar is de netto vaste kapitaalvoorraad (tegen vaste prijzen van 1995) binnen de EU-15 en in België in dezelfde mate gestegen, respectievelijk +23,4 % en + 24,5 % van 1991 tot 2001. Uitgedrukt per inwoner is de netto vaste kapitaalvoorraad gemiddeld iets hoger binnen de EU-15 dan in België, respectievelijk 62 435 en 59 174 euro per inwoner (DG ecofin).

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Om tegemoet te komen aan de noodzakelijke uitbreiding van het fysieke kapitaal, vermeldt de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling een aantal verbintenissen op het vlak van investeringen. Enerzijds benadrukken de regeringen de noodzaak om te komen tot een investeringsvriendelijk klimaat en de mobilisering van de beschikbare middelen om in verschillende domeinen te investeren (Raad van de EU 2000). Anderzijds vragen zij *'aan de Europese Investeringsbank de strategie inzake duurzame ontwikkeling te bevorderen'* (Raad van de EU 2001).

Op Belgisch federaal niveau omvat het *FPDO 2004-2008* geen specifieke doelstelling voor de fysieke kapitaalvoorraad. Wel wil het plan de investeringen in andere domeinen stimuleren, vooral in het rationele energieverbruik (REV), de hernieuwbare energiebronnen en de energie-efficiëntie. Daarnaast wil men ook het systeem van de derde investeerder aanmoedigen om de investeringen in REV te bevorderen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren en de lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie omvatten geen indicator voor de fysieke kapitaalvoorraad.

34 Schuld van de gezinnen

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

Door het maken van schulden kunnen gezinnen hun verbruik van goederen en diensten of hun investeringen in onroerende goederen financieren. Dat is zeer nuttig bij de aankoop van zeer dure goederen zoals een woning of een wagen, doordat de betaling ervan in de tijd gespreid wordt. Schulden maken kan echter ook helpen om aan andere behoeften te voldoen wanneer de verbruiksnormen in de maatschappij opgetrokken worden: *'wanneer de verbruiksnormen in de maatschappij het inkomensniveau ruimschoots overschrijden, zullen bepaalde mensen geneigd zijn schulden te maken om een gevoel van gemis en zelfs schaamte te compenseren'* (L'Observatoire du crédit et de l'endettement, 1999).

In een dergelijke maatschappij, waarin een toevlucht tot verschillende vormen van krediet om de aankoop van alledaagse goederen en diensten te financieren (bvb.: openen van kredietlijnen in grootwarenhuizen) steeds vaker voorkomt en zelf aangemoedigd wordt, kunnen schulden een steeds grotere plaats innemen in de financiële middelen van de gezinnen om aan hun behoeften te voldoen. De schulden kunnen dan onoverkomelijk worden en leiden tot een overmatige schuldenlast: *"de duurzame en structurele onmogelijkheid om zijn schulden te dragen"* (L'Observatoire du crédit et de l'endettement, 1999¹). Hoge schulden of een overmatige schuldenlast leiden tot acute financiële en sociale problemen met sociale uitsluiting tot gevolg. In het kader van duurzame ontwikkeling moeten zij dus worden vermeden.

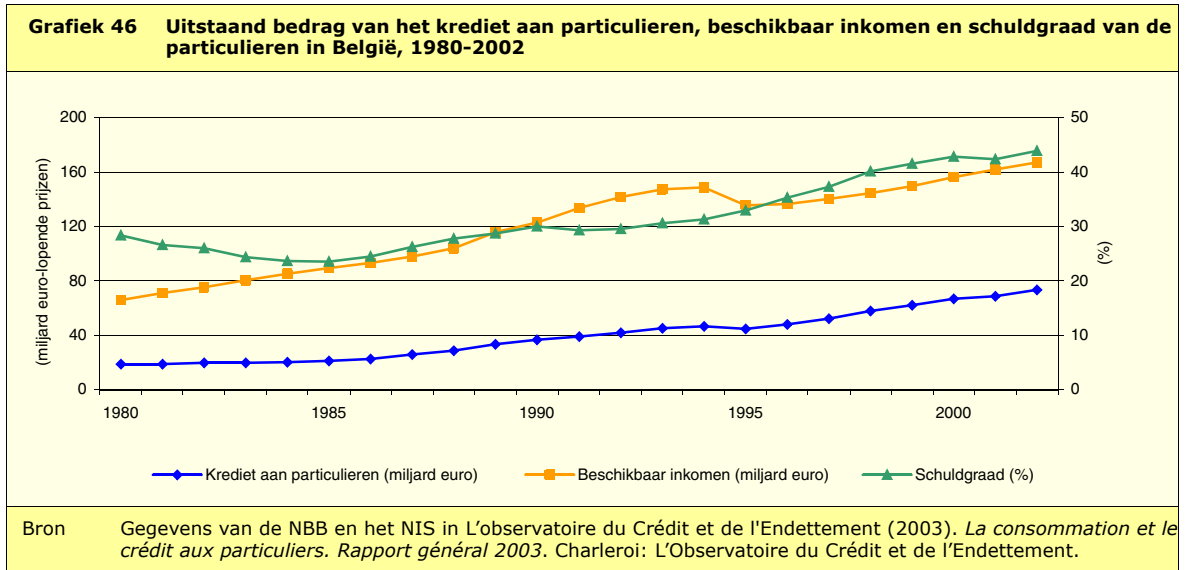
Definitie

De schuld van de gezinnen wordt in grafiek 48 gemeten aan de hand van het uitstaand bedrag van het krediet aan particulieren. Dat krediet omvat het consumentenkrediet en het hypothecaire krediet. Het uitstaand bedrag van het krediet wordt uitgedrukt in euro tegen lopende prijzen. Het kan ook uitgedrukt worden in % van het beschikbaar gezinsinkomen. De verhouding tussen het uitstaande bedrag van het krediet aan particulieren en het beschikbaar inkomen noemt men de schuldgraad van de gezinnen. Hij wordt uitgedrukt in %.

Evolutie

De schuldgraad van de gezinnen is sedert het begin van de jaren 80 aanzienlijk gestegen, namelijk van 23,53 % in 1985 tot 43,87 % in 2002 (zie grafiek 46). Die stijging is er gekomen doordat het uitstaande bedrag van het krediet aan particulieren sneller groeit dan het beschikbaar gezinsinkomen, respectievelijk 7,6 % en 3,7 % gemiddeld per jaar tussen 1985 en 2002. Zowel het uitstaande bedrag van het consumentenkrediet als dat van het hypothecaire krediet zijn fors gestegen. Ze zijn tussen 1985 en 2002 respectievelijk verdrie- en verviervoudigd. Die opwaartse trend valt deels te verklaren door de daling van de rentevoet tijdens die periode.

1. eigen vertaling

Verband met de internationale evolutie

De vergelijking van het schuldenniveau van de Europese gezinnen gebeurt op basis van de gegevens uit de nationale boekhouding. Die gegevens verschillen van deze die werden gebruikt in grafiek 47 en tonen dat het schuldenniveau binnen de EU sterk verschilt van land tot land. In België is het schuldenniveau per inwoner beduidend lager dan het Europese gemiddelde, namelijk 9 812 euro tegenover 17 963¹ euro in 2002 (L'Observatoire de l' pargne européenne, 2004).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Hoewel de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling meerdere sociale thema's behandelt, waaronder armoede, wordt het probleem van de schuldenlast niet aangesneden.

Op Belgisch federaal niveau wordt het probleem van de schulden, en meer bepaald dat van een overmatige schuldenlast, besproken in de twee Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling. In die 2 Plannen heeft de Belgische regering doelstellingen en te nemen maatregelen vastgelegd ter bestrijding van de overmatige schuldenlast.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren noch de lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie omvat indicatoren in verband met de schuldenlast.

1. Gemiddelde voor de volgende landen: België, Denemarken (2001), Duitsland, Finland, Frankrijk, Italië, Nederland, Oostenrijk, Portugal (2001), Spanje, Verenigd Koninkrijk, Zweden.

35 Overheidsschuld

Relevantie voor een duurzame ontwikkeling

De overheidsschuld is een indicator van de toestand van de overheidsfinanciën. Die indicator verschaft informatie over het gedeelte van het financiële kapitaal dat de overheidsadministraties aan de geldschieters moeten terugbetalen.

Het niveau van de overheidsschuld bepaalt de financiële speelruimte van de overheid. Hoe hoger de schuld, hoe groter het deel van de inkomsten dat de overheid moet besteden aan de aflossing van die schuld, meer bepaald aan de intrestlasten ervan. Dat betekent dat het gedeelte van de inkomsten dat kan worden aangewend om maatregelen te financieren ten gunste van de maatschappelijke ontwikkeling, in dit geval ten gunste van duurzame ontwikkeling, kleiner is.

Het is dus belangrijk de schuldenlast in de hand te houden opdat de aflossing niet te zwaar zou wegen op de toekomstige generaties en geen belemmering vormt voor hun behoefte om gunstige en voor hun ontwikkeling noodzakelijke maatregelen te financieren.

Definitie

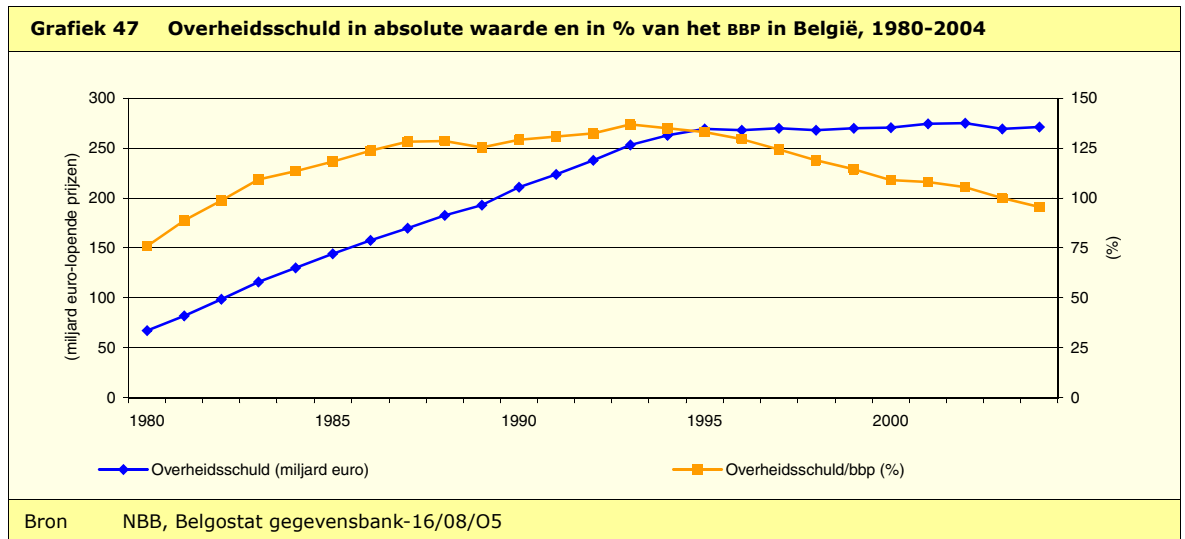
De overheidsschuld stemt overeen met de schuld van de overheidsadministraties: federale overheid, gemeenschappen en gewesten, lokale besturen en sociale zekerheid. De overheidsschuld is gelijk aan de nominale waarde op het einde van het jaar van de totale bruto schulden, die geconsolideerd zijn binnen de overheidssector (definitie uit het Europese Protocol inzake de procedure bij buitensporige tekorten). Dat zijn alle door de overheid tot op die datum uitgegeven en nog niet terugbetaalde leningen.

Grafiek 47 geeft de overheidsschuld tegen lopende prijzen in euro en de overheidsschuld als percentage van het bruto binnenlands product (bbp).

Evolutie

Van 1980 tot 1992 is de overheidsschuld, uitgedrukt in % van het bbp, sterk gestegen, namelijk van 76,1 % in 1980 tot een recordpeil van 136,7 % in 1993. Die stijging is er gekomen doordat de schuld van de overheidsadministraties uitgedrukt in absolute waarde sneller steeg dan het bbp. De stijging van de overheidsschuld vloeit voort uit de opeenvolgende begrotingstekorten die tijdens die periode door de overheidsfinanciën werden opgetekend.

Na 1993 is de overheidsschuld in % van het bbp geleidelijk gedaald, gaande van 136,7 % van het bbp in 1993 naar minder dan 100 % van het bbp in 2004 (95,5 %). Die daling is zowel te danken aan de quasi-stabilisatie van de schuld in absolute waarde als aan de groei van het bbp over die periode. De stabilisatie van de schuld is meer bepaald het gevolg van de door het Verdrag van Maastricht opgelegde budgettaire saneringsinspanningen (zie verder) en van uitzonderlijke transacties zoals de verkoop van activa en de privatisering van overheidsbedrijven.

Verband met de internationale evolutie

België is één van de landen van de Europese Unie waar de overheidsschuld, uitgedrukt in % van het bbp, het hoogst is. In 2004 was de overheidsschuld in % van het bbp enkel in Griekenland en Italië groter dan in België. De overheidsschuld in % van het bbp bedroeg in 2004 gemiddeld 64,7 % in de EU-15 en 63,8 % in de EU-25 (Eurostat, New Cronos-15/03/05).

Verband met de Europese en de Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling wordt geen specifieke melding gemaakt van de Europese doelstellingen op het vlak van de overheidsfinanciën. Het spreekt echter voor zich dat bij de toepassing van die strategie het Verdrag van Maastricht moet worden nageleefd. Dat verdrag voorziet een verhouding van maximaal 60 % tussen de overheidsschuld en het bbp die de lidstaten niet mogen overschrijden of in elk geval tegen een bevredigend tempo moeten halen.

In België wordt de afbouw van de overheidsschuld als doelstelling vermeld in de eerste twee Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling. De nadruk wordt gelegd op het belang van die doelstelling in het kader van duurzame ontwikkeling. In het *FPDO 2004-2008* staat: *'In ons land is een snelle afbouw van de overheidsschuld een dwingende opdracht in het kader van duurzame ontwikkeling voor de toekomstige generaties'* (§1315).

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De lijst van structurele indicatoren omvat de indicator 'overheidsschuld in percentage van het bbp', maar die indicator is niet terug te vinden in de lijst van duurzame ontwikkelingsindicatoren van de Europese Commissie.

III.4 Beleidsantwoorden

Type van beleidsantwoorden	N° van de fiche	Naam van de IDO
Federale DO-strategie: inhoud, toepassing en kwaliteit	36	Inhoud van de federale DO-plannen: rangschikking van de maatregelen uit de eerste twee plannen volgens thema
	37	Toepassing van het 1ste plan
	38	Reacties van de organisaties uit het maatschappelijk middenveld op de overheidsenquêtes omtrent het federale DO-plan
Begroting/ overheidsfinanciën	39	Overheidsuitgaven voor O&O
	40	Sociale zekerheids-uitgaven
	41	Sociale zekerheidsontvangsten
	42	Uitgaven voor milieubescherming
	43	Milieu-ontvangsten
	44	Uitgaven voor de officiële ontwikkelingshulp

36 Inhoud van de eerste twee Federale Plannen inzake Duurzame Ontwikkeling

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

In 1992 verbindt *Agenda 21* (8.7) de staten ertoe nationale strategieën voor duurzame ontwikkeling in te voeren. Die verbintenis wordt in 1997 bevestigd en elk land krijgt de plicht tegen 2002 een dergelijke strategie uit te werken. In 2002 voegt het Plan van Johannesburg daar aan toe dat die strategieën klaar moeten zijn tegen 2005. In België kreeg die verbintenis vaste vorm in de wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling*, die in feite een duurzame ontwikkelingsstrategie vormt. Aangezien die wet enkel slaat op federale bevoegdheden, gaat het niet om een nationale maar om een federale strategie.

Eén van de door de wet van mei 1997 gecreëerde instrumenten is het Federaal Plan inzake duurzame ontwikkeling (FPDO). Dat plan wordt om de vier jaar opgemaakt. De wet bepaalt de inhoud van dat plan: *'Het plan, gestructureerd volgens de indeling van Agenda 21, legt de te nemen maatregelen vast op federaal niveau met het oog op de realisatie van de doelstellingen van een duurzame ontwikkeling. Het beoogt de doeltreffendheid en de interne samenhang van het beleid in deze materie te bevorderen. Het houdt rekening met de mogelijke ontwikkelingen op lange termijn'.*

Definitie

De twee volgende grafieken illustreren de inhoud van de Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling via de analyse van de opsplitsing van de maatregelen volgens twee mogelijke classificaties: het thema en het beleidsinstrument.

Grafiek 48 toont de opsplitsing van de maatregelen uit de eerste twee Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling volgens de grote thema's van *Agenda 21*: consumptie- en productiepatronen; armoede met inbegrip van overmatige schuldenlast – milieugezondheid; landbouw – mariene milieu – biodiversiteit; energie – vervoer – ozon en klimaatverandering; uitvoeringsmiddelen; versterking van de rol van de grote sociale groepen; tien richtlijnen voor het beleid inzake duurzame ontwikkeling. De acties van het FPDO 2000-2004 waren reeds gerangschikt volgens thema en voor de analyse werden de acties van het FPDO 2004-2008, herschikt over de 7 genoemde categorieën van thema's. Die herschikking gebeurde op basis van de aard van de meeste maatregelen in de acties.

Grafiek 49 geeft de opsplitsing van de maatregelen uit de eerste twee Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling volgens beleidsinstrument. Hierna volgen de gebruikte categorieën:

1. instrumenten op het vlak van regelgeving: normen, vergunningen, beperkingen, enz.;
2. economische instrumenten: toelagen, belastingen, lastenverlaging, enz.;
3. communicatie- en onderzoeksinstrumenten: studies, bewustmakingscampagnes, gebruik van communicatiekanalen, enz.;
4. vrijwillige instrumenten: vrijwillige akkoorden, enz.;
5. opvolgingsinstrumenten: indicatoren, rapporten, enz.;
6. programmatie-instrumenten: planning en nog niet precies omschreven maatregelen. De planning valt onder deze categorie omdat een plan nieuwe nog niet vastgelegde maatregelen omvat.

Evolutie

In het FPDO 2004-2008 is het totale aantal maatregelen lager (354 maatregelen of 43 % minder) dan in het FPDO 2000-2004 (622 maatregelen).

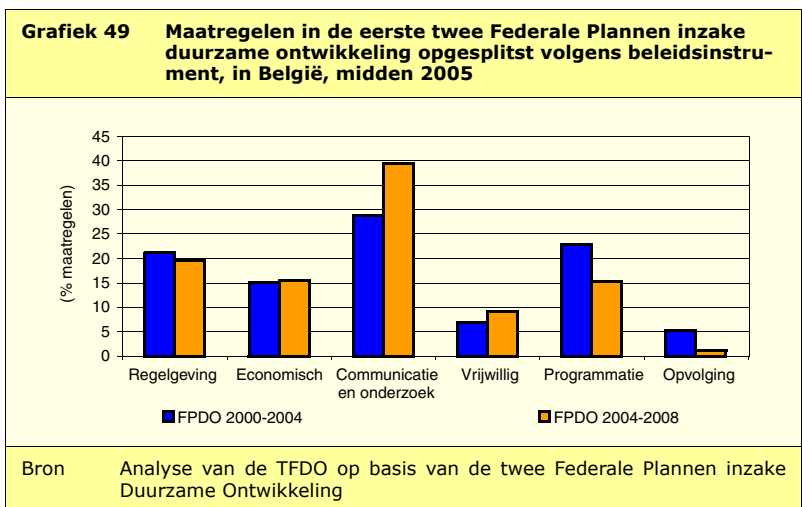
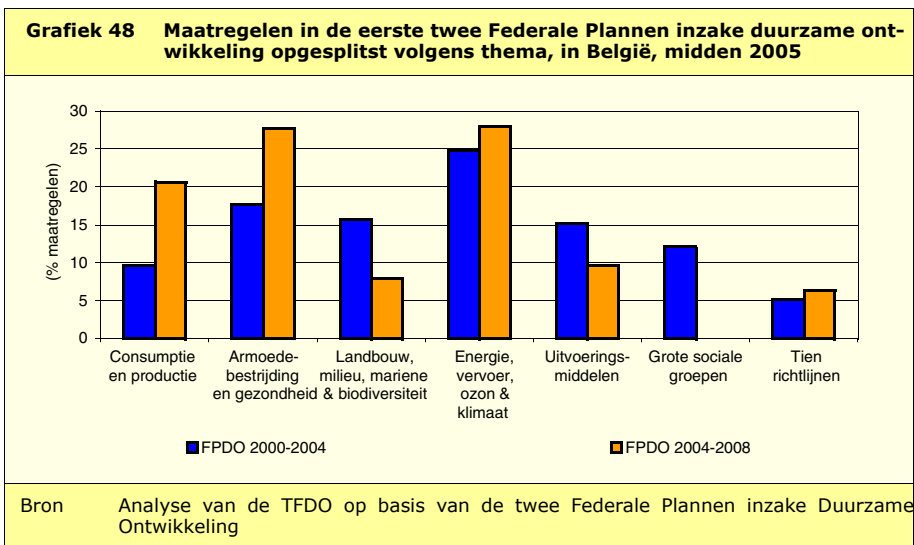
Grafiek 48 toont dat in beide Plannen het percentage maatregelen voor de thema's 'Energie, vervoer, ozon en klimaat' en 'Armoede en gezondheid' hoger ligt dan het percentage maatregelen van de andere thema's.

Uit de vergelijking van het FPDO 2000-2004 en het FPDO 2004-2008 blijkt ook dat er in

het FPDO 2004-2008 één thema verdwijnt: 'Versterking van rol van de grote sociale groepen', dat overeenstemt met deel 3 van *Agenda 21*. Het percentage maatregelen voor de thema's 'Consumptie en productie', 'Armoede en gezondheid' en 'Energie, vervoer, ozon en klimaat' is toegenomen, in tegenstelling tot de categorieën 'Landbouw, mariene milieu en biodiversiteit' en 'Uitvoeringsmiddelen', waarop in het tweede Plan minder in detail wordt ingegaan. Het percentage maatregelen in de categorie 'Tien richtlijnen' is ook lichtjes gestegen.

Uit grafiek 49 blijkt dat de maatregelen in het FPDO 2000-2004 hoofdzakelijk betrekking hebben op de categorie van instrumenten 'Communicatie en onderzoek', gevolgd door 'programmatische', 'regelgeving' en 'economische instrumenten'. In het FPDO 2004-2008 is die verdeling ongeveer dezelfde, al wint de categorie 'Communicatie en onderzoek' nog aan belang. In beide Plannen zijn de opvolgingsmaatregelen het minst vertegenwoordigd.

De vergelijking van het FPDO 2000-2004 en het FPDO 2004-2008 leert ons dat het aandeel van de maatregelen gebaseerd op communicatie- en onderzoeksinstrumenten toeneemt en dat dat van de programmatische-instrumenten afneemt. Het aandeel van de maatregelen in de andere categorie van instrumenten verandert niet noemenswaardig.

37 Toepassing van het FPDO 2000-2004

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De Federale Strategie inzake duurzame ontwikkeling, die voortvloeit uit de wet van 5 mei 1997 betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling zorgt voor twee belangrijke instrumenten: het Federaal Rapport inzake duurzame ontwikkeling en het Federaal Plan inzake duurzame ontwikkeling. Ze worden achtereenvolgens en op regelmatige tijdstippen opgesteld. Het Plan bepaalt *'de te nemen maatregelen op federaal niveau met het oog op de realisatie van de doelstellingen van een duurzame ontwikkeling. Het beoogt de doeltreffendheid en de interne samenhang van het beleid in deze materie te bevorderen'* voor de periode 2000-2004. Het Rapport onderzoekt onder meer in welke mate het Plan werd toegepast. De conclusies van die analyse maken het mogelijk de inhoud van het volgende Plan te verrijken en te verbeteren. Dat Plan zal dan weer in het volgende rapport worden onderzocht.

Dat ganse proces moet zorgen voor een betere kwaliteit en toepassing van de beslissingen. Het creëert een leercyclus op het vlak van duurzame ontwikkeling, die bijdraagt tot een goed bestuur.

Definitie

Om na te gaan welk gevolg werd gegeven aan de maatregelen van het FPDO kunnen de maatregelen opgesplitst worden naargelang de besluitvormingsfase waarin ze zich op het einde van de looptijd van het Plan bevinden. In het tweede *Federaal Rapport inzake Duurzame Ontwikkeling* wordt het besluitvormingsproces onderzocht en ingedeeld in vijf etappes (TFDO 2002):

1. **Voorbereiding:** *keuze van tijdschema, instrumenten en intermediaire doelen. Deze etappe loopt in theorie tot het moment waarop de doelen en instrumenten zijn gekozen en in een regelgevende tekst kunnen worden opgenomen.*
2. **Invoering:** *formulering, goedkeuring en afkondiging van de maatregelen. Deze etappe gaat in theorie tot het moment dat een maatregel van kracht wordt.*
3. **Uitvoering:** *toepassing van maatregelen en afdwinging. Dat gaat om de toepassing van de regelgeving nadat ze van kracht werd.*
4. **Monitoring:** *verzamelen van gegevens over de uitvoering, waarna eventueel bijstellingen kunnen volgen; deze etappe loopt gelijktijdig met de uitvoering van een beleid.*
5. **Evaluatie:** *praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek, advisering over de opzet en begeleiding. Deze etappe kan gebeuren voor, tijdens en na elke van de etappes hierboven."*

Bovendien kunnen er vijf categorieën worden gedefinieerd voor de maatregelen die niet in een van de verschillende etappes van het besluitvormingsproces kunnen worden ingedeeld:

6. **Variabel:** *maatregel die door alle overheidsdiensten moet worden toegepast, maar die zich in de verschillende overheidsdiensten in een verschillende stap van het besluitvormingsproces bevindt.*
7. **Zonder gevolg:** *maatregel waarvoor er voor de toepassing nog geen enkel voor derden merkbaar initiatief genomen werd.*
8. **Achterhaald:** *maatregel die door nieuwe beslissingen achterhaald is.*
9. **Gedefederaliseerd:** *maatregel waarvoor de federale bevoegdheid na de publicatie van het Plan aan de gefedereerde overheden werd overgedragen.*

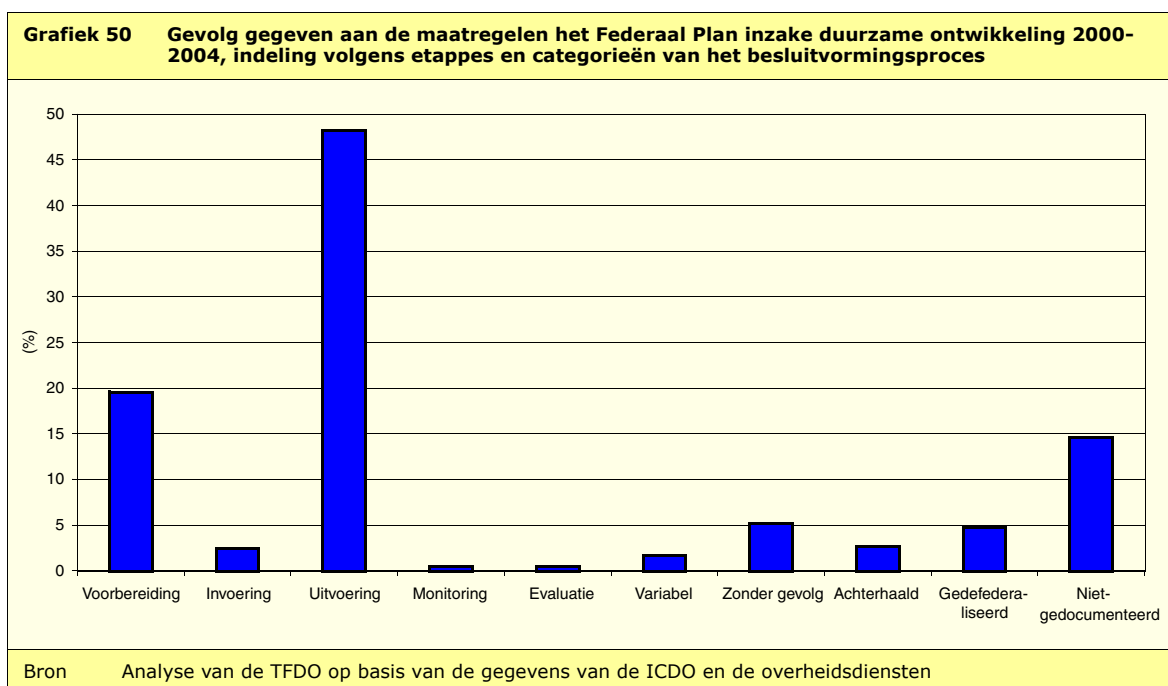
10. **Niet-gedocumenteerd:** maatregel waarover geen enkel rapport bestaat en er geen informatie beschikbaar is. Daar er over bepaalde maatregelen foute informatie werd verspreid, werden die in deze categorie geplaatst”.

Grafiek 50 presenteert de verdeling van de maatregelen uit het FPDO 2000-2004 over de 10 mogelijke situaties binnen het besluitvormingsproces over de totale looptijd.

Evolutie

Wij tonen hier alleen de gegevens voor het FPDO 2000-2004. De toepassing van het tweede Plan loopt van 2004 tot 2008 en is dus pas begonnen. Het is dus onmogelijk nu reeds een evolutie van de toepassing te geven.

Eind 2004 waren 71 % van de maatregelen van het FPDO 2000-2004 in een etappe van implementatie, voor 29 % van die maatregelen kon de implementatie-etappe niet worden geïdentificeerd. Van de maatregelen die geïmplementeerd werden, zijn 20 % in voorbereiding en 48 % in uitvoering. Zeer weinig maatregelen zitten in een etappe van monitoring of evaluatie (3 maatregelen per etappe). Van de maatregelen waarvan de etappe niet kon worden geïdentificeerd, zijn er 8 % achterhaald op Federaal niveau. Van die maatregelen zijn er 5 % gedefederaliseerd (regionalisering van 2001) en 3 % zijn achterhaald door maatregelen die werden genomen op andere niveaus (op Europees niveau bijvoorbeeld). Uiteindelijk is er voor 5 % van de maatregelen nog niets gedaan, 2 % van de maatregelen werden variabel geïmplementeerd en voor 15 % van de maatregelen is er geen informatie beschikbaar.

38 Reacties van organisaties uit het sociale middenveld op de openbare raadpleging over de Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Participatie is een centraal principe van duurzame ontwikkeling, zoals vermeld in de Verklaring van Rio. Om naar een duurzame ontwikkeling toe te gaan, is de participatie van de bevolking bij de uitwerking en implementatie van het beleid terzake noodzakelijk. Het betreft een leerproces waarbij de inbreng van alle maatschappelijke actoren relevant is voor het verrijken van het beleid via de confrontatie van verschillende visies en het creëren van een maatschappelijk draagvlak voor het gevoerde beleid. De participatie kan wettelijk bindend zijn of niet, ad hoc of structureel, verlopen via grote adviesorganen of niet.

Bij de Belgische federale wet van 5 mei 1997 *betreffende de coördinatie van het federale beleid inzake duurzame ontwikkeling* wordt een participatieve en verantwoordelijke aanpak van het besluitvormingsproces ingevoerd. Zo is er voorzien dat binnen de planning, en vóór de beslissing van de regering, een brede raadpleging van de bevolking wordt georganiseerd op basis van het voorontwerp van Plan. Op basis van de verzamelde opmerkingen, adviezen en suggesties wordt het ontwerp aangepast om vervolgens ter goedkeuring aan de regering te worden voorgelegd.

Definitie

De reacties van organisaties gedurende de raadplegingen over de opeenvolgende Federale plannen inzake duurzame ontwikkeling worden volgens de 9 grote maatschappelijke groepen van Agenda 21 ingedeeld: vrouwen, kinderen en jongeren, inheemse volkeren, NGO's, lokale autoriteiten, vakbonden, werkgevers (handel en industrie), de wetenschappelijk-technische gemeenschap en boeren. De verdeling van de reacties gebeurt op basis van het profiel, het statuut en de specifieke doelgroep waarop de organisatie die hierop geantwoord heeft, zich in eerste instantie richt. Om de reacties op een bondige manier voor te stellen in tabel 6 werden twee categorieën aan de indeling toegevoegd: de adviesraden en een restcategorie "Andere" (omvat o.a. politieke partijen, overheidsadministraties en regionale overheden). De categorie "NGO's" werd verder opgedeeld volgens thema: milieu, ontwikkeling Zuid-Noord en sociaal-cultureel werk. De categorie "inheemse volkeren" groepeerde de organisaties die actief zijn rond de situatie van migrantengemeenschappen en rond ondersteuning van inheemse volkeren buiten België.

Tabel 6 vermeldt de verdeling van de reacties volgens deze "grote maatschappelijke groepen" voor de raadpleging over het eerste Plan in 2000 (consultatieperiode: 1 februari 2000 – 31 maart 2000) en voor de raadpleging over het tweede Plan in 2004 (consultatieperiode: 15 februari 2004 - 15 mei 2004).

Evolutie

Tijdens de eerste raadpleging in 2000 kwamen 1 887 reacties binnen, waaronder 300 van organisaties. Gedurende de raadpleging over het tweede voorontwerp van plan werden 805 reacties geteld, waaronder 221 reacties afkomstig van organisaties. De reacties van burgers worden hier echter niet beschouwd.

Tabel 6 Reactie van organisaties op de raadplegingen van 2000 en 2004				
	Raadpleging 2000		Raadpleging 2004	
	Aantal reacties	Percentage reacties	Aantal reacties	Percentage reacties
Vrouwen	9	3,3	2	0,9
Kinderen en jongeren	5	1,8	4	1,8
Inheemse volkeren/ migrantengemeenschappen	2	0,7	2	0,9
NGO's totaal	123	45,2	80	36,2
<i>NGO's milieu</i>	58	21,3	41	18,6
<i>NGO's ontwikkeling</i>	48	17,6	28	12,7
<i>socio-culturele NGO's</i>	17	6,3	11	5,0
Lokale autoriteiten	14	5,1	76	34,4
Vakbonden	17	6,3	3	1,4
Wergevers	27	9,9	14	6,3
Wetenschappelijke en technische wereld	25	9,2	12	5,4
Landbouwers	7	2,6	1	0,5
Adviesraden	11	4,0	16	7,2
Andere	32	11,8	11	5,0
Totaal	272	100	221	100

Bron: Analyse van de TFDO op basis van gegevens verstrekt door het CDO (2000) en de POD Duurzame Ontwikkeling (2004)

Bij beide raadplegingen ging het merendeel van de reacties uit van NGO's. Bij de consultatie van 2000 gaven proportioneel meer werkgevers, vakbonden, wetenschappelijke instellingen en vertegenwoordigers van de restcategorie "andere" hun visie op het beleidsplan dan het geval was vier jaar later. Het aandeel reacties van lokale overheden, en in mindere mate van de adviesraden, is wel gestegen bij de tweede raadpleging. Opvallend voor beide raadplegingen is de beperkte inbreng van de andere grote maatschappelijke groepen: organisaties die vrouwen, jongeren, allochtonen of boeren vertegenwoordigen. Het zijn ook precies de groepen die in België weinig of niet in de adviesraden zijn vertegenwoordigd.

Verband met de internationale evolutie

Op Europees vlak werd in 2004 een openbare raadpleging georganiseerd in het kader van een actualisering van de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling. De Europese Commissie verzamelde 1104 reacties.

Tabel 7 Reacties van maatschappelijke groepen op de Europese raadpleging over de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling

	Gedetailleerde vragenlijst	Korte vragenlijst	Totaal
NGO's (milieu, sociaal en consumenten)	41	51	92
Bedrijven	36	44	80
Vakbonden	5	4	9
Openbare administratie	31	24	55
Wetenschappelijke instellingen	1	10	11
Totaal	114	133	247

Bron EC (2005a). *Replies to the public consultation 2004 to the European Strategy for Sustainable*. http://www.europa.eu.int/comm/sustainable/pages/replies_pc_en.htm (15/06/05)

De onderstaande tabel splitst het aantal reacties op naar de grote maatschappelijke groepen. Enkel organisaties of instellingen die reageerden via een van de twee door de Commissie opgestelde vragenlijsten en die geen anonimiteit opeisten, worden hier beschouwd. Van de ontvangen reacties, zijn het de NGO's (zoals in België) en de bedrijven (verschil met België) die de meeste reacties hebben geleverd.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie voor duurzame ontwikkeling wordt het belang van participatie in het besluitvormingsproces expliciet onderlijnd: *"An open policy process also allows any necessary trade-offs between competing interests to be clearly identified, and decisions taken in a transparent way. ... Widespread popular "ownership" of the goal of sustainable development depends not only on more openness in policy-making but also on the perception that individuals can, through their own actions, make a real difference"* (CCE, 2002). De uitwerking van dit participatiebeginsel gebeurt onder andere via de toepassing van het Verdrag van Aarhus, waarvoor België in juni 1998 bij de eersten van de 35 ondertekenaars was. Dit verdrag bepaalt een aantal rechten voor het brede publiek (burgers en hun organisaties) inzake milieubeleid met als drie grote onderdelen: de toegang tot informatie, de deelname aan het besluitvormingsproces en de toegang tot justitie.

In België, wordt het belang van participatie (van burgers en van grote maatschappelijke groepen) in beide Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling onderstreept.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator maakt geen deel uit van de lijst van de structurele indicatoren. De lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat een indicator over participatie: *"Responses to EC Internet public consultations"*. Deze indicator moet nog verder ontwikkeld worden.

39 Overheidsuitgaven voor onderzoek en ontwikkeling

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Onderzoek en ontwikkeling (O&O) speelt een cruciale rol in het kader van een duurzame ontwikkeling. Enerzijds is het een essentiële factor voor economische groei die kan bijdragen tot de creatie van banen, sociale cohesie en de bescherming van het milieu. Anderzijds is O&O noodzakelijk om onze kennis te vergroten van de interactie tussen het economisch, het menselijk en het milieukapitaal. De regeringen erkenden in Agenda 21 dan ook dat de *wetenschap meer van zich dient te laten horen teneinde het inzicht te vergroten en de interactie tussen wetenschap en maatschappij te versoepelen. (...) Wetenschappelijke kennis dient te worden aangewend voor de verwoording en ondersteuning van duurzame-ontwikkelingsdoelen via wetenschappelijke evaluaties van de huidige staat van en de toekomstverwachtingen voor het geosysteem (§35.3)*. Wetenschappelijke kennis is trouwens essentieel bij de toepassing van het voorzorgsbeginsel: *Van dergelijke evaluaties (...) moet gebruik worden gemaakt in het besluitvormingsproces en in de interactieve processen tussen wetenschap en beleidsvorming (§35.3)*.

De overheidsuitgaven voor O&O dragen, samen met die van de andere actoren, bij tot de inspanningen inzake O&O. De uitgaven gefinancierd door de overheid zijn vooral nodig om O&O te ondersteunen en te sturen in domeinen van algemeen belang, zoals duurzame ontwikkeling.

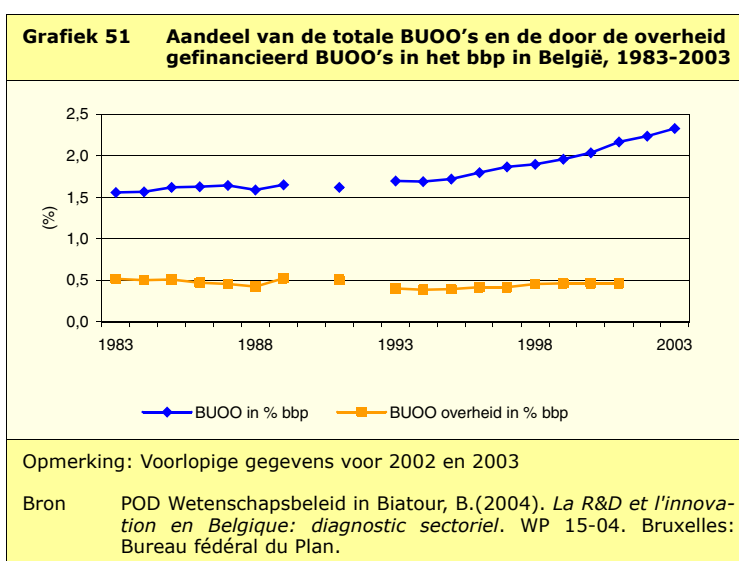
Definitie

De bruto binnenlandse uitgaven voor O&O (BUOO's) "zijn de uitgaven gespendeerd aan de O&O-werkzaamheden op het nationale grondgebied over een gegeven periode. Deze uitgaven omvatten de O&O uitgevoerd op het nationale grondgebied die door het buitenland wordt gefinancierd, maar niet de betalingen voor O&O-werkzaamheden in het buitenland. De O&O-statistieken zijn gebaseerd op retrospectieve enquêtes bij de organisaties die O&O-activiteiten hebben verricht op het nationale grondgebied. Deze organisaties worden gegroepeerd volgens de volgende vier institutionele sectoren: de ondernemingen, de overheid, de instellingen zonder winstoogmerk en het hoger onderwijs^a (Biatour, 2004)'.

De uitgaven uit grafiek 51 betreffen de BUOO's van alle sectoren samen en de BUOO's die gefinancierd worden door de overheid in België. Ze worden uitgedrukt in % van het bbp. In grafiek 53 zijn het de BUOO's van het geheel van de sectoren in % van het bbp en het aandeel van de BUOO's die gefinancierd worden door de overheid die zijn voorgesteld in België en in de EU.

Evolutie

Zoals blijkt uit grafiek 51 schommelden de door de overheid gefinancierde BUOO's tussen 1983 en 2003 rond 0,5 % van het bbp. Ze daalden vooral tijdens de eerste helft van de jaren 90 tot 0,39 % van het bbp in 1994. Nadien stegen ze geleidelijk en bereikten 0,47 % van het bbp in 2001. De totale BUOO's van alle sectoren stegen dan weer sterker tijdens de beschouwde periode: van 1,56 % in 1983 naar 2,17 % in 2001, met een aanzienlijke groei sinds 1995. Bijgevolg is het aandeel van de door de overheid gefinancierd BUOO's in de totale

BUOO's tussen 1983 en 2001 gedaald van 33,4 % naar 21,4 %.

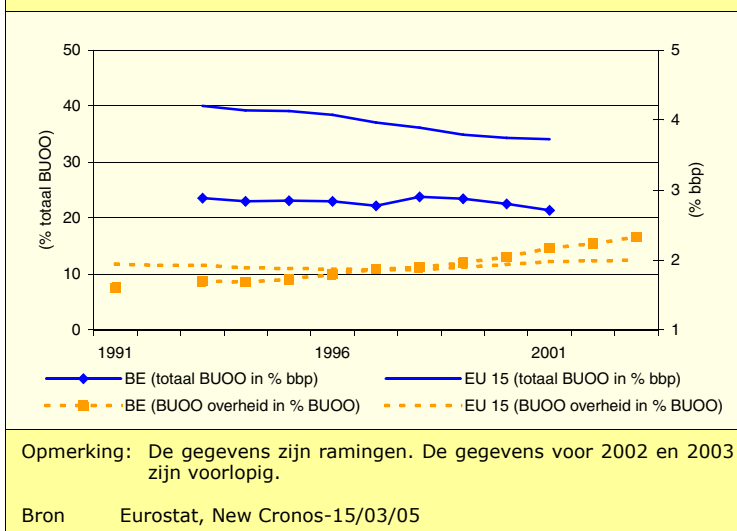
Verband met de internationale evolutie

Het aandeel van de totale door de overheid gefinancierd BUOO's ligt lager in België dan in de Europese Unie, respectievelijk 21,44 % en 34,07 % (EU-15; in de EU-25: 34,7 %) in 2001. Zoals blijkt uit grafiek 52 daalt het aandeel van de BUOO's van de overheid in de totale BUOO's echter zowel in België als in de Europese Unie. De daling is aanzienlijk groter in de totale Europese Unie (van 40,0 % in 1993 tot 34,1 % in 2001 in de EU-15) dan in België (van 23,5 % in 1993 tot 21,44 % in 2001).

Merk evenwel op dat de totale BUOO's uitgedrukt in percentage van het bbp tussen 1995 en 2001

in België veel sneller zijn gestegen dan in de EU-15, respectievelijk van 1,72 % naar 2,17 % en van 1,88 % naar 1,98 %. Het aandeel van de totale BUOO's in het bbp in België ligt sinds 1998 hoger dan het gemiddelde aandeel in de EU. In 2003 lag het aandeel van de totale BUOO's in het bbp in België (2,33 %) volgens de schattingen hoger dan het Europese gemiddelde (1,95 % in de EU-25 en 2,0 % in de EU-15).

Grafiek 52 Totale BUOO's in % van het bbp en aandeel van de door de overheid gefinancierd BUOO's in België en in de Europese Unie, 1993-2003

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Op Europees niveau hebben de regeringen tijdens de Europese Raad van Lissabon de nadruk gelegd op het belang van O&O voor de ontwikkeling van de Europese Unie. Ze hebben zich ertoe verbonden een Europese onderzoeks- en ontwikkelingsruimte te creëren. Tijdens de Europese Raad van Göteborg hebben ze de nadruk gelegd op bepaalde O&O-domeinen door aan de Raad te vragen 'terdege rekening te houden met energie, vervoer en milieu in het 6de kaderprogramma voor onderzoek en ontwikkeling' (Raad van de EU 2001). Nadien hebben ze, tijdens de Europese Raad van Barcelona, de doelstelling goedgekeurd om de O&O-uitgaven te verhogen om tegen 2010 te komen tot een O&O-intensiteit van 3 % van het bbp. Ze hebben zich er eveneens toe verbonden twee derde van die investeringen te laten financieren door de privé-sector.

Op Belgisch federaal niveau wijdt het *FPDO 2000-2004* een hoofdstuk aan onderzoek waarin het verschillende doelstellingen en maatregelen oplegt opdat het wetenschappelijk onderzoek zou bijdragen tot een duurzame ontwikkeling: 'onverminderd andere doelstellingen moet het wetenschappelijk onderzoek gericht worden op het verwerven van essentiële kennis over samenleving en natuur (§594)'. Het *FPDO 2004-2008* wijst ook op het belang van O&O om duurzame ontwikkeling aan te moedigen en bevat de verbintenis: 'beleidsvoorbereidend wetenschappelijk onderzoek beter af te stemmen op de toekomstige maatregelen inzake een duurzame ontwikkeling (§4201)'.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator 'bruto binnenlandse uitgaven voor O&O in % van het bbp' maakt zowel deel uit van de lijst met structurele indicatoren als van de lijst met indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

40 Uitgaven inzake sociale zekerheid

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

In de meeste ontwikkelde landen die het model 'welvaartsstaat' hebben ingevoerd, zijn sociale zekerheidsstelsels ontwikkeld door de overheid in overleg met de sociale partners. Die stelsels zijn een antwoord van die actoren om de verzekerden een bepaald inkomen te garanderen ingeval een bepaald risico zich voordoet (bv. verlies van werk of ziekte). Ze zorgen aldus voor de bestrijding van armoede en een gelijkere verdeling van de welvaart. Daarom is de uitbouw van sociale zekerheidsstelsels belangrijk voor elk beleid dat een duurzame ontwikkeling nastreeft.

De follow-up van de gegevens over de sociale zekerheidsuitgaven en over de sociale zekerheidsontvangsten (zie fiche 41) is essentieel om de leefbaarheid van de sociale zekerheidsstelsels te waarborgen. Dat is bijzonder belangrijk in het kader van een beleid dat zich richt op de gevolgen van de veroudering van de bevolking (zie fiche 1). Die demografische evolutie zou in de toekomst immers leiden tot een stijging van de sociale uitgaven voor vergrijzing.

Definitie

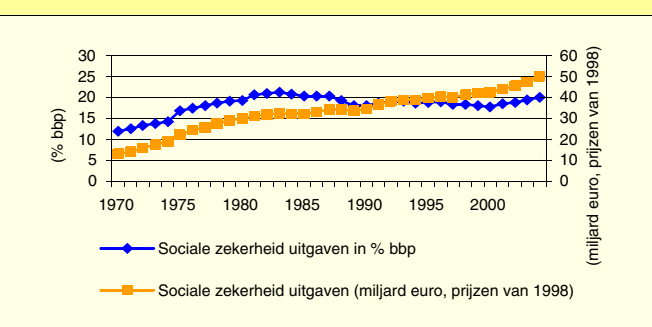
De sociale zekerheidsuitgaven hebben betrekking op alle tussenkomsten die plaatsvinden in het kader van het sociale zekerheidsstelsel om individuen of huishoudens te beschermen tegen bepaalde risico's of hen in staat te stellen tegemoet te komen aan bepaalde behoeften¹: ziekte, handicap of invaliditeit, ouderdom, werkloosheid, brugpensioenen, loopbaanonderbrekingen, het overlijden van een familielid, het hebben en zorgen voor kinderen of andere familieleden. Bepaalde uitgaven die rechtstreeks vallen onder de algemene uitgavenbegroting van de staat (sociale bijstandsuitkeringen, pensioenen van de openbare sector en overdracht aan de gezinnen) worden niet meegerekend in de indicator in de grafieken 53 en 54.

In grafiek 53 worden de Belgische sociale zekerheidsuitgaven voor de periode 1970-2004 in miljard euro tegen constante prijzen en in percentage van het bbp uitgedrukt. Grafiek 54 geeft de evolutie van het aandeel van de uitgaven voor verschillende risico's t.o.v. de totale sociale zekerheidsuitgaven van België.

Evolutie

De sociale zekerheidsuitgaven in België in constante prijzen kenden tussen 1970 en 2003 een regelmatige stijging. Ze stegen van 31,1 miljard euro in 1970 naar 50,1 miljard euro in 2005, met name een gemiddelde jaarlijkse groei van 4 %. Uitgedrukt in % van het bbp zijn die sociale zekerheidsuitgaven aanzienlijk toegenomen tussen 1970 (12,0 %) en 1983 (21,3 %). Daarna daalden ze lichtjes en stabiliseerden rond 18,6 % tussen 1989 en 1999. Sinds 2000 stijgen ze opnieuw en liepen op tot 20,0 % van het bbp in 2004.

Grafiek 53 Uitgaven inzake sociale bescherming in miljard euros en in % van het BBP in België, 1970-2004

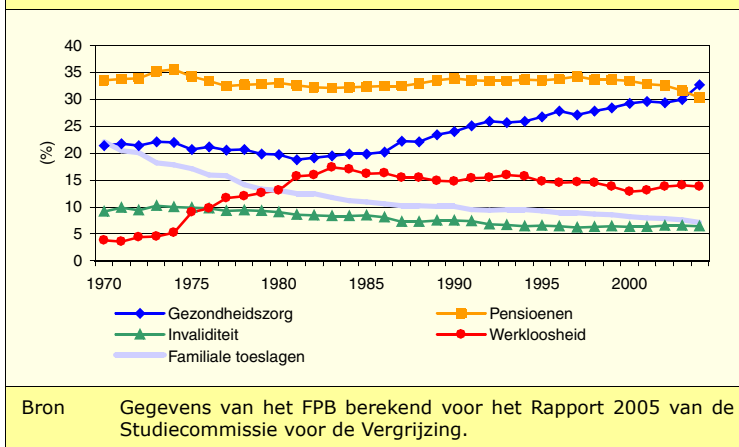

Bron Gegevens van het FPB berekend voor het Rapport 2005 van de Studiecommissie voor de Vergrijzing

1. Voorzover het niet gaat om een gelijktijdige wederzijdse of individuele regeling.

De verdeling van die uitgaven over de verschillende categorieën van sociale uitkeringen toont voor de periode 1970-2004 een zeer uiteenlopende evolutie voor elke categorie. Het aandeel van de pensioenuitgaven (in de totale uitgaven) bleef vrij stabiel over die periode en kent sinds 2000 een daling. Het aandeel van de gezondheidszorg kende een zeer sterke stijging tussen 1981 en 2004. Het aandeel van de gezinsuitkeringen is in vrije val sedert 1970. Het aandeel van de werkloosheid en van het brugpensioen kende een sterke stijging tussen 1970 en 1983 en daalt lichtjes sindsdien. Ten slotte, het aandeel van de ziekte- en invaliditeitsuitkeringen is gemiddeld lichtjes gedaald tussen 1970 en 2004.

Grafiek 54 Aandeel van de uitgaven voor verschillende risico's in de totale uitgaven voor sociale bescherming in België, 1970-2004

Verband met de internationale evolutie

De uniforme gegevens die op Europees niveau beschikbaar zijn, hebben betrekking op de uitgaven voor sociale bescherming, dus niet enkel de uitgaven die vallen onder de sociale zekerheid (voor België voorgesteld in de grafieken 53 en 54), maar ook die van de staat. Die gegevens zijn gebaseerd op de zogenoemde ESSPROS-methodologie van 1996 en zijn beschikbaar vanaf 1994. Volgens die bron bedraagt het aandeel van de uitgaven voor sociale bescherming 27,8 % van het bbp in België. Het EU-15-gemiddelde loopt hiermee ongeveer gelijk (28 %).

De verdeling van de uitgaven over de verschillende risico's in de EU-15-landen verschilt van de Belgische situatie. Enerzijds bevatten de uitgaven inzake sociale bescherming in de EU-15 een rubriek die betrekking heeft op directe steun aan personen of gezinnen op het vlak van huisvesting, wat niet het geval is in België. In 2002 vertegenwoordigden deze uitgaven 2 % van alle uitgaven voor sociale bescherming in de EU-15. Anderzijds is in de EU-15 het aandeel uitgaven in verband met ziekte en invaliditeit hoger dan in België, namelijk 36 % tegenover 33 % in 2002. Het omgekeerde geldt dan weer voor het aandeel uitgaven inzake werkloosheid: respectievelijk 12 % in België en 7 % in het EU-15 in 2002.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling hebben de regeringen zich ertoe verbonden de sociale beschermingsstelsels aan te passen om de leefbaarheid ervan op lange termijn te waarborgen, en dit ondanks de vergrijzing, ter bevordering van de sociale integratie en gelijkheid van mannen en vrouwen, en om kwaliteitsvolle gezondheidszorg te verlenen (Raad van de EU 2000, § 31).

In België, meldt het *FPDO 2000-2004* dat erover gewaakt moet worden dat de impliciete norm voor uitgavenbeheersing verder wordt gerespecteerd. Die norm werd goedgekeurd in het kader van het Europese stabiliteitsprogramma 2000-2004. Het *FPDO 2004-2008* vermeldt eveneens een reeks maatregelen die betrekking hebben op uitgaven inzake armoedebestrijding en pensioenen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De structurele indicatoren hernemen geen indicator betreffende de uitgaven voor sociale bescherming. De lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese commissie bevat daarentegen verscheidene indicatoren voor die uitgaven: de huidige en de verwachte openbare uitgaven voor pensioenen in percentage van het bbp en de huidige en de verwachte openbare uitgaven voor gezondheidszorg in percentage van het bbp.

41 Ontvangsten inzake sociale zekerheid

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

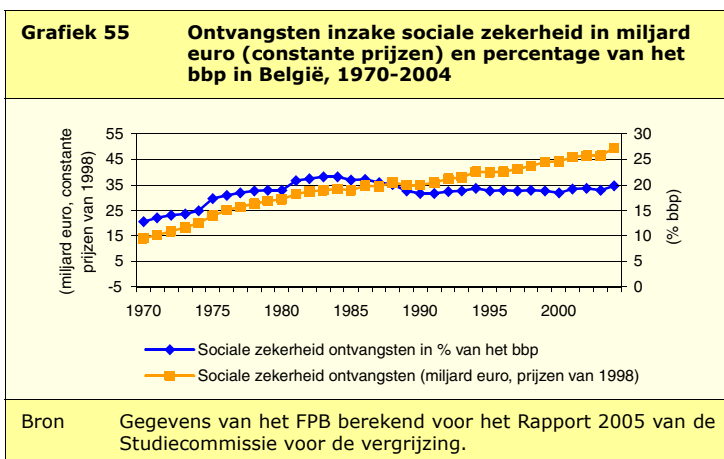
Voorzieningen van sociale zekerheidssystemen zijn belangrijk voor een beleid dat een duurzame ontwikkeling nastreeft, omdat ze de verzekerden een bepaald inkomen garanderen in het geval zich een bepaald risico voordoet (bv. verlies van werk of ziekte). Op deze wijze weerspiegelen deze voorzieningen het engagement van de overheden om de welvaart te herverdelen en armoedesituaties te voorkomen, hetgeen een prioriteit is van duurzame ontwikkeling.

Hieruit volgt dat een beleid voor duurzame ontwikkeling ook aandacht zal moeten besteden aan de financiering van deze sociale zekerheidsvoorzieningen en dus aan ontvangsten inzake sociale zekerheid. Een dergelijk beleid moet in de eerste plaats zorgen dat er voldoende economische groei is om deze voorzieningen op lange termijn te financieren. Het betekent vervolgens ook dat de voorzieningen, zo nodig, moeten worden aangepast aan fundamentele wijzigingen van de maatschappelijke noden. De veranderende noden die de veroudering van de bevolking met zich meebrengt is hier een voorbeeld van. Het betekent tenslotte dat de financieringswijze geen negatieve externaliteiten mag veroorzaken die de komende generaties of andere niet-verzekerde of kansarme personen zouden moeten dragen. Dergelijke externaliteiten kunnen het gevolg zijn van begrotingstekorten of van private voorzieningen die gebaseerd zijn op niet-duurzame productiepatronen.

Definitie

De ontvangsten van de sociale zekerheid omvatten sociale bijdragen van de werknemersstelsel, algemene bijdragen van de overheid, transferten van andere systemen en ten slotte andere ontvangsten. De sociale bijdragen bestaan uit datgene dat wordt afgehouden van de bruto-inkomsten van de werknemers. Ze omvatten de patronale bijdragen en de persoonlijke bijdragen. Algemene bijdragen van de overheid (centrale, regionale of lokale) betreffen enerzijds de dotatie van de federale overheid en anderzijds de alternatieve financiering (die niet gebaseerd is op bijdragen). De sociale zekerheid heft ook bepaalde belastingen. Andere ontvangsten ten slotte hebben betrekking op onder meer ontvangsten uit dividenden en intresten.

Grafiek 55 presenteert voor België de ontvangsten inzake de sociale zekerheid in miljard euros (constante prijzen) en in % van het BBP voor de periode 1970-2004. Grafiek 56 geeft het aandeel van de verschillende ontvangstenbronnen binnen het totaal van de ontvangsten.

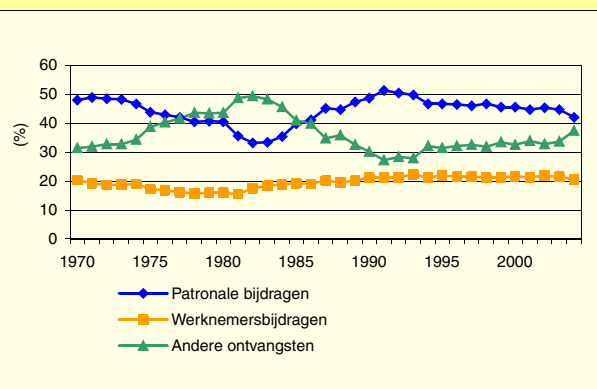
Evolutie

Uitgedrukt in constante prijzen, zijn de ontvangsten inzake sociale zekerheid vermenigvuldigd met meer dan een factor 3 tussen 1970 en 2004, stijgend van 14 miljard euro tot 49,5 miljard euro. Uitgedrukt in percentage van het BBP tekent zich een sterke stijging van de inkomsten af tussen 1970 en 1983, van 13 % van het BBP naar 22 % van het BBP. Vervolgens volgde opnieuw een daling tot 18,3 % in 1990. Sindsdien fluctueren de inkomsten rond 18,9 % van het BBP.

In 2004 was het bedrag van de ontvangsten inzake sociale zekerheid lager dan dat van de uitgaven voor sociale zekerheid (cf. fiche 40), dat 50,1 miljard euro in 2004 bedroeg. Het sociale zekerheidssysteem kende dus een primair tekort (buiten rentelasten) van 0,6 miljard euro.

In 2004 was 42 % van deze ontvangsten afkomstig van patronale bijdragen van de werknemersstelsel (grafiek 56). Het aandeel van de werknemersbijdragen van de werknemersstelsel was toen 21 %, terwijl het aandeel van de andere ontvangsten toen 37 % bedroeg. Tussen 1970 en 2004 fluctueerde het aandeel van de werknemersbijdragen steeds rond de 20 %. Tussen 1970 en 1983 daalden de patronale bijdragen daarentegen significant, terwijl de andere ontvangsten in die periode stelselmatig bleven stijgen. Vervolgens en tot het begin van de jaren 1990 kon een omgekeerde trend worden vastgesteld. Vanaf dan tot 2004 stegen de andere ontvangsten (vooral de alternatieve financiering) en daalden de patronale bijdragen weer lichtjes.

Grafiek 56 Aandeel van de verschillende ontvangsten inzake sociale zekerheid in België, 1970-2004

Bron Gegevens van het FPB berekend voor het Rapport 2005 van de Studiecommissie voor de vergrijzing.

Verband met de internationale evolutie

Uniforme gegevens over ontvangsten inzake sociale bescherming (dus niet enkel deze van de sociale zekerheid, maar ook deze uit het Staatsbudget) voor België en de Europese Unie zijn beschikbaar vanaf het midden van de jaren 1990. Deze gegevens zijn gebaseerd op de ESSPROS-methodologie van 1996. Ze zijn niet volledig vergelijkbaar met de gegevens voor België gepresenteerd in vorige grafieken.

Het aandeel van het BBP voor de ontvangsten inzake sociale bescherming was in 2002 volgens de ESSPROS-gegevens hoger in België (32,3 %) dan in de EU-15 (28,9 %). In de EU-15 is het aandeel van de patronale bijdragen in het totaal van de ontvangsten inzake sociale bescherming merkbaar lager dan in België, nl. 38,9 % in de EU-15 in 2002 en 50,1 % in België. Het aandeel van de werknemersbijdragen is tussen 1995 en 2002 gedaald in de EU-15 en bedroeg 21,4 % in 2002, wat aanleunt bij het Belgische niveau (22,1 %).

Verband met de Europese en Belgische strategie inzake duurzame ontwikkeling

Zoals vermeld in fiche 40 over de uitgaven inzake sociale zekerheid richt de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling zich op de leefbaarheid van de sociale beschermingssystemen. Zonder doelstellingen op het vlak van de ontvangsten te preciseren, hebben de regeringen zich binnen deze strategie voorgenomen om de sociale beschermingsregimes te moderniseren om zodoende het hoofd te bieden aan bepaalde sociale problemen, zoals vergrijzing en sociale uitsluiting.

In België stelt het *FPDO 2000-2004* dat de middelen die toegekend zijn aan het stelsel van de sociale zekerheid ook blijvend gegarandeerd moeten worden. Hierbij moet er ook rekening gehouden worden met de nieuwe behoeften in de samenleving. Een opbouw van een begrotingsoverschot en een versnelde schuldafbouw wordt nagestreefd zodat de gevolgen van de demografische evolutie kunnen worden opgevangen. Het *FPDO 2004-2008* benadrukt deze noodzaak eveneens. Het stelt in het bijzonder voor om de beleggingsstrategie van private beleggingsfondsen, zoals pensioenfondsen, op te volgen en om na te gaan in welke mate duurzame productiewijzen ermee worden gestimuleerd.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De indicator over de ontvangsten inzake sociale zekerheid is noch in de lijst van structurele indicatoren, noch in de lijst van indicatoren voor een duurzame ontwikkeling van de Europese commissie opgenomen.

42 Overheidsuitgaven voor milieubescherming

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

De menselijke activiteiten oefenen een aanzienlijke druk uit op het milieukapitaal en doen de toestand ervan achteruitgaan. Om die teloorgang van het milieukapitaal tegen te gaan en om de druk op dat kapitaal te beperken, besteedt de overheid een deel van haar budget aan uitgaven ten bate van het milieu. Die uitgaven zijn een antwoord van de overheid om het milieukapitaal te beschermen.

In Agenda 21 hebben de regeringen erkend dat "*bijzondere inspanningen vereist zijn voor de aanpak van milieuproblemen*" (§33.5) op gebied van nieuwe financiële middelen en mechanismen. Tien jaar later wordt de noodzaak van de toekenning van financiële middelen voor de bescherming van het milieu in het Implementatieplan van Johannesburg zeer regelmatig vermeld.

Definitie

De overheidsuitgaven voor milieubescherming omvatten alle overheidsuitgaven die specifiek bestemd zijn voor activiteiten die tot doel hebben de vervuiling of de hinder veroorzaakt door productie- of consumptieactiviteiten van goederen en diensten, te voorkomen, te verminderen of weg te werken. De uitgaven voor milieubescherming omvatten lopende uitgaven, zoals bijvoorbeeld voor afvalverwerking. Ze omvatten eveneens investeringsuitgaven, zoals de bouw van een waterzuiveringsinstallatie. De uitgaven van gezinnen en ondernemingen worden niet opgenomen in deze indicator.

Grafiek 57 geeft de evolutie van de overheidsuitgaven voor milieubescherming in miljoen euro en in % van het bbp in België tussen 1997 en 2000. De gegevens inzake milieu-uitgaven zijn erg versnipperd en er is een aanzienlijke vertraging in de actualisering van de gegevens, waardoor het moeilijk is informatie over die uitgaven te verstrekken.

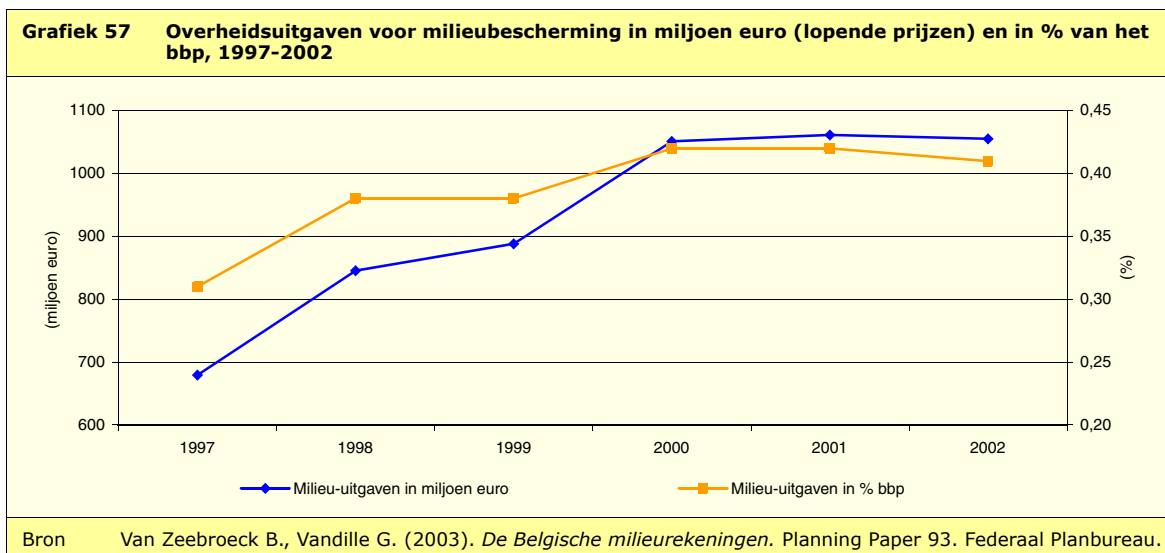
Evolutie

De overheidsuitgaven voor milieubescherming zijn sterk gestegen tussen 1997 en 2000, van 679 tot 1 051 miljoen euro. Hierna stabiliseerden ze zich (1 055 miljoen euro in 2002).

Het percentage van die uitgaven in het bbp is eveneens gestegen tussen 1997 en 2000, van 0,31 % in 1997 naar 0,42 % in 2000. Hierna daalde het tussen 2000 en 2002 om 0,41 % te bereiken in 2002.

De overheidsuitgaven voor milieubescherming vertegenwoordigden in 2000 24 % van de totale uitgaven voor milieubescherming.

De lopende uitgaven voor milieubescherming van de overheid en de privé-sector zijn hoofdzakelijk gericht op de sectoren water en afval. In 2000 ging 66 % van de totale milieu-uitgaven naar de afvalsector (gezinnen, ondernemingen en overheid) en 17 % naar de watersector. De andere sectoren (lucht, biodiversiteit, bodem, straling, enz.) ontvingen samen de overige 17 %.

Het grootste deel van de overheidsuitgaven voor milieubescherming wordt gefinancierd door de gewesten. Het is dat bestuursniveau dat over de meeste milieubevoegdheden beschikt in België. In 2000 financierde de federale overheid 12 % van de totale overheidsuitgaven voor milieubescherming, de gewesten 61 % en de lokale overheden 27 %.

Verband met de internationale evolutie

Op basis van de gegevens van Eurostat liggen de uitgaven voor milieubescherming in België iets lager dan het Europese gemiddelde, respectievelijk 0,5 % en 0,6 % van het bbp in 2000. De uitgaven van de privé-sector liggen proportioneel gezien dan weer hoger in België dan in Europa. De gegevens van Eurostat komen echter niet overeen met die van de Belgische milieurekeningen die worden voorgesteld in grafiek 57, aangezien ze gebaseerd zijn op andere definities.

De statistieken over dit soort uitgaven zijn trouwens nog in ontwikkeling. De kwaliteit van de gegevens en de dekkingsgraad van de activiteiten verschillen van land tot land.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

Op Europees niveau geeft de Strategie inzake duurzame ontwikkeling geen indicatie over het te bereiken niveau van overheidsuitgaven voor milieubescherming.

De Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling bevatten geen welomschreven doelstelling omtrent het niveau van de overheidsuitgaven voor milieubescherming. Ze omvatten echter wel talrijke acties die een stijging van die uitgaven inhouden, zoals bijvoorbeeld de oprichting van een fonds om energiebesparende investeringen in de openbare sector te financieren.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

De overheidsuitgaven voor milieubescherming zijn niet opgenomen in de structurele indicatoren. Die indicator wordt evenmin vermeld in de indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie.

43 Milieugebonden overheidsontvangsten

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Tal van menselijke activiteiten, en vooral de consumptie en de productie van goederen en diensten, brengen schade toe aan het milieukapitaal. De impact van die schade en de kosten voor de gemeenschap die er eventueel uit voortvloeien, worden niet in rekening gebracht door diegenen die die activiteiten uitvoeren.

Een mogelijk beleidsantwoord is het heffen van een bedrag (taks, bijdrage of andere heffing) op de milieubelastende activiteiten. Het doel van die heffingen kan tweevoudig zijn: enerzijds nieuwe inkomsten genereren die aangewend worden om te verhelpen aan de gevolgen van die milieuschade en anderzijds de vervuilers bewust maken van de negatieve gevolgen van hun keuzes op de kapitalen en hen vervolgens eventueel aanzetten tot een gedragswijziging. Die heffingen kunnen dus dienen als aansporing voor de economische actoren om een houding aan te nemen die gericht is op de vrijwaring van het milieukapitaal en dus op een duurzame ontwikkeling. Op basis van de ontvangsten uit die heffingen kan het gebruik ervan worden gemeten.

Definitie

De indicator van de milieugebonden overheidsontvangsten in grafiek 58 wordt gevormd door de federale overheidsontvangsten uit 3 energieheffingen:

- de BTW op de verwarmingsbrandstoffen, de brandstoffen voor voertuigen en de elektriciteit;
- de accijnzen op energie;
- de energiebijdrage.

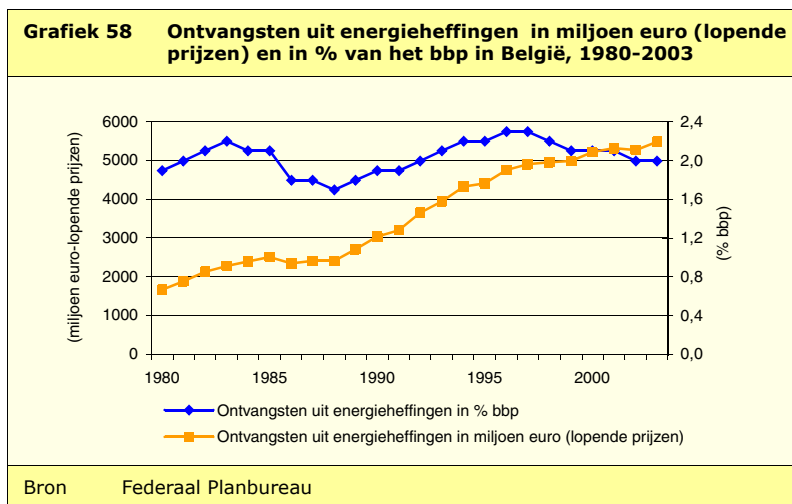
Die 3 heffingen vallen onder de bevoegdheid van de federale overheid. Grafiek 58 toont de overheidsontvangsten uit die drie heffingen, uitgedrukt in % van het bbp.

Er bestaan nog andere heffingen die rechtstreeks verband houden met het milieu. Op federaal niveau gaat het om de milieuheffing. Voor de gewesten gaat het om de belasting op het oppervlaktewater en afvalstoffen. Die heffingen maken geen deel uit van deze indicator omdat zij vooral worden geheven door de gewesten en de totale ontvangsten uit die heffingen laag zijn (ongeveer 3 % van de ontvangsten uit de energieheffingen). Desondanks volgt hieronder ter informatie een beschrijving van hun niveau.

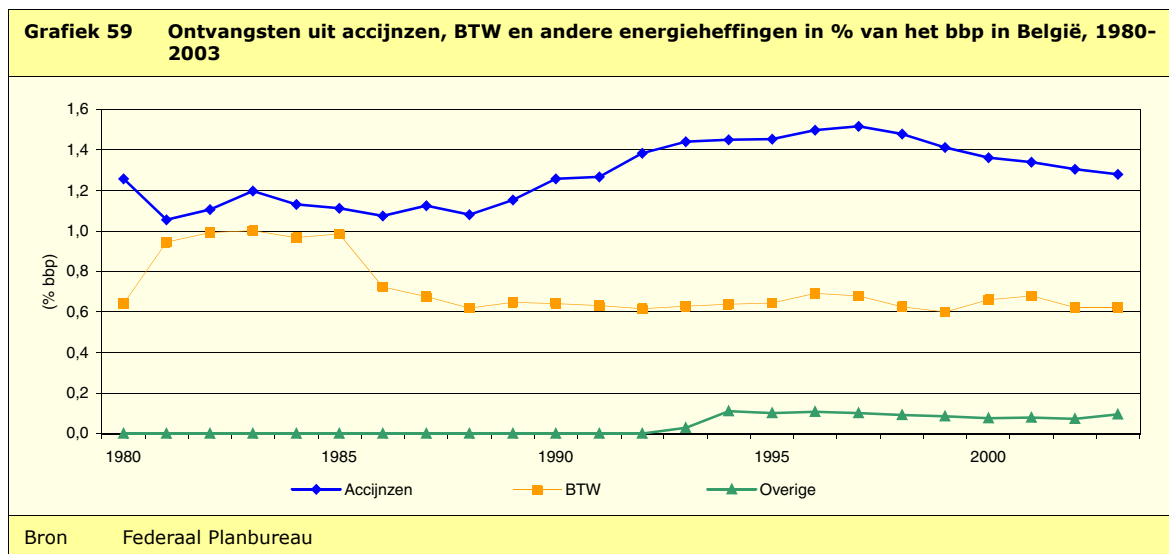
Evolutie

In 2003 hebben de energieheffingen de federale overheid 5,5 miljard euro opgeleverd of 2 % van het bbp. In 1980 bedroegen de ontvangsten 1,7 miljard euro. Gemeten volgens hun aandeel in het bbp, zijn de ontvangsten uit energieheffingen in België sinds 1980 relatief stabiel gebleven rond 2 % (grafiek 58).

Zoals blijkt uit grafiek 59 evolueren de verschillende componenten van de ontvangsten niet op parallelle wijze. In

1986 heeft de forse daling van de olieprijsen een daling van de BTW-ontvangsten veroorzaakt die geleidelijk werd gecompenseerd door een stijging van de ontvangsten uit accijnzen. De energiebijdrage werd ingevoerd in 1993.

De bovenvermelde en niet in deze indicator opgenomen ontvangsten uit milieuheffingen bedroegen in 2003 176 miljoen euro (dertig keer minder dan de energieheffingen) of 0,1 % van het bbp. Op federaal niveau omvatten die heffingen enkel de milieuheffingen, waarvan de opbrengst minder dan 1 miljoen euro bedroeg in 2003.

Verband met de internationale evolutie

De vergelijking met de Europese evoluties moet omzichtig gebeuren want de Europese statistieken gebruiken niet exact dezelfde gegevens. Volgens de databank New Cronos van Eurostat (*Environmental Protection Expenditure and Environmental Taxes Statistics*) zijn de ontvangsten uit energieheffingen, uitgedrukt in aandeel van het bbp, in België ongeveer 25 % lager dan het gemiddelde van de EU-15. De evoluties daarentegen zijn soortgelijk: het aandeel van de ontvangsten uit energieheffingen in de EU-15 blijft ook relatief stabiel ten opzichte van het bbp.

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

In de Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling hebben de regeringen erkend dat 'een juiste prijsstelling die de werkelijke maatschappelijke kosten van verschillende activiteiten beter weerspiegelt, voor consument en producent een betere houvast zou zijn bij hun dagelijkse beslissingen welke goederen en diensten zij moeten maken of kopen' (Raad van de EU 2001, § 22). Er worden echter geen duidelijke verbintenissen aangegaan op het vlak van de energieheffingen.

In België bevatten de Federale Plannen inzake duurzame ontwikkeling geen doelstellingen en geen maatregelen in verband met het niveau van de fiscale milieuentvangsten. Die Plannen adviseren evenwel de sociale kosten en de milieukosten in de prijzen te verrekenen via de belastingen.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Deze indicator is niet opgenomen in de structurele indicatoren. De lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling van de Europese Commissie bevat wel een indicator van de fiscale energieontvangsten: 'ontvangsten uit energieheffingen tegen constante prijzen en energieconsumptie'.

44 Officiële Ontwikkelingshulp

Relevantie voor duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling streeft wereldwijd naar een evenwicht tussen de ontwikkeling van de mens, van het leefmilieu en van de economie. De ontwikkelingslanden zijn hierin een belangrijk aandachtspunt omdat zij een sociale en economische ontwikkelingsachterstand hebben. Om die reden zijn ze des te kwetsbaarder voor milieuaantasting, zoals bijvoorbeeld woestijnvorming.

Investeren in ontwikkelingslanden is bijgevolg cruciaal voor het verbeteren van het welzijn van de bevolking die er leeft en om tegemoet te komen aan hun ontwikkelingsbehoeften. Vandaar dat ontwikkelde landen een deel van hun overheidsuitgaven spenderen aan ontwikkelingshulp. In de context van duurzame ontwikkeling volstaat het niet een voldoende hoog niveau van overheids-hulp te bepalen. Het is eveneens belangrijk te garanderen dat die investeringen de sociale en economische ontwikkeling en de bescherming van het leefmilieu stimuleren en dat ze duurzame consumptie- en productiepatronen promoten.

Definitie

Grafiek 60 presenteert de evolutie van de Officiële Ontwikkelingshulp in België tussen het einde van de jaren 1980 en 2004. Officiële Ontwikkelingshulp (OO) heeft betrekking op publieke financiële en materiële steun van bepaalde meer ontwikkelde landen aan ontwikkelingslanden.

In België heeft de OO betrekking op uitgaven van de federale, regionale en lokale overheden. De federale overheid is verantwoordelijk voor het overgrote deel van de OO. De uitgaven inzake OO worden veelal in drie categorieën ondergebracht.

- De directe bilaterale samenwerking betreft de samenwerking die georganiseerd wordt van staat tot staat. In België is deze samenwerking beperkt tot maximaal 18 landen.
- De indirecte bilaterale samenwerking slaat op acties die gedeeltelijk door de overheid worden gefinancierd, maar die voorbereid en uitgevoerd worden door indirecte actoren, met name de Niet-Gouvernementele Ontwikkelingsorganisaties (NGO's) en andere gespecialiseerde organisaties.
- De multilaterale samenwerking ten slotte betreft subsidies voor internationale instellingen die actief zijn in het domein van ontwikkelingshulp. Voorbeelden zijn UNICEF, WGO, het Internationale Rode Kruis, UNAIDS en de Europese Unie.

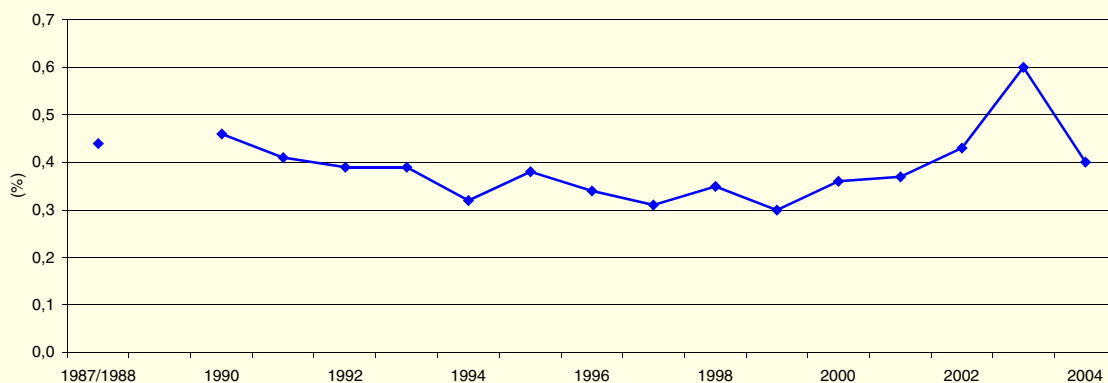
Daarnaast maakt het Belgisch Overlevingsfonds en de humanitaire hulp eveneens deel uit van de OO van België. Het eerste financiert enkele programma's in Afrika om de overlevingskansen te verzekeren van mensen die bedreigd worden door voedseltekort. De humanitaire hulp betreft hulp bij preventie van rampen, noodhulp na rampen en hulp bij de wederopbouw.

Evolutie

In de beschouwde periode schommelde de OO tussen 0,3 en 0,5 % van het BNP. Tussen 1990 en 1994 daalde het van 0,46 tot 0,32 %. In 1995 steeg het "sterk" tot 0,35 %, om daarna geleidelijk terug te dalen tot 0,3 % in 1999. Vanaf dan steeg het systematisch tot het jaar 2003. Dan bedroeg de OO 0,61 % van het bbp. Die uitzonderlijke stijging is hoofdzakelijk het gevolg van de beslissing van de Belgische federale overheid om de schuld van de Democratische Republiek van Kongo kwijt te schelden. Voor het jaar 2004 wordt een terugval van de OO vastgesteld tot 0,4 % van het BNP.

De Belgische OO van 2002 werd voor 68 % besteed aan bilaterale ontwikkelingsprogramma's en voor 2 % aan bilaterale leningen. De overige 30 % betreft bijdragen van de Belgische overheid aan internationale instellingen actief in het domein van ontwikkelingssamenwerking.

Grafiek 60 Officiële Ontwikkelingshulp in % van het BNP van België in 1987/1988 - 2003

Bron: Eurostat (2005b). Statistieken over officiële ontwikkelingshulp. <http://epp.eurostat.cec.eu.int> ; en FOD Buitenlandse Zaken-Directoraat Ontwikkelingssamenwerking.

Verband met de internationale evolutie

In 2002 bedroeg de gemiddelde OO van de EU-15 0,35 % van het bbp. Op wereldschaal kunnen voor dat jaar volgende landencategorieën worden gevormd inzake OO. Turkije, de Tsjechische Republiek en de Verenigde Staten besteedden toen minder dan 0,13 % van hun bbp aan OO. Volgende landen situeerden zich tussen 0,13 en 0,28 %: IJsland, Italië, Griekenland, Nieuw-Zeeland, Spanje, Oostenrijk, Australië, Duitsland, Portugal en Canada. Het Verenigd Koninkrijk, Zwitserland, Finland, Frankrijk, Ierland en België besteedden tussen 0,31 en 0,43 % aan OO. Het procent OO van het bbp van Luxemburg, Nederland, Zweden, Noorwegen en ten slotte Denemarken situeerde zich tussen 0,77 % en 0,96 % van het bbp (gegevens van Eurostat en van FOD Buitenlandse Zaken - Directoraat Ontwikkelingssamenwerking).

Verband met de Europese en Belgische strategieën inzake duurzame ontwikkeling

De Europese Strategie inzake duurzame ontwikkeling stelt dat duurzame ontwikkeling een doelstelling is voor bilaterale en multilaterale ontwikkelingssamenwerking. Het streven om 0,7 % van het bbp te besteden aan OO wordt herbevestigd, zoals werd overeengekomen op VN-vlak en opgenomen werd in de Millenniumontwikkelingsdoelstellingen.

Het *FPDO 2000-2004* stelt voorop dat het internationale ontwikkelingsbeleid moet worden hervormd en beter gecoördineerd, waarbij de effecten van het Belgische beleid op de ontwikkelingslanden worden bekeken. België zal zich actief blijven inzetten voor de schuldverlichting voor de armste landen en meer middelen toewijzen aan de multilaterale projecten in het kader van schuldverlichting en milieufondsen. Het onderschrijft de VN-doelstelling om zo snel mogelijk 0,7 % van het bbp te besteden aan OO. Het *FPDO 2004-2008* neemt zich voor om tegen 2010 0,7 % van het bbp te besteden aan OO.

Gebruik van de indicator op Europees niveau

Het % OO van het bbp maakt geen deel uit van de lijst van de structurele indicatoren, maar wel van de Europese lijst van indicatoren inzake duurzame ontwikkeling.

IV. Lijst van in het rapport gebruikte afkortingen

Afkorting	Betekenis
µg	microgram
BBP	Bruto Binnenlands Product
BEVAK	Beleggingsvenootschap met vast kapitaal
BEVEK	Beleggingsvenootschap met veranderlijk kapitaal
BIVA	Bruto-investeringen in vaste activa
BNP	Bruto Nationaal Product
BTW	Belasting over de Toegevoegde Waarde
BUOO	Bruto binnenlandse uitgaven voor O&O
CFK's	Chloorfluorkoolstoffen
CH ₄	Methaan
CO	Koolstofmonoxide
CO ₂	Koolstofdioxide
DDO's	Milieudoelstellingen voor ontwikkeling
DO	Duurzame Ontwikkeling
DPSIR	Drivers, pressure, state, impact, response
EMAS	Eco-management and audit scheme
EMS	Environmental Management System
EU	Europese Unie
FPB	Federaal Planbureau
FOD	Federaal overheidsdienst
FPDO 2000-2004	Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling 2000-2004
FPDO 2004-2008	Federaal Plan inzake Duurzame Ontwikkeling 2004-2008
FRDO	Federale Raad voor Duurzame Ontwikkeling
FSC	Forest Stewardship Council
G&D	Goederen en diensten
GGO	Genetische gewijzigd organisme
GGP	Genetisch gewijzigde planten
HA	Hectare
HAO	Hulp aan Ontwikkelingslanden
IAO	Internationale Arbeidsorganisatie
ICBE	Instellingen voor collectieve belegging in effecten
ICES	Internationale Raad voor het Onderzoek van de Zee

Afkorting	Betekenis
IDO	Indicator voor een Duurzame Ontwikkeling
ILO	Internationale Arbeidsorganisatie (IAO)
INR	Instituut voor de Nationale Rekeningen
ISO	International Standart Organization
IUCN	The world conservation Union (international union for the conservation of nature)
kg	Kilogram
KKP	Koopkrachtpariteit
KMO	Kleine en middelgroot ondernemingen
KP	Kyoto Protocol
LRTAP	Long Range Transboundary Air Pollution
Mt	Megaton (= 1000 ton)
N ₂ O	Lachgas of distikstofoxyde
NBB	Nationale Bank van België
NGO	Niet-gouvernementele organisatie
NO ₂	Stikstofdioxide
NO _x	Stikstofoxiden
O&O	Onderzoek en ontwikkeling
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OO	Officiële Ontwikkelingshulp
PM	Particulate matter (fijne zwevende stofdeeltjes)
REG	Rationeel energiegebruik
RVA	Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
SAI	Social Accountability International
SK	Sturende krachten
SO ₂	Zwaveldioxide
STEG	Stoom en gasturbine
TFDO	Task force duurzame ontwikkeling
Toe	Ton olie-equivalent
UNAIDS	The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS
UNESCO	Organisatie van de VN voor de Onderwijs, Wetenschap en Cultuur
UNICEF	VN-Fonds voor Kinderen
UVW	Uitkeringsgerechtigde volledig werklozen
VN	Verenigde Naties
VOS	Vluchtige Organische Stoffen
VOS-NM	Niet-Methaanhoudende Vluchtige Organische Stoffen
WGO	Wereldgezondheidsorganisatie
WHO	World Health Organization
WIV	Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid

V. Bibliografie

Agenda 21: zie UNCED 1993.

AIE (2004). *World Energy Outlook 2004*. Paris: OCDE/AIE.

Belgaqua. Kerncijfers. <http://www.belgaqua.be> (22/08/05).

Bernard (2000). *Cours de toxicologie environnementale*. UCL.

Biatour, B. (2004). *La R&D et l'innovation en Belgique: diagnostic sectoriel*. WP 15-04. Bruxelles: Bureau fédéral du Plan.

Bibby A. (2004). *L'amiante dans les lieux de travail: un héritage empoisonné*. Magazine Travail. OIT.

Bioforum (2004). *Meer dan 2/3 van de Belgische gezinnen blijft verse bioproducten kopen*. <http://www.bioforum.be/>: Nieuws 24/03/2005 (29/09/05).

BMM Beheerseheid van het Mathematisch Model van de Noordzee. *Vervuiling op het land, gevaarlijke stoffen*. <http://www.mumm.ac.be/> (20/09/05).

BNB. Databank. <http://www.belgostat.be/startSDW.do> (20/09/05).

Bossuyt, N. (2001). *Gezondheidsverwachting volgens socio-economische gradiënt in België*. Brussel: WIV.

Bremond J. & Geledan A. (1981). *Dictionnaire économique et social*. Paris: Hatier.

CEC (2001a). *Mededeling van de Commissie Duurzame ontwikkeling in Europa voor een betere wereld: Een strategie van de Europese Unie voor duurzame ontwikkeling*. COM(2001) 264 def./2.

CCE (2001b). *Richtlijn 2001/77/EG van het Europees Parlement en de Raad van 27 september 2001 betreffende de bevordering van elektriciteitsopwekking uit hernieuwbare energiebronnen op de interne elektriciteitsmarkt*. Publicatieblad L 283 van de 27.10.2001.

CCE (2001c). *Green Paper on the Future of the Common Fisheries Policy*. COM(2001)135 final.

CCE (2001d). *Naar een strategische visie op biowetenschappen en biotechnologie: consultatiedocument*. COM (2001) 454 def. van 4 september 2001.

CCE (2002). *A European Strategy for Sustainable Development*. Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.

-
- CCE (2003a). *Richtlijn 2003/35/EG van het Europees Parlement en de Raad van 26 mei 2003 tot voorziening in inspraak van het publiek in de opstelling van bepaalde plannen en programma's betreffende het milieu en, met betrekking tot inspraak van het publiek en toegang tot de rechter, tot wijziging van de Richtlijnen 85/337/EEG en 96/61/EG van de Raad*. Publicatieblad L 156 van de 25.06.2003.
- CCE (2003b). *EU energy & transport in figures, 2003*. Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.
- CCE (2003c). *European Asbestos Conference 2003 Exchange of experiences and insights and implementation of measures intended to prevent asbestos-induced illnesses at work*. <http://www.hvbg.de/e/asbest/> (20/09/05).
- CCE (2004). *EU energy & transport in figures, 2004*. Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen.
- CCE (2005a). *Replies to the Public Consultation 2004 on the EU Sustainable Development Strategy*. http://www.europa.eu.int/comm/sustainable/pages/replies_pc_en.htm (22/08/05).
- CCE (2005b). Site van het DG landbouw, gewijd aan biologische landbouw. http://europa.eu.int/comm/agriculture/qual/organic/def/index_nl.htm.
- ²CCE (2005c). Site van het DG leefmilieu, gewijd aan EMAS. http://europa.eu.int/comm/environment/emas/index_en.htm (22/08/05).
- CDO (2000). *Codering en verwerking van gegevens betreffende de reacties van de Belgische bevolking op het Voorontwerp van Federaal Plan voor Duurzame Ontwikkeling*. Eindrapport bij het Project Consult/1-2000 in opdracht van de Staatssecretaris voor Energie en Duurzame Ontwikkeling (Projectnummer 175A4500).£
- FRDO (2004). *Advies over het participatief opmaken van een instrumentenbord voor duurzame ontwikkeling voor België*. 19 Februari 2004. 2004A01N
- Cosgrave W.J. & Rijsberman F. R. pour le Conseil mondial de l'eau (2000). *World water vision – L'eau: l'affaire de tout le monde*. World water council / Earthscan Publ.
- David Suzuki Foundation (2005). *The Maple Leaf in the OECD. Comparing progress toward sustainability*. Vancouver: David Suzuki Foundation.
- Debuisson, M. (1997). *La diminution de la mortalité infantile dans les arrondissements belges au tournant du 20ème siècle*. Service des études et de la statistique. Ministère de la Région wallonne. Discussion paper n°9702.
- Demoustiez A. & Bayot B. (2005). *L'investissement socialement responsable. II. Le marché*. Courrier hebdomadaire du CRISP 2005. n°1869-1870.
- Departement voor Zeevisserij (2005). Persoonlijke mededeling.
- DG Ecofin. AMECO-databank. http://europa.eu.int/comm/economy_finance/indicators/annual_macro_economic_database/ameco_en.htm (01/04/05).
- EEA (2001a). *Late lessons from early warnings: the precaution principle 1896-2000*. Environmental issue report n°22. Copenhagen: EEA.

- EEA (2001b). *Indicator fact sheet signals 2001-chapter households*. http://themes.eea.eu.int/Sectors_and_activities/households/indicators (29/09/2005).
- EEA (2004). *Source apportionment and loads (riverine and direct) of nutrients to coastal waters*. http://themes.eea.eu.int/Specific_media/water/indicators (29/09/2005).
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2005). *Work-related Stress*. www.eurofound.eu.int (11/04/2005).
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2002). *Time and work: duration of work*. <http://fr.eurofound.ie//publications/files/EF0211EN.pdf> (30/09/2005).
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (1991 - 1996 - 2000). *Working Conditions in the EU*. www.eurofound.eu.int (11/04/2005).
- Europees Parlement, Europees Raad (2001). *Richtlijn 2001/18/EG van het Europees Parlement en de Raad van 12 maart 2001 inzake de doelbewuste introductie van genetisch gemodificeerde organismen in het milieu en tot intrekking van Richtlijn 90/220/EEG van de Raad - Verklaring van de Commissie*. Publicatieblad L 106 van de 17/04/2001 p. 0001 – 0039.
- Europese Raad (2002). *Besluit van de Raad van 18 februari 2002 betreffende de richtsnoeren voor het werkgelegenheidsbeleid van de lidstaten voor 2002*. Publicatieblad L 060 van 01/03/2002 blz. 0060 - 0069.
- Eurostat. Base de données New Cronos.
- Eurostat (1996). *European system of accounts (ESA) 1995*. Luxemburg.
- Eurostat (2004). *European Community Household Panel*. <http://epp.eurostat.cec.eu.int: At-risk-of-poverty rate after social transfers: total> (30/09/2005).
- Eurostat (2005a). *European Social statistics - Social protection - Expenditure and receipts Data 1994–2002*. 2005 Edition. ISSN 1681-9365. <http://epp.eurostat.cec.eu.int/> (22/08/05).
- Eurostat (2005b). Statistieken over officiële ontwikkelingshulp. [http://epp.eurostat.cec.eu.int: Official Development Assistance. Net disbursements for Official Development Assistance to DAC \(Development Assistance Committee\) countries as a % of Gross National Income at market prices](http://epp.eurostat.cec.eu.int: Official Development Assistance. Net disbursements for Official Development Assistance to DAC (Development Assistance Committee) countries as a % of Gross National Income at market prices) (30/09/2005).
- Eurostat (2005c). *Indicators of sustainable development*. <http://epp.eurostat.cec.eu.int: Sustainable Development>. (30/09/2005).
- Eurostat (2005d). Structural Indicators. <http://epp.eurostat.cec.eu.int: Structural Indicators> (30/09/2005).
- FAO (2005). *FIGIS-databank*, gegevens "marine fisheries – global capture production 1950-2002". <http://www.fao.org/figis/servlet/static?dom=root&xml=tseries/index.xml> (30/09/2005).
- FBZ (2005). *Jaarverslag*. Brussel: Fonds voor de Beroepziekten.
- Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004: zie Federale regering (2000).
- Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2004-2008 zie: Federale regering (2004).

Federaal Planbureau. Databank van het model Hermès.

Federaal Planbureau (1996). *Launching the testing of Indicators of Sustainable development for Decision-making. Social, institutional, economic and environmental aspects*. Brussel: Federaal Planbureau.

Federale regering (2000). *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2000-2004*. <http://www.plan2004.be> (21/09/2005).

Federale regering (2004). *Federaal plan inzake duurzame ontwikkeling 2004-2008*. <http://www.plan2004.be> (21/09/2005).

Fifth international conference on the protection of the North sea (2002). *Progress Report. Fifth international conferece on the protection of the North sea, 20-21 march 2002, Bergen, Norway*. <http://odin.dep.no/md/nsc/> (20/09/05)

FOD Buitenlandse Zaken -Directoraat Ontwikkelingssamenwerking: Persoonlijke mededeling.

FOD Duurzame Ontwikkeling (2004). Nieuwsbrief – n°2 - 2/2004.

FOD Economie NIS. *Portaal leefmilieu*. www.statbel.fgov.be (08/11/2005).

FOD Leefmilieu (2005): Persoonlijke mededeling.

FOD Leefmilieu - Klimaatcel (2004). http://www.environment.fgov.be/Root/tasks/atmosphere/klim/pub/natcom/set_nl.htm (08/11/2005).

FOD Mobiliteit en Vervoer (2003). *Opmeting van de in 2003 jaarlijks afgelegde kilometers*. <http://www.mobiliteit.fgov.be/data/mobil/brokm03n.pdf> (08/11/2005).

FOD Sociale zekerheid (2005). Belgisch Nationaal Actieplan Sociale Insluiting 2003 – 2005 http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_inclusion/docs/napincl_2003_belgium_nl.pdf

FOD Werkgelegenheid, Arbeid en Sociale Overleg. <http://www.meta.fgov.be/index.htm>.

FPDO 2000-2004: zie Federale regering (2000).

FPDO 2004-2008: zie: Federale regering (2004).

Global Leaders of Tomorrow Environment (2002). *2002 Environmental Sustainability Index*. An Initiative of the Global Leaders of Tomorrow Environment Task Force, World Economic Forum. Annual Meeting 2002. In collaboration with Yale Center for Environmental Law and Policy Yale University, Center for International Earth Science Information Network Columbia University.

Gouzée N., Mazijn B. & Billharz S. (1995). *Social, institutional, economic and environmental aspects of Indicators of Sustainable development for Decision-making*. Brussel: Federaal Planbureau.

Gouzée, N., Willems, S. & Zuinen, N. (1999). *Duurzame ontwikkeling: een project op wereldschaal*. Planning Paper 85. Brussel: Federaal Planbureau.

Gouzée N., Delbaere P. & Dresselaers P. (2002). *La politique menée pour un développement durable*. Working Paper 01-05. Bruxelles: Bureau fédéral du plan.

- ICDO. Jaarrapporten van de ICDO leden. <http://www.icdo.fgov.be/> (20/09/05).
- ILO. *Decent work - the heart of social progress*. <http://www.ilo.org/public/english/decent.htm> (22/08/05).
- Inchem (1999). *Fiche kwik*. <http://www.inchem.org> (30/09/2005).
- Inchem (1999). *Fiche lood*. <http://www.inchem.org> (30/09/2005).
- Inchem (2001). *Fiche cadmium*. <http://www.inchem.org> (30/09/2005).
- International Council for the exploration of the sea (2004). *Report of the ICES advisory committee on fishery management and advisory committee on ecosystems 2004*. <http://www.ices.dk/products/icesadvice.asp> (30/09/2005).
- IEA (2004). *World Energy Outlook, 2004*. Paris: International Energy Agency.
- International Service for the Acquisition of Agri-biotech Applications. *Global Review of Commercialized Transgenic Crops*. Editions de 1997 à 2004. <http://www.isaaa.org> (30/09/2005).
- International Standard Organisation. <http://www.iso.org>.
- International Standard Organisation. *The ISO survey of ISO 9001:2000 and ISO 14001 Certificates-2003*. <http://www.iso.org> (22/08/05).
- IRCEL: Persoonlijke mededeling.
- IUCN (2004). *2004 IUCN Red list of threatened species – Global species assessment*. Cambridge: IUCN. <http://www.redlist.org> (30/09/2005).
- Lambrechts M. (2004). *Le vieillissement démographique: nature, causes et perspectives*. Note interne-ADDG6511. Bureau fédéral du plan.
- L'Observatoire du Crédit et de l'Endettement (1999). *La consommation et le crédit aux particuliers. Rapport général 1999*. Charleroi: L'Observatoire du Crédit et de l'Endettement.
- L'Observatoire du Crédit et de l'Endettement (2003). *La consommation et le crédit aux particuliers. Rapport général 2003*. Charleroi: L'Observatoire du Crédit et de l'Endettement.
- L'Observatoire de l'épargne européenne (2004). *L'endettement des ménages européens de 1995 à 2002*. Paris: L'Observatoire de l'épargne européenne.
- Max Havelaar (2005). Persoonlijke mededeling.
- MNZ-Technische Commissie Noordzee (1995). *Stofstromen naar de Noordzee – De Belgische emissies van gevaarlijke stoffen naar de lucht en naar het water in de periode 1985-1995*. Technische commissie Noordzee.
- New Cronos: zie Eurostat.
- NIS. Het Landbouwportaal. http://statbel.fgov.be/port/agr_nl.asp (09/11/2005).
- NIS. Statistisch portaal. http://statbel.fgov.be/port/home_nl.asp(09/11/2005).

-
- NIS (2002). *Armen geven meer uit aan gezondheid maar ook aan... tabakswaren*. Nieuwsflits n°11, 2 februari 2002. http://statbel.fgov.be/press/fl011_nl.asp (30/09/2005).
- NIS (2004a). *Bevolking en huishoudens. Huishoudens en familiekeren*. Brussel: Nationaal Instituut voor Statistiek.
- NIS (2004b). *Algemene Volks- en Woningtelling*. Brussel: Nationaal Instituut voor Statistiek.
- OECD (1995). *The future of work: towards jobless employment?* Ref. n°.: 51728, Main Library, Paris: OECD.
- OECD (1997). *Towards Sustainable Fisheries: Economic Aspects of the Management of Living Marine Resources*. Paris: OECD
- OECD (2002). *Environmental Data Compendium 2002*. Paris: OECD
- OECD (2002). *Towards Sustainable Household Consumption? Trends and Policies in OECD Countries*. Paris: OECD.
- OIVO (2005). Documentatiemap roken 2005. Brussel: OIVO.
- OSPAR (2000). *Quality Status Report 2000 for the North-East Atlantic: Regional QSR II Greater North Sea*. London: OSPAR Commission.
- Paoli P. & Merlié D. (2001). *Third Working Conditions Survey, 2000*. Luxembourg: Office des publications officielles des Communautés européennes.
- Puddu M. et al. (2003). *L'asthme et la pollution de l'air. Etat des connaissances et données disponibles pour le développement d'une politique de santé en Belgique*. Institut scientifique de la santé publique, Ministère de la Communauté française. IPH/EPI Reports Nr 2003-012.
- Raad van de Europese Unie (2000). *Besluiten vand de Raad. Lissabon 24 en 24 maart 2000*. <http://register.consilium.eu.int/>.
- Raad van de Europese Unie (2001). *Besluiten vand de Raad. Göteborg 15 en 16 juni 2001*. <http://register.consilium.eu.int/>.
- Senior Labour Inspectors Committee (2000). European Session on Asbestos: June – December 2000. DOC. 12270/02 EN.
- SIRI Group (2003). *Green, social and ethical funds in Europe 2003*. SIRI Milano.
- Social Accountability International (SAI). <http://www.sa-intl.org> (22/08/05).
- Stiglitz JE. & Walsh CE. (2004). *Principes d'économie moderne*. 2ème édition. Bruxelles: De Boeck.
- Studiecommissie voor de vergrijzing van de Hoge Raad voor de Financieën (2005). *Jaarlijks verslag 2005*. <http://www.plan.be/nl/pub/other/OPVERG200501/OPVERG200501nl.pdf> (30/09/2005).
- TFDO (1999). *Op weg naar duurzame ontwikkeling?* Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 1999. Brussel: Federaal planbureau.

- TFDO (2002). *Een stap naar duurzame ontwikkeling?* Federaal rapport inzake duurzame ontwikkeling 2002. Brussel: Federaal planbureau.
- UN (2000). *Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity* <http://www.biodiv.org/biosafety/default.asp> (30/09/2005).
- UN (2001). *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*. United Nations: New York. http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/isdms2001/table_4.htm (15/09/05)
- UN (2002). *Plan of Implementation of the World Summit on Sustainable Development*. http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/POIToc.htm (05/09/2005).
- UN (2004a) *Mise en oeuvre de la Déclaration du Millénaire. Rapport du Secrétaire général*. <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N04/465/40/PDF/N0446540.pdf?OpenElement>.
- UN (2004b). *World Population Prospects: The 2004 Revision*. <http://esa.un.org/unpp/> (30/09/2005).
- UNCED (1993). *Agenda 21, Verklaring van Rio, Bossenverklaring, Biodiversiteitsverdrag en Klimaatverdrag*. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en Ministerie van Buitenlandse Zaken - Directoraat Generaal Internationale Samenwerking.
- UNDP (1997). *Human Development Report 1997: Human Development to Eradicate Poverty* <http://hdr.undp.org/reports/> (08/11/2005).
- UNDP (2004). *Human Development Report 2004: Cultural Liberty in Today's Diverse World*. <http://hdr.undp.org/reports/> (08/11/2005).
- UNEP (2001). *GEO: Global Environment Outlook 3 Past, present and future perspectives*. <http://www.unep.org/geo/geo3/english/569.htm> (08/11/2005).
- UNEP (2002). *Vital Water Graphics*. <http://www.unep.org/vitalwater/summary.htm> (22/08/05).
- UNEP Chemicals (2002). *Global mercury assessment*. UNEP Chemicals: Geneva, Switzerland.
- UNESCO (2003). *The UN world water development report – Water for life, water for people*. UNESCO publishing / Berghahn Books.
- Van Zeebroeck B. & Vandille G. (2003). *De Belgische Milieurekeningen*. Planning Paper 93. Brussel: Federaal Planbureau.
- Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (1997 en 2001). *Gezondheidsenquête door middel van Interview België 1997 en 2001*. <http://www.iph.fgov.be/epidemiologie/epinl/index.htm> (30/09/2005).
- WHO (1997). *Health and Environment in Sustainable Development. Executive Summary*. <http://www.who.int/docstore/peh/archives/execsum.htm> (30/09/2005).
- WHO (2002a). *The Tobacco Atlas*. J. Mackay & M. Eriksen eds. Geneva: WHO.
- WHO (2002b). *Implementation of the WHO Strategy for the Prevention and Control of Chronic Respiratory Diseases*. WHO/MNC/CRA/02.2.

WHO (2002c). *Food safety and foodborne illness. Fact sheet N°237*. <http://www.who.int/media-centre/factsheets/fs237/en/index.html> (30/09/2005).

WHO (2003). *The World Health Report. Reducing Risks, Promoting healthy Life*. www.who.int (20/09/2005).

WHO (2005). *Site of the Tobacco Free Initiative*. <http://www.who.int/tobacco/en/index.html> (22/08/2005).

WHO Europa (2004). *Hazardous chemicals: main risks to children's health*. <http://www.euro.who.int/document/mediacentre/FS0204E.pdf> (30/09/2005).

WHO/UNICEF (2000). *Global Water Supply and Sanitation Assessment 2000 Report*. New York: World Health Organization and United Nations Children's Fund.

World bank. *World Bank data query*. <http://devdata.worldbank.org/data-query/>.

Zuinen N. (2004). *Indicateurs pour un développement durable: aspects méthodologiques et développements en cours*. Working Paper 4-04. Bruxelles: Bureau fédéral du plan.

Dankbetuigingen

De heer B. Bayot, Réseau financement alternatif, voor de fiche "*Ethische financiële investeringen*" (23).

Mevrouw B. Biatour, Federaal Planbureau, voor de fiche "*Overheidsuitgaven voor O&O*" (39).

De heer F. Bossier, Federaal Planbureau, voor de fiches "*Verbruik en productie van hernieuwbare energie*" (6), "*Energieverbruik per inwoner*" (9), "*Energie-intensiteit*" (11) en "*Milieu-ontvangsten*" (43).

De heer P. Cornut, ULB, voor de fiche "*Waterverbruik per inwoner*" (10).

De heer H. De Beer, POD-Duurzame ontwikkeling, voor de fiche "*Productie volgens milieu- en sociale normen*" (5).

Mevrouw M. Delanoy, FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu, voor de fiche "*Productie van genetisch gewijzigde planten*" (8).

De heer W. Demarré, DVZ - Departement voor Zeevisserij, voor de fiche "*Commerciële visstocks binnen preventieve referentiewaarden*" (21).

De heer C. Demuth, IRCEL - Intergewestelijke Cel voor het Leefmilieu, voor de fiches "*Uitstoot van vervuilende stoffen in de atmosfeer*" (17), "*Uitstoot van zware metalen in de lucht en in het water*" (18) en "*Concentraties van ozonvoorbereidende gassen*" (32).

Mevrouw T. Dubois, Federaal Planbureau, voor de fiche "*Overheidsschuld*" (35).

Mevrouw N. Fasquelle, Federaal Planbureau, voor de fiches "*Uitgaven voor sociale zekerheid*" (40) en "*Ontvangsten voor sociale zekerheid*" (41).

Mevrouw M-J. Festjens, Federaal Planbureau, voor de fiches "*Uitgaven voor sociale zekerheid*" (40) en "*ontvangsten voor sociale zekerheid*" (41).

Mevrouw A. Franklin, Coordinator - Capacity building for biodiversity Royal Belgian Institute of Natural Sciences, voor de fiche "*Bedreigde soorten*" (31).

Mevrouw N. Fraselle, UCL, voor de fiche "*Schuld van de gezinnen*" (34).

Mevrouw V. Gilbert, FOD Werkgelegenheid, voor de fiche "*Stress op het werk*" (14).

Mevrouw D. Gusbin, Federaal Planbureau, voor de fiches "*Verbruik en productie van hernieuwbare energie*" (6), "*Energie-intensiteit*" (11) en "*Intensiteit van het wegvervoer*" (12).

De heer K. Hendricks, Federaal Planbureau, voor de fiches "*Arbeidsduur in de marktsector*" (13), "*Werkgelegenheid*" (25), "*Werkloosheid*" (26) en "*Langdurige werkloosheid*" (27).

De heer B. Kestemont, NIS, voor de fiche "*Gemeentelijke afvalproductie*" (20).

Mevrouw M. Lambrecht, voor de fiches "*Bevolking naar leeftijdscategorie*" (1), "*Aantal gezinnen en gezinsstructuur*" (2) en "*Levensverwachting en levens-verwachting in goede gezondheid*" (28).

De heer P. Lelie, FOD Sociale Zekerheid adviseur, voor de fiche "*Armoede*" (24).

De heer M. Looman, FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu, voor de fiche "*Uitstoot van broeikasgassen*" (16).

De heer W. Moens, FOD Volksgezondheid, Veiligheid van de Voedselketen en Leefmilieu, voor de fiche "*Productie van genetisch gewijzigde planten*" (8).

De heer F. Redant, DVZ- Departement voor Zeevisserij, voor de fiche "*Commerciële visstocks binnen preventieve referentiewaarden*" (21).

Mevrouw C. Rousseau, OIVO, voor de fiche "*Consumptie van gelabelde producten*" (4).

De heer S. Scory, MUMM Vlaams Gewest, voor de fiche "*Uitstoot van stikstof in het water*" (19).

Mevrouw S. Van Rokeghem, Oasis-allergies, voor de fiche "*Aantal astmagevallen bij kinderen*" (29).

De heer G. Vandille, Federaal Planbureau, voor de fiche "*Uitgaven voor milieubescherming*" (42).

Mevrouw I. Vanhaevre, OIVO, voor de fiche "*Rokers volgens geslacht en opleidingsniveau*" (15).

De heer E. Verhaegen, NIS, voor de fiche "*Gebruik van pesticiden*" (7)
